

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1968

A TARTALOMBOL

BERTHA BULCSU
DÉKÁNY KÁLMÁN
ELBESZÉLÉSE

THIERY ÁRPÁD:
PÉCSI ŐSZIRÓZSÁS HETEK
KANYAR JÓZSEF:

AZ ŐSZIRÓZSÁS
FORRADALOM
SOMOGYBAN

CSÁNYI LÁSZLÓ:
SZEKSZÁRD, 1918.

GÁL ISTVÁN:
BABITS MIHÁLY
ÉS SZABÓ ERVIN
BARÁTSÁGA

TIMAR GYÖRGY:
A KLÁRISOK ELEMZÉSE
TAXNER TÓTH ERNŐ:
NEMES NAGY AGNES
KÖLTÉSZETÉRŐL

VÁRKONYI NÁNDOR:
KALEIDOSZKÓP

VITA A KORSZERŰ
IFJÚSÁGI IRODALOMRÓL

HARS ÉVA:
AZ I. ORSZÁGOS
KERÁMIA BIENNÁLÉ
PÉCSETT

SZÁMUNK SZERZŐI

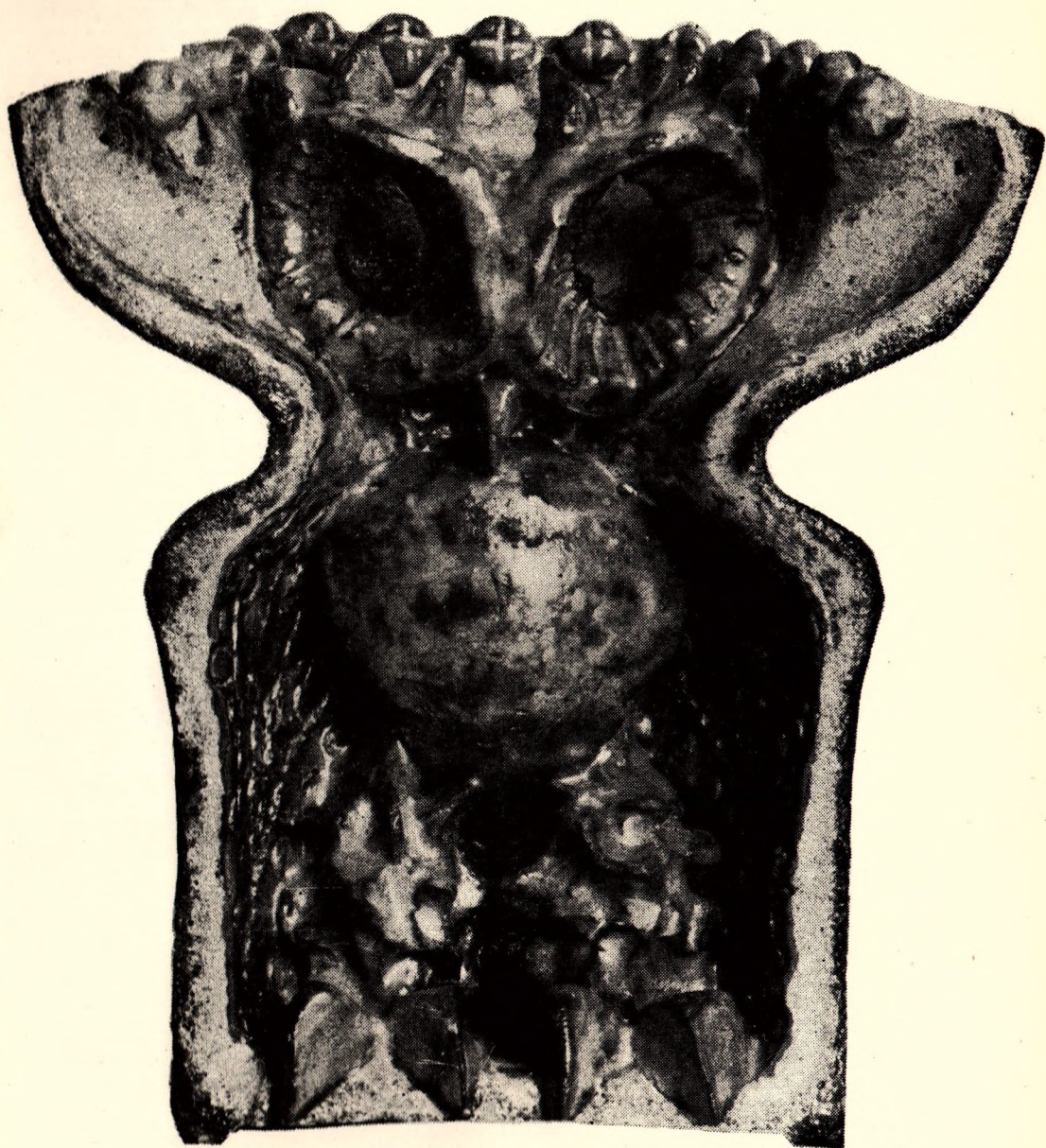
**T. ASZÓDI ÉVA
BÁRDOSI
NÉMETH JÁNOS
BERTHA BULCSU
CSÁNYI LÁSZLÓ
DEKÁNY KÁLMÁN
GÁL ISTVÁN
HAJNÁDY ZOLTÁN
HÁRS ÉVA
HEGEDUS LÁSZLÓ
KANYAR JÓZSEF
KISS DÉNES
KOVALOVSKY MIKLÓS
MÁNDY STEFÁNIA
PÁL JÓZSEF
SERES JÓZSEF
SZAPUDI ANDRÁS
SZÉKELY DEZSÓ
TAXNER TÓTH ERNŐ
THIERY ÁRPÁD
TIMAR GYÖRGY
TÓTH BALINT
VASVÁRI ISTVÁN
VÁRKONYI NÁNDOR
VÁROCZI ZSUZSA
VIDA JÁNOS
ZENTAI MÁRIA**

KÉPEK:

**DOMBAY GYÖZÖ
FICZEK FERENC
FURTÓS GYÖRGY
GARÁNYI JÓZSEF
GÁDOR ISTVÁN
HORVÁTH SANDOR
JANÁKY VIKTOR
KEREZSI GYÖNGYI
M. KISS KATALIN
KOVÁTS ÉVA
MAJOR KAMILL
NÉMETH JÁNOS
SZIJÁRTÓ KÁLMÁN**

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XI. ÉVFOLYAM 11. SZÁM

1968. NOVEMBER

TARTALOM

BERTHA BULCSU: A szarvas (elbeszélés) - - - - -	979
DÉKÁNY KÁLMÁN: Ne könnyelműsködjeteK, fiúk! (elbeszélés) -	985
PÁL JÓZSEF versei: Fordított jeladás?, Közérzetem olyan, Ten- gerről beszélt először - - - - -	989
SZÉKELY DEZSŐ: Csütörtök (vers) - - - - -	990
THIERY ÁRPÁD: Pécsi őszirózsás hetek - - - - -	991
KANYAR JÓZSEF: Az őszirózsás forradalom Somogyban - -	996
CSÁNYI LÁSZLÓ: Szekszárd, 1918 - - - - -	1004
GÁL ISTVÁN: Babits és Szabó Ervin barátsága - - - - -	1008
VASVÁRI ISTVÁN versei: Óhaj cselekvésért, Révben, remegve -	1014
HEGEDŰS LÁSZLÓ: Hajnaltól reggelig (vers) - - - - -	1015
TÓTH BÁLINT versei: Badacsonyi bordal, Csak annyi - - -	1016
HÁRS ÉVA: Az I. Országos Kerámia Biennálé Pécssett - - -	1017
KISS DÉNES: Este, váratlan mentem (vers) - - - - -	1020
TIMÁR GYÖRGY: A „Klárisok” és magyarázatai - - - - -	1022
KOVALOVSKY MIKLÓS: Barátunk, Berda Jóska - - - - -	1033
T. ASZÓDI ÉVA: Bóbita táncol (<i>Jegyzetek a modern gyermek- költészetéről</i>) - - - - -	1036
MÁNDY STEFÁNIA: Gyermeklíra - modern líra (<i>Lengyel Ba- lázs cikkéhez</i>) - - - - -	1046
SZAPUDI ANDRÁS: A fegyverek éjszaka leborulnak (vers) -	1050
VIDA JÁNOS: Megállt a szél (vers) - - - - -	1050
VÁRKONYI NÁNDOR: Kaleidoszkóp - - - - -	1051
TAXNER-TÓTH ERNŐ: Jegyzetek Nemes Nagy Ágnes költésze- téről - - - - -	1057

SERES JÓZSEF: Vihar Béla: Párbeszéd az idővel	- - - -	1062
VÁRÓCZI ZSUZSA: Kamondy László: Ádám apja	- - - -	1065
ZENTAI MÁRIA: Sipkay Barna: Rágalom	- - - -	1066
HAJNÁDY ZOLTÁN: Abody Béla: Saulus vagy Paulus?	- - - -	1068
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Párbeszéd a Balatonról	- - - -	1069
THIERY ÁRPÁD: TV-szemle	- - - - - - - -	1070

KÉPEK

Fiatál pécsi grafikusok

MAJOR KAMILL rajza	- - - - -	988
DOMBAY GYÖZŐ rajza	- - - - -	1013
KOVÁTS ÉVA rajza	- - - - -	1019
SZIJÁRTÓ KÁLMÁN rajza	- - - - -	1021
FICZEK FERENC rajza	- - - - -	1035

Az I. Országos Kerámia Biennálé anyagából

A borítón: NÉMETH JÁNOS: Az öreg halász
M. KISS KATALIN: Kulcsos tál
HORVÁTH SÁNDOR: Bagoly
KEREZSI GYÖNGYI: Odysseus

Műmellékleten: GÁDOR ISTVÁN: Kertplasztika
FÜRTÖS GYÖRGY: Kalitka
GARÁNYI JÓZSEF: Fura madár
JANÁKY VIKTOR: Falikép
(Nádor Katalin felvételei)

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja
Megjelenik havonta
Főszerkesztő SZEDERKÉNYI ERVIN
Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest. V., József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72.- Ft. Egyéni előfizetési csekk száma 60 068. Közületi előfizetési csekk száma: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egy számlára.

68-4973 Pécsi Szikra Nyomda - F. v. Melles Rezső

Index: 25.906

A szarvas

Elengedte a lányt, s az tántorogva megkerült még egy széket, mint egy lendületet veszített facsiga. A manzárdban penész és füstszag áradt. A zene olyan érzést keltett, mintha az ember koromsötét éjszakában fejfel előre zuhanna a föld felé, s közben változtatni igyekezne a testhelyzetén. Az együttes leeresztette a húrokat zeneszerszámain, így azok elasztikus, mélyülő hangot adtak. A dob beteg tevehangon bőfögött, mivel gazdája foltostérdű jégeralsóba öltöztette. Énekeltek:

„Bele a folyóba
 egyen a piranha
 maxhust, maxhust

 Kígyó, cápa, piramis
 Kígyó, cápa, piramis...”

Kaba László érdeklődve nézte, hogyan ütődik partnere a falnak, s marad mozdulatlan, mint a tárgyak. Az ablakhoz lépett és kinyitotta. Hajnalodott. A tetők kékszerűe élei, sarkai már mindenütt látszóttak. Esett a hó. Nagy bagófejekben pihézett a tetőkre, s fehér palástjával már jócskán betakarta a sebhelyeket. A csatornában galambok álltak. – „Mivégre?” – gondolta, majd megfordult és nézte a manzárdban imbolygó árnyakat. A házigazda a telefon mellett ült. Kövérkés teste betöltötte a nádkarosszék bő öblét. Szerette a nyüzsgést, de valójában kívülálló maradt. Telefonon sakkozott egész éjszaka. Szimultán játszott öt különböző partnerrel tábla nélkül. Felirta az állásokat, és diktálta a lépéseit. Partnerei közül kettő ügyeletes orvos volt, egy portás, egy tanár, az ötödik utcai közrendőr, aki időről időre a nyilvános telefonfülkékből jelentkezett. Az orvosok közben betegeket operáltak, a tanár összeveszett a feleségével, a rendőr pedig elfogott egy üzletfosztogatót. A házigazda a refrént együtt dúdolta a zenészekkel:

„Kígyó, cápa piramis
 Kígyó, cápa piramis...”

A Dorádó együttes mindössze néhány hete alakult, azzal a célkitűzéssel, hogy minden korábbi zenekart lesöpörjön a pódiumról. A dobosnak az volt a véleménye, hogy nyers, formátlan hús az élet, s ebből a nyers formátlanságból kollektív részvétellel kell megszületni a korszerű zenének, tudománynak, művészetnek. Számaikat a baráti nyilvánosság bevonásával improvizálták, arra törekedve, hogy egy időben szülessen meg a zene, a szöveg, és azok a táncmozdulatok is, melyek méltónak bizonyulnak majd a Dorádó együttes zenéjéhez.

„Mire megy ki ez az egész?” – tűnődött, aztán leereszkedett a manzárd magasságából.

Megállt, és bámulta a lábnyomait. A friss hó megőrizte minden mozdulatát, jobb és bal lábának súlyát, sérülését a térdén, mely alig észrevehetően fékezte mozdulatait. A lány nyomát nem látta. Eltűnt a hóesésben... Tovább lépdelt, és egyre a havat bámulta, a hófehér könnyűséget, mely valamikor a telet jelképezte, a karácsonyt, csilingeléseket, ma pedig a gyermekkort, a kezdeteket.

– A kezdetek, tisztelt Jézus Krisztus... – mondta, aztán hirtelen elhallgatott.

Szobája, akár a csapda... Elnyelte, fogva tartotta, vacogtatta. Amikor két éve kirúgták az egyetemről, a kollégiumból egyenesen ebbe a szobába költözött. Kettő méter hosszú volt, és másfél széles. Kémény nem tartozott hozzá, kályha sem. Bútorzata a fekhelyből, és egyetlen székből állt. Anyagi helyzetének mindez tökéletesen megfelelt. Az újságnál, ahová külsőként cikkeket írogatott, nem szerették. Hosszabb volt a haja a kelletténél, s tisztasága is kétesnek látszott. Néha hetekig nem adták le az írásait, ilyenkor aztán a vasútra szorult vagonkirakónak.

Némán, dideregve feküdt a takarók alatt és a mennyezetre meredt. A magasból lila felirat nézett rá vissza: „Fogyasszunk zebraszart”. A szobát alaposan kidekorálta. A falból tenyérnyi hely sem látszott, mindent elborítottak a magazinotók, feliratok, figyelmeztetések. A Beatleszék széles fotóját félig elfedte Robert Kennedy véres teteje. Csak George Harrison és John Lennon látszott. Sok volt a néger... Cassius Clay a Fekete Muzulmán szervezet tagja, aki félholtra verte Sonny Listont a szorítóban. Tommy Smith a világ leggyorsabb futója, a hálóban vergődő Donyale Luna, zöld szemekkel, ezüstkoronggal a homlokán, soványan, mint egy drótfigura, és vastag érzéki szájjal, mely már-már a legfontosabb női szerv szerepét látszott átvállalni. És Twiggy a sovány fehér, köztük léghajók színes fotói, és halak arca, feliratok: „Három néger vagyok”. Odább valódi útjelző tábla kampós szegekkel a falra feszítve: „Bruxelles 113 km”.

Kopogtak az ajtaján. Kopott reverendájú öreg pap lépett a szobába. Két csésze gőzölgő kávét egyensúlyozott befelé.

– Jó reggelt, Kaba úr... Hoztam egy csésze kávét magának, biztosan jól esik... Hidegek az éjszakák...

– Jó reggelt, tisztelendő úr – mondta Kaba László, és félkönyékre támaszkodott.

– Fogja ezt a csészét...

– Elkávézom a nyugdíját, aztán étlenhal...

– Óóó... Kaba úr, marad nekem még annyi... Ha nem kellene albérletben laknom, egészen jól élnék... Tegnap szoltam a háziasszonynak, hogy merő szociális érzékből télen csökkenthetné a lakbérünket. Tudja, mit mondott?

– Tudom, tisztelendő úr... Nem baj. Egyszer minden öregasszony megdöglik. Különösen a kövér öregasszonyok...

– Fogja már ezt a kávét. Szegény öreg pópa szívesen adja... És nekem is jobban esik, ha nem magamban kell kávéznom... A kávé illata számomra bűnös gyönyörűséget okoz. Az élethez hozzátartozik a kávé. Kávé, egy-egy jó szivar, kis brevizés... Csak a magány ne lenne akkora... Isten társas életre teremtette az embert, és végül mindenki egyedül marad. Ha én ilyen fiatal ember lennék, mint Kaba úr, jobban élnék.

Kaba László megitta a kávét, és az üresen gőzölgő csészét visszatette a tálcára. Fejét a párnára eresztette, és a mennyezetre bámult. Lassan szótagolta a szöveget: „Fo-gyasz-szunk zeb-ra-szart... Fo-gyasz-szunk zeb-ra-szart...” Az öreg pap követte a pillantását, majd így szólt:

– Ön, Kaba úr, filozófus... Komolyan mondom, valóságos filozófus... Hát csak elmélkedjen, pihenjen, nem zavarom tovább...

A pap elment. Némán üvöltöttek a Beatleszék. A csend és a hideg mindent ki vasalt.

Későn ébredt. Megmosakodott a folyosón csepegő csap alatt, aztán magára húzkodta az összes ruháját.

A lány már az aluljáróban várta. Hasonlított a néger manökenre, csak fehér volt, fakóbb lelki, vékonyabb száju. Miniszoknyája alól végtelen lábak indultak a föld felé, mint a csápok, lila harisnyásan, nyolcvanforintos nyári cipőben végződve. Di-dergett... Soha nem tudta, hogy Kaba hánykor érkezik... Néha órákon át csatázott az erőszakoskodó stricikkel, igazoltató járőrökkel, az öregedő nőkkel, akik ha elmentek mellette, mindig megtaszították.

– Csőőő... – mondta a lány.

„Az embernek ilyenkor egy jó meleg nő kellene . . . Rendes párnásvalagú terem-
tés” – gondolta Kaba, aztán hirtelen megsajnálta a lányt, és megsimogatta a fejét.
Megható volt . . . Mint egy életre keltett skicc Dior rajzfüzetéből, persze a divatos
cuccok nélkül. Csak maga a váz, melynek ágbogait a ruhának kellene eltüntetni . . .
Az ágbog boldog volt, fiújához bújt, és elmondta, hogy milyen kassa kalapot látott
egy gazdag bige fején. És szürcsögött közben, csupa takony volt az egész lány. „Fe-
leségül veszem, – gondolta Kaba – ne álljon itt szegény . . . Hol álljon? . . . Hol ül-
jön, hol melegedjen? . . .”

– Te . . . Mi az apád?

– Vágánykenő . . .

– Piszokul felvitte . . .

– Mi?

– Mondom, sokra vitte az apád . . .

A lány hangtalanul nevetett, aztán előkaparta gyűrött zsebkendőjét, és beleszi-
pogott az orrával.

– Jók ezek a Dorádóék – mondta, s a kendőt visszagyömöszölte a zsebébe.

Újra megeredt a hó. Andalogva sétáltak a kirakatok előtt. – „Holnap feleségül
veszem” – gondolta Kaba, és oldalról bámulta a lány komikusan sovány arcát. Szép
arccá válhatott bármelyik pillanatban, csak éppen egy meleg szobára, heti fél kiló
vajra, fél kiló narancsra, és néhány szelet húsrá volt szükség az egészhez. Hacsak a
lány nem gyomorbagos.

– Te . . . Nem sok egy kicsit a savad?

– Mi?

– A gyomrod nem ég néha?

A lány nevetett.

„Elutazunk valahová . . . Az bizony baromi jó lenne . . . Utazás . . . Kölcsön ké-
rek valakitől ötszázat, és elutazunk mondjuk . . . Mondjuk . . .” – tűnődött Kaba, s
a latyakossá váló hóban szórakozottan áztatta félcipőit.

Csak a XVI. kerületben vállalták a gyors esküvőt. Az anyakönyvvezető a kérdé-
sek és válaszok szüneteiben gyanakodva fürkészte az ifjú párt, mert állandóan attól
félt, hogy azok felugranak, és röhögve kirohannak a teremből. De nem, csak mondták
a szöveget birka türelemmel, közönyös, fakó hangon, mintha nem is róluk lenne szó,
hanem az anyakönyvvezetőről, és csak szíveségből helyeselnének neki, mivel éppen
erre jártak. Az anyakönyvvezető, amikor látta, hogy botrány nélkül ér véget a szer-
tartás, egészen felvillanyozódott. Kezet fogott velük, és gratulált a szerencsájükhöz.

– Most merre? – kérdezte a lány az utcán, és zavartan bámészkodott jobbra-
balra. HÉV-re szálltak, aztán autóbuszra.

– Elutazunk valahová – mondta a fiú a Déliben, aztán jegyet váltott, vett két
pár virslit mustárral és egy üveg sört. Ettek, megitták a sört, beszálltak a vonatba.
Csomagjuk nem volt, még egy árva szatyruk, vagy retiküljük sem. Leültek az ablak
mellé, és egymásra bámultak.

– Hová utazunk? – kérdezte a lány.

– Azt hiszem, egy kis faluba . . . Vagyis inkább egy majorságba, közel a nagy
határmenti erdőkhöz . . . Az apám meghalt, és az anyám is . . . Mondtam már?

– Nem . . . Nem mondtad . . .

– De a nagyapám él, és a nagyanyám is . . . Ebben a majorságban laknak az
erdők között . . . A nagyapám vadőr . . .

– Nem is tudják, hogy megyünk . . .

– Hát nem tudják, ez igaz . . . Engem már évek óta nem láttak . . . Lehetséges,
hogy nem maradunk a majorságban, éppen csak benézünk egy napra, aztán tovább-
utazunk . . .

– Hová . . . ?

– Nem tudom még . . .

Utasok szálltak a kocsiba, zajosan elhelyezték bőröndjeiket, cigarettára gyűj-
tottak. Kint gőz sistergett, pára fátyolozta az ablakokat. A szerelvény megmozdult.

A lány hosszú ujjai az ablakra reppentek, le-föl csúszkáltak az üvegen, majd této-va táncba kezdtek.

– Nézd csak . . . Máris elfelejtettem – mondta, s miközben ujjai bizonyos ritmus után kutattak, suttogó énekbe kezdett:

„ . . . egyen a piranha
maxhust, maxhust . . .
Kigyó, cápa piramis
Kigyó, cápa piramis . . . ”

Könnycseppek jelentek meg a lány arcán. A fiúra pillantott, aztán lehajtotta a fejét, és kitört belőle a zokogás. Szánalmasan rázkódott a válla, könyöke hegyesen oldalra feszült.

– Nahát – mondta Kaba –, mi történt?

A lány szótlanul sirt, s az arcát igyekezett teljesen elrejtteni.

Kaba megérintette a sovány vállat, aztán a maszatos kezeket, a haját, és engesztelően, lassan simogatta.

A lány felemelte a fejét, szipogva a fiújára nézett. Öklével szétkenete a könnyeket a járomcsontjain, és megszólalt:

– Azt hittem, hecc az egész . . .

– A maxhus?

– Gondoltam csak hülyéskedsz, és valami jó hecc lesz a dologból . . . De úgy látszik, ez a buli komoly volt.

– A mi bulink?

– Ja, a mi bulink . . . Állandóan vártam, hogy elröhögöd magadat és beintesz . . . El sem tudom hinni, hogy ez igaz . . . Én most már feleség vagyok?

– Igen, egy vadonatúj feleség.

– Irtó jó dolog ez nekem . . . De tudja rossebb, én azért nem vettem volna magamat feleségül . . .

– Hát persze . . . Az ember saját magát nem veheti feleségül.

– Nem is az . . . De tudod, milyen állati egy spiné vagyok . . .

– Összeillünk . . .

– Beadtál magadnak . . . Ott volt a jó kéglid. Most majd lehervadsz . . . Nem is tudom, miért csinál ilyent egy menő fej?

– Szeretlek.

– Fűzöd az agyamat, mi . . . ?

– Minek fűzném? Amikor fönt a manzardban elengedtelek, és kinyitottam az ablakot, úgy belém vágott valami . . .

– Kivoltál, láttam.

– Lelkileg voltam ki . . . Mondom magamban, mire megy ki ez az egész? Mások kuliznak, fényesednek, mi meg rohadunk a dolgainkkal . . .

– Viszont, ha azt veszed, hogy a Dorádóék milyen állati nagyok lehetnek . . .

– Az sem megy ki semmire. Kiöregszenek és kész. Attól félek, hogy kimaradunk az igazi életből.

– A nagyobbik buliból? Gondolod, hogy van valami jó nagy buli?

– Biztosan van . . . Ha együtt nekivágnánk valaminek . . .

– Te Kaba! Az a pofa ott az anyakönyvvezetőségen tudta, hogy a mi bulink komoly . . . ?

– Persze, hogy tudta.

– Komolyan ment az egész a zászlóval, és hogy a Magyar Népköztársaság nevében . . . ?

– Mondom, hogy komolyan.

– Állati . . . Ha ezt a muter sejtené, örömeiben kinyalná a seggemet . . .

– Pszt . . . Meghallják te . . . És egyébként is, most már asszony vagy, szépen kell beszélned . . .

– Jól van, Kaba, de tudod, hogy a muter állandóan azzal jött nekem, hogy a legbutább repedés vagyok a székesfővárosban.

– Hányan vagytok testvérek?

– Hát... Most már öten.

– Mi az, hogy most már?

– Ugye meghaltak páran, meg van egy kicsi is... Elviszel onnan, ugye...?

– El...

– Nagyon utáltam már otthon az egészet... Te Kaba, ha akarod, én talán még dolgozni is elmegyek... Neked nem is kell csinálnod semmit... Összehozok én annyi dohányt, hogy kijövének valahogyan.

– Majd bedobom magamat, dohányunk lesz elég... Tudod, hogy én egyetemista voltam...?

– Persze... Mondták a fejek, hogy te majdnem olyan fej lettél, mint a kövér...

– Az orvosira jártam, aztán a harmadik évben sutty... De azért még sok mindenre emlékszem, ha egyszer átolvasnám a könyveket, újra tudnék mindent, amit addig leadtak... Nézd csak, hóvihar van...

Kaba végigtörölte az ablakot, és a mezőkre bámult. Nagy hófalak szálltak a meszes falvak felé. A bokrok és a kisebb fák már fújásban ültek. A lány orra az ablaknak nyomódott, és szétlapult, mint egy puha radír.

– Állati – mondta a lány –, ha ez betemeti a vonatot.

– Be is temetheti... Ennél szebbet aligha láthat az ember.

– Szép, csak nagy vele a cidri... Pesten elhányják a havat, de itt a mezőkön... Aztán majd ebből a sok fehérségből jön a hideg.

– Pszt – mondta Kaba, és a lány térdére tette a kezét.

A vonat órákig tántorgott a hóviharban. Átszálltak, aztán késő délután megérkeztek egy kicsi, vidéki állomásra. Az emberek forralt bort ittak a rampa mellett, és vörösödött az orruk.

– Jár még a trezina? – kérdezte Kaba.

– Ehun gyűn e – mondták, és az akácok felé intettek, ami mögül éppen kibukkant egy kis vontató, néhány csillesszerű kocsival.

– Mi ez, Kaba?

– Ez a lóré utóda... Tudod, mi volt a lóré?

– Nem.

– Keskenyvágyányú vasút, csak a szerelvényt ló vontatta. Ezek ugyanazok a kocsik. A gazdaság vett egy benzinmotort, most az erőlködik a ló helyén.

A gépkezelő leakasztotta az üres kocsikat, és rátolatott a rakottakra. Tápot szálítottak. Kaba és a lány a gépkezelő mögött nyújtózó padra ültek, és megfogóztak. A masina toporzékolva nekirugaszkodott az erdei útnak. Az egyenetlen vágányokon mérgesen dörömböltek a kerekek, és minden pillanatban úgy tűnt, hogy a szerelvény felborul. De nem borult fel, csak ijesztgette az utasait. A szürkületbe vesző erdőszéleken özcsordák álltak. Egykedvűen bámulták a robogó trezinát, s közben apró ágakat rágcsáltak.

– Ez az Almás-patak – kiáltotta Kaba a lány fülébe, és fejével egy keskeny jégshalag felé intett.

A patak partján varjak ültek a hóban. A bokrokon is varjak ültek, és rázogatták magukról a havat.

Amikor a majorsági épületek között elbúcsúztak a gépkezelőtől, a lány szorosan a fiúhoz simult:

– Te Kaba, én most láttam először erdőt... Állati...

– Úristen... Nem jártál még erdőben?

– Csak a Szigeten, meg a Népligetben.

– Szegénykém – mondta Kaba, aztán hirtelen egy magányos házra mutatott, ami a majorsági épületek és az erdő között állt. – Ott lakunk.

... Kutya rontottak elő. Ugatásukra Kaba János kerületi vadőr is felbukkant. A léckerítéshez ballagott, és szűrős, gyanakvó szemekkel vizsgálta a jövevényeket.

– Csókolom nagyapa, meg sem ismer...

– Istenuccse nem... Te lennél az, Laci?

– Ez a lány pedig a feleségem.

Kitárta a léckaput, és megölelte, megcsókolta mindkettőjüket. A kutya felugrált a ruhájukra, és a kezüket nyaldosták.

A konyhában már égett a petróleumlámpa. Az összeaszott kis anyóka, akit Kaba László nagyanyjának nevezett, összecsapkodta a tenyerét és elnyújtva kiáltozott:

– Édes gyerekeim... Édes gyerekeim... Ilyen időben útra kelni... Búcsúkor kellett volna jönnötök... És te lányom ebben a maskarában... Megfagyta, meg kellett fagynod.

A tűzhelyen takarmánykrumpli és répa főtt. Gőzbe oldódott illatuk behatolt minden zugba. A konyha is, szoba is földes padlójú volt. A kemence befűtötte mind a kettőt.

Vacsorára erdei füvekkel izesített őzpecsenyét ettek. Festetlen tölgyasztal mellett üldögéltek mind a négyen. Az asztalon nem volt abrosz.

– Hús itt van elég – mondta a vadőr.

– És milyen finom hús ez – bólogatott a lány.

A húsról fixlis újbort ittak, amit a környéken lakó vadászok ajándékoztak szarvasbőgés után Kaba Jánosnak. A második pohár bor után unokájához fordult az idős vadőr:

– Van már két éve is, hogy írtál, Laci...

– Mit is írhattam volna?

– Most mivel foglalkozol?

– Most, nagyapa...? Még kialakulóban vagyok... A fiatalság az egész világon előre lépett, és helyet követel magának a felnőttek világából... A világon ma...

– Kialakulóban...? Hümm... Hány éves vagy most, fiam?

– Huszonöt...

– Szép férfikor... Azért néha írhattál volna... Az élet nem egyformán sikerül az embereknek...

– Most, hogy megnősültem, meglátja nagyapa, most...

– Szép kisasszony vagy, lányom. Finom városi kisasszony... Az öreg Kaba János bizik a lelkében. Az asszonyok mindent helyrehozhatnak, de el is ronthatnak végleg – fordult a lányhoz, aztán megitta a rózsaszínbe játszó savanykás bort a poharából, és felállt.

A szobában puszkák lógtak a falon. Az ágyak előtt farkas gereznák heverték, az ajtó és az asztal között hitványabb vadbőrök. A lány sokáig feküdt álmatlanul. A vadbőrök és a fegyverolaj különös, ismeretlen illata nyugtalanította a lelkét. Szorosan a férjéhez lapult, és hangtalanul szívtá a levegőt.

Másnapra elállt a szél, kisütött a fénylő téli nap. A vadőr lovasszánja a ház előtt állt. Amikor az idős erdei ember meghallotta, hogy rokonai szívesen veletartanak, megvárta őket. A lány bokáig érő kocsisbundába burkolózott, a fiú erdészköpenyt kanyarított a hátára. A lovak hangtalanul nyargaltak a hófedte erdei álékon.

– Selejtezzünk – mondta a vadőr. – Ez a hó korábban jött a kelleténél.

A lovak az erdőség belsejében lassítottak a futásukon. A fák között őzek, szarvasok csapatai látszottak. A vadőr távcsővel figyelte az állatokat. Másfélórás szánkázás után váratlanul meghúzta a gyeplőt. A lovak megálltak. Kaba János felemelte a puszkáját, és lapockán lőtt egy negyven-ötven méterre bámészkodó szarvast. A vad tűzbe rogyott. Leszálltak, a két Kaba szánhoz vonszolta a bikát, aztán feldobták a szalmára.

– Miért tetszett lelőni? – kérdezte a lány, amikor tovább indultak.

– Hibás az agancsa... Az ilyent ki kell lőni, mert rontja az állományt... Ez a rend... Az ilyen rosszul fejlődött bikák kárt okoznak az erdőnek...

A lovak hangtalanul nyargaltak a hófedte erdei utakon. A fagy tíz óra felé engedett. A hó megolvadt az ágakon, és nagy halmokban a földre zuhant.

Ne könnyelműsködjete, fiúk!

A fedezet gyertyát rúg, a labda meredeken száll a magasba, mintha zsinóron rántanák oda. Az ég felhős, lapos esőfelhők. Készenlétben a nylonköpenyek.

A közönség méltatlankodik. Egy rezes arcú férfi, aki már a nylon csákót is a fejébe húzta a várható eső elől, beordít:

– Ne könnyelműsködjete, fiúk!

Mások is átveszik a hangot, az végighullámszik a partvonalon.

– Húzzátok szét a mezőnyt! – A nyloncsákós sörösuveggel hadonászik. Lapályos völgyben terül el a pálya, friss mészporral kirajzolva. A hegykaréj visszhangosra öblösíti a kiáltásokat.

– Foglalkoztassátok a szélsőket!

– Add ki már! Nem látod, hogy Kovács mutatja magát?

Az eső csepereg.

A nyloncsákós az üvegből iszik, öblöget. Az órájára pillant, onnan vissza a pályára. A pályától kérdi:

– Hánykor indul a menet?

– Bevárják a mérkőzést.

– Játékosok is szerepelnek a menetben.

Taps, éljenzés: a labda a hálóban. A kék dresszesek ölelkeznek.

– Ezt már vihetik a sárgák, becsomagolhatják a bőröndbe.

A játékvezető középre mutat.

A nyloncsákó a patakhíd korlátnál. Süt a nap, felszáradt a kövesút. Végig az utcán várakozók, az idősebbje a kispadokon kuporog a ház előtt.

A gyerekek az emelkedőig futottak.

– Itt meg fog állni a menet, tréfás dobolás lesz, meg leányszöktetés, lóról. – Kerekarcú fiú magyaráz a balonkulis idegennek.

– Honnan szerezték a lovakat?

– A téesz, meg az állami gazdaság adta kölcsön. – A fiú arcán kifejezésteljes grimasz vibrál. – De hát amíg ideadták! Trenírozni se tudtak a fiúk, csak délelőtt ismerkedtek a lovaikkal. Ebből kifolyólag némelyik nem arra ment, amerre ő akart, hanem amerre a lova.

– De ez az esemény, amint látom, felrázta a fiatalságot – szól az idegen. – Ha jól értettem az előbb, valósággal tolongtak a lovakért. Nem is jutott mindenkinek.

A fiú bólogat.

– Ebből okulni lehet – mondja az idegen. – A fiatalság gyakran unatkozik, főként falun. Nincs megfelelő szórakozási lehetőség. – A fiúra néz, erőteljes, már-már szuggéráló tekintettel. – Szervezzén a KISZ lovasiskolát! Érdemes ezen elgondolkozni.

A fiú elgondolkozik, mutatoujja az állán kaparász.

– Kisállat tenyésztés. – Meleg az őszi nap, a balonkulis lehúzza a zippzárat.

– Nép gazdasági program. Azzal hogy foglalkozik a fiatalság?

– Mozgalom van. Baromfi, nyúl.

– A nyúl, az keresett cikk odakint. Kemény valuta.

– Csak az a baj, elvtárs, hogy a begyűjtő vállalat nem jön pontosan átvenni. Sokszor napokig várnak az elvitelre a nyulak a felvásárlónál. Attól legyengülnek. A tenyésztők megteszik a magukét. A késlekedésből kifolyólag már pusztultak el nyulak. A felvásárló nincs berendezkedve tartásra, csak továbbításra.

A nyloncsákós csuklik. „Kemény valuta”.

Az emelkedőn gyerekrikoltás:

– Jönnék! – A patakhid felé vágat a gyerek a hírrel. – Most indultak. A huszár jön elől, kivont karddal.

Villanyos izgalom, minden tekintet arra fordul. Még üres az út.

De a nyloncsákós számára ott sincs úr. Kovács a második szögletet íveli a kapu elé. Szeme van annak a labdának, a Kovács labdájának. S már bent van a második gól.

A zakózsebből kibújik a sörösüveg, billen a nyloncsákós fej, kortyolva nyeli a sört.

„Ne könnyelműsködjete, fiúk!”

A huszár a menet élén, sárga lován léptet. Kék dolmány, piros pantalló. A menet oldalában csörgősapkás bohóc, csapkod a légycsapó, visongatnak a gyerekek. Cigánybanda muzsikál.

Edzőválság. – A nyloncsákós büfög, felbüfögi a sört. – Derült égből villámcsapás. Mindenki csak találgat. Talán a fővárosiak... Talán kiszivárgott már valami.

Megéri a balonkuli vállát.

– Mi van az ügy háttérében? Tudnak már közelebbit?

Az bután rámered.

– Az edzőválság.

– Az edzőválság. – A balonkulis széttárja a kezét. – Még semmi bizonyos. Dedó lemondott.

– Dodó nem mond le csak úgy.

– Egyesek szerint – mondja a balonkulis – nem tudott elszámolni az amerikai pénzzel.

A bohóc a légycsapóval hajtja a gyerekhadat. Hajtja, riogatja.

A bohóc a nyloncsákóshoz surran, csörren a fővege. Arcán áttetsző maszk, pingált nylonharisnya az arcon. Mókásan a nyloncsákót szimatolja.

A rezes ábrázat rezdül, mintha csipne az a lehelet.

– Alig ismertem meg – dűnnyög a nyloncsákós üvegesen mosolyogva. A harisnyába húzott arc rálapul arra a mosolyra, szinte lesürolja.

– Volt kint a begyűjtő?

– Csak telefonáltak. – Ragad, nyikorog a hang. – Megint telefon. Nincs kapacitás. Ötven nyúl. Azaz csak volt.

A bohóc kérdezni akar, rákérdezni, de a kardlap elugrasztja, a huszár kardja. Megsuhintja a fővegcsörgőt.

Ugrál a bohóc, szökdel, mint a bakkecske. Még mekeg is a gyerekhad örömére.

Egy gyerek hátán puffan a légycsapó.

A nyloncsákós szája szikkadt. Szegény bohóc. Pont az a hat hullott el! Szájába dünti a sört, szomjasan nyeli. „Nem sürgős. Ráér megtudni holnap is. Ma még mulatság van.”

A kisbíró a számárháton: – Továbbá a tanácselnök tudatja az asszonyokkal, hogy a péknél kizárólag a helyi hírek megtárgyalásával foglalkozzanak, mert az országos híreket bemondja a Kossuth rádió.

A kiszista a balonkulis arcot figyeli. Elégedett a hatással.

Fekete lovas robban a menetbe. Ing, mente, gatyafekete. Az állkendője is. Félkézzel emeli nyergébe a lányt a szekérről s elrobog vele. A csikósok utána. Dörög, dübörög az út.

- Mikolán - a kiszes mesél - megalakult az Ifjú Gárda. A határőrség szervezte be a fiúkat. Társadalmi határőrök. Feladatot kapnak, izgalmas járőrfeladatokat. Tolonganak az Ifjú Gárdába. Már lányok is vannak.

- Az ifjúság romantikus hajlamai - mondja elismerően a vendég. - Csak helyes irányba kell terelnünk. A lehetőségeknek széles skálája van. Például a lovaglás.

A menet halad. Egy szekér legény kurjongat, egy szekér lány énekel, egy szekér zenész muzsikál.

- A hozzáálláson múlnak a dolgok.

Sörösüveg repül az árokba, kiürült az üveg, el se törik az árokban.

„Tehát a fővárosban is csak találgatásokra szorítkoznak”.

Csörgő bohócarc, az árokpadka felől:

- És ki ad enni a nyulaknak?

- Az átvevőhely nincs tartásra berendezkedve. Maga is tudja.

- Fizesse ki.

- Csak ha elviszik.

Elszűkül, elapad a hang. Miből kosztolná őket? Nem adnak alapot.

A kisbíró lefordul a számárhátról. Derűtség. Sötétedéssel szétszéled a menet.

A szérún tücsökciripelés. A szérún csörgő sipka. A bohóc tépi a füvet, lóherét, vadvirágot. Sötétben nem látja.

Alvó, ferde utcákon csörög a bohócsipka.

Hangos a vendéglő, meg a környéke. Aki bent nem fér, kívül reked, kezükben sörösüveg.

Az udvarban, a fák alatt ropják a táncot, az ágakon színes lampion. Az egyik fa törzsénél nyloncsákó, rezes arc. Sörözgetve nézi a vigalmat.

Karikás durrog, a fekete betyár az asztalon, pruszlikos lánnyal táncol. Dobog a csizma az asztalon, pörög a lány, forog a szoknyája.

Kivont karddal peckesen jár-kei a huszár, táncba hajtja a bámészkodókat.

A futballisták sörösüveggel a kézben ácsorognak. A győztes, fáradt csapat. A kard elől leguggolnak.

- Ne könnyelműsködjete, fiúk! - Rekedt, ázott hang a fatörzsből. - Emberfogás, szoros emberfogás. Széthúzni a mezőnyt, Kovács mutatja magát. Hat nyúl mutatja magát. Az ügy mutatja magát.

A fekete betyár karabélyt ránt, a huszár dőfésre emeli kardját. Egy csikós lerántja magához a lányt. A csikósok ölében vándorol a lány a lampionfűzér alatt.

Penderedett orrú csónakcipő úszik a vigalom sodrán. Csörgő sipkaárboc. Arc a harisnyában, fűszál tapad a maszkhoz.

- Legeltél, bohóc!? - Fülledt az arc a harisnyában. Nem törődnek tovább a bohóccal. A menettel lejárt az ideje.

Inog a csörgősapka. Inog, imbolyog az arc a festett harisnyában. Mögötte homály, szinte nem lát. Terhet cipel a bohóc. Hat hullott nyúl. A holt súly mindig nehezebb.

Tántorogva kering, köröz a halványuló udvaron. Tapogatózva tántorog.

Kardmarkolat ragad a kezébe, együtt imbolyog a penge a bohóccal. Halott nyulak imbolyognak. A hangot körözi a bohóc, már csak hang után megy.

- Ne könnyelműsködjete, fiúk!

Halott nyulak.

Kard, csörgő megelevenedik. A puffadt, szivacsos arc menekül átfurakodva a víg tolongáson. Hátrafelé beszél.

- Ne bolondozzon azzal a karddal. Hat nyúl az egész. Mi az a hat? Győzött a csapat, a fiúk kitettek magukért.

A kard suhog, kaszál, de csak szavakat vág.

Elvékonyodik az utca, éles vonallá vékonyodik, a házak ellapulnak. A bohóc fut a nyomon, amerre a sörszagú fűjtatás vezet.

- Hát nem érte? Én labdába se rúgtam. Nem az én hibám. A kapacitás. Az szűk. Azért van a hullás.

A suhogó kard hajtja, tereli, kifelé a házak közül, ahol a rét kezdődik. Belehajszolja az árokba, amelyben megüledett a sötétség. Szeretne benne megpihenni, de a kardlap a tomporára sújt s tovább üzi. A sör kavarog a gyomrában, csuklik, keserű epét böfög.

– Állj! – döfi hátba a parancs a réten. – Térdre!

A félelem lerogyasztja.

– Most pedig legelj, te disznó! Zabáld te a füvet, amit nem adtál a jószágaimnak.

– Ne – nyöszörög a nyloncsákó. – A fű nem embernek való.

– Állat vagy, most állat. Legelj, ha nem akarsz megválni a fejedtől. Legelj!

– Fiúk, győztes fiúk... – Lendül a kard, repül a nyloncsákó, fűre borul a nyüzszítő arc. A száj megtelik hersegő fűcsomóval, ahogy az ítélkező hatalom követeli.

MAJOR KAMILL rajza

Fordított jeladás?

Luther King, John, Robert Kennedy

*első halottai egy szörnyű tömegsírnak?
s majd következnek sorra s mind
kik életükkel a küszöbig jutnak jutottak
s ajtót tárnak a frázisok előtt
hogy az örült önzést az otthonból kiverjék?*

*vagy a pisztolylövés fordított jeladás?
a gyilkos adta le de önmaga ellen?
a haláluk – fordított jeladás
s az Auróra ágyui
lobbantak fel a gyilkos csövekben?*

*körül rideg roppant tűzfalak
pályájára fordul a csillag
kő por kő kő és kő-csorbaság
rendetlenség viaskodik a renddel*

*s halottai egy szörnyű tömegsírnek?
vagy haláluk jeladás?*

Közérzetem olyan

*mint bármelyik honpolgáré
ki táskarádiót bőget az utcán
és sugaras szemébe gyűjtötte a napot
hogy megmelengesse póre kedvesét*

*Otthon vagyok mondom és levetem
szokásaimat a kőbe-dermedt páncélt
az emberfia ezzel megszületett
Menyhárt király felkelti Boldizsárt*

*S már készítem a szögeknek tenyerem
csak előbb bőgetem kicsit a táskarádiót
számát az ecetbemártott rongynak
és megmelengetem póre kedvesem*

Tengerről beszélt először

és hajókról

*Tengerről melyet ha elér
Sercegue robban szét a Nap
És tűzcsóva szökik fel reménykedve
Hogy holnap tajtékosan emelkedjen delelésre*

*Lehet hogy nem is így mondta
Csak én láttam ilyennek a tengert
Miközben a nikotin bugyrain
Tekintetünk vitorlázott*

*Mert álmainkban valamennyien tengert ringatunk
A tenger beborítja az ébrenlét szégyeneit*

*S ha csörömpölnek a hajnali vekkerek
A kikötődaruk T-je még idelátszik*

*De az is lehet, hogy rozzant kútágas
És se vödre se sudara*

SZÉKELY DEZSŐ

Csütörtök

*Előálltak a fogdmegek.
Még azt se mondta, hogy: Megyek!
Megvetése oly nagyra nőtt,
beárnyékolt jelent, jövőt.*

*Ment, mert vitték. Éppen virradt.
Mint kampón függő nyúlfiat,
látta: a Naphól vér csöpög,
befesti a csütörtököt.*

*S nem vette észre senki se.
Se röpgyűlés, se szentmise
nem gyászolt, nem tiltakozott.
Megvillantak a szuronyok.*

*Még útközben gondolta ki,
hogy mit fog majd kiáltani,
hogy: Éljen a . . . De kár! Kinek?!
Ólom zár itt minden fület.*

*Aki él, szerszám: ék, eke,
múló hatalmak eszköze.
Mit kiáltson innét nekik?
Nem hallhatják. Nem érthetik.*

*Hát nem szólt. Állt a kavicson.
S a kéz, mely szoroz, oszt, kivon
és összead, intett: Elég!
Kössék be a bűnös szemét!*

*S eldőrdültek a fegyverek . . .
Feküdt, mint az alvó gyerek,
ki játszva elálmosodott.
Egy kavicsot szorongatott.*

PÉCSI ŐSZIRÓZSÁS HETEK

„A pécsi katonai lázadás nem maradt elszigetelt jelenség – írta Hajdu Gyula „Harcban elnyomók és megszállók ellen” című könyvében az 1918. májusi pécsi katonalázadás utáni hónapokról. – Egyre nyilvánvalóbb jelek és tények mutatták, nemcsak a hátmögötti szervezet, hanem a katonai front felbomlását. Magyarországon, Ausztriában és a német birodalomban egyaránt különféle fegyvernemek alakulatai tagadták meg az engedelmisséget, és követelték, hogy vessenek véget a háborúnak... A legfontosabb üzemekben sztrájkok kitörésében robbant ki a munkások elégedetlensége és békevágya. Egyik helyen elnémították valamiképpen a zúgolódást, elnyomták a sztrájkot, fellobbant a másikon. Anarchikus bizonytalanság lett uralkodóvá. A pécsvidéki bányák népe a zendülés nyomán sztrájkba lépett, de az izgalom a sztrájk befejezése után sem ült el. A Társaság úgy vélte, a rögtönítélő bíróságok halálos ítéletei, a zendülés megtorpanásának visszahatása olyan légkört teremtett, melyben végleg megfékezheti és felszámolhatja a munkásság forradalmi szellemét. Csendőrséggel szállta meg az aknákat, melyek ekként valóságos rémuralom alá kerültek. A felbújtók és izgatók üldözése címén letartóztatták azokat, kiknek eltávolítását a bányából kívánatosnak vélték. Újból napirendre kerültek a bevonultatások... Gyűléseket nem tarthattunk. Még a munkáskaszinóban is állandóan szaglászta a különböző rendőrszolgálatok, hogy ne jöjjen össze túl sok ember, és buzgón referáltak, miket beszélnek ezek egymás között...”

A TANÚK

A „nagy generációból” Baranyában ma már jóformán csak az van életben, aki azokban az években ifjúmunkás vagy diák volt. Legfeljebb fiatal segéd vagy egyetemista. Kevesen élnek közülük. A veteránünnepségeken elférnek egy nagyobb asztal körül. Kevesen vannak, valóban, de végtelen élményanyaguk nagy kincs, szinte pótolhatatlan. Maga a történelem.

B. Nagy Gusztáv ötvenöt éve él Pécsen. Több mint ötévi tanonckodás után 1913-ban egy szegedi szabómesternél szabadult. Még abban az évben Pécsre jött. Tagja lett a Szociáldemokrata Pártnak és a Szabómunkások Országos Egyesülete pécsi 18. csoportjának. Könyvtárosnak választották, majd később jegyzőnek. A helyi szaktanácsban is jegyzővé választották. Rengeteget olvasott, szívesen képezte magát. Marx műveit olvasta, és a kortárs munkásvezetők könyveit, cikkeit. Egy idő után a szervezőbizottságba is beválasztották. A hathetes pécsi szabósztrájk aktív részese volt. Másodmagával azt a feladatot kapta, hogy menjenek le a pécsi állomásra – mert a mesterek vidékről sztrájktrókékat várnak – lementek az állomásra, s ott még a vonat mellett megmagyarázták a szigetvári és a barcsi szabósegédeknek, hogy Pécsen sztrájk van, s sztrájktrókékat hozattak ide őket. A következő vonattal visszautaztak... B. Nagy Gusztáv féltve őrzi a régi idők dokumentumait az utókor számára. Márton utcai lakásában fáradhatatlanul írja délutánonként, esténként életének és a pécsi munkásmozgalomnak fontosabb mozzanatait, azokat az eseményeket, amelyeknek ma már alig él tanúja. Időnként fel-feltűnik a pécsi iskolákban, a különböző intézmények kultúrtermeiben, s a félévszázad előtti időkről beszél a maiaknak... Az irattartóból fényképeket szed elő. Mutatja. A tanár helyén áll a tanteremben. Az asztalon dokumentumok sorakoznak. A katedra előtt néhány gyerek áll, csodálkozó szemük valószínűtlenül nagyra nyílik. B. Nagy Gusztáv a fényképre pillant, s azt mondja: A kispajtások mindig kértek, hogy meséljek az életéről. De ez borzasz-

tóan nehéz kérdés. Annyi ideje történt, és annyi minden! Mit meséljek? Így aztán kezdtem leírni a dolgokat. Íme, itt vannak . . .

Dr. Cserta Béla 1915-ben érettségizett Pécsen a mai Nagy Lajos Gimnáziumban. Neves osztálytársai közül Cséby Lászlóra emlékezik vissza a legnagyobb tisztelettel és szeretettel, aki később a szekszárdi direktórium tagja volt, s a Tanácsköztársaság leverése után a fehérterroristák kivégezték. Dr. Cserta Béla nagyapja a 48-as szabadságharc katonája volt, apja is a függetlenségi politika híve, s így nem véletlen, hogy a diák Cserta Béla állandó látogatója lett a Cséby-család Tábor utca 16. szám alatti lakásának, ahol id. Cséby József szellemi irányítása alatt sok fiatal pécsi értelmiségi ismerkedett meg a szocializmus eszméjével, s mélyült el bennük a fennálló úrrendszer iránti szembenállás. Bízta abban, hogy a háború rövidesen végetér, hittek a szocializmusban – ez a hit különösen a győztes októberi proletárforradalom után lángolt fel bennük – s az összejövetelek végén lelkesülten énekelték a Marseillaise-t és az Internacionálét. Cserta Béla beiratkozott a jogi egyetemre. 1917-ben belépett a Szociáldemokrata Pártba. 1921. augusztus 19-én, a szerb megszállás utolsó napjaiban a fehérterroristák elől ő is – mint körülbelül még kétezren rajta kívül Pécsről – az emigrációt választotta. Kalandos, és nem egyszer nehéz emigrációs évek után 1928-ban tért vissza Magyarországra... Könyvei, feljegyzései számos, eddig ismeretlen vagy tévesen ismert mozzanatra adnak választ. De fel sem kell lapoznia ezeket a feljegyzéseket: bámulatos biztonsággal, pontossággal, hibátlan emlékezőtehetséggel igazodik el a régmúlt eseményei és személyei közt. Egy-két óra múltán úgy tűnik: mindenkét ismert, mindenkit látott, és újra meg újra, szinte mechanikusan kérdezi felfelpillantva: Ismerte? . . . Ismerte? . . . S ha zavartan rázom a fejemet – futó csalódottság suhan át az arcán. A lelke mélyén nem ezt várta tőlem. Hajdu Gyula, Doktor Sándor, a Cséby-fiúk és mások barátja, munkatársa volt. Hosszú éveken át, mint újságíró dolgozott. S talán ezért: van most ebben a hosszú beszélgetésben valami olyan, mintha két hírgyőnkösi jelentés közti szünetben ültünk volna le egy kávéházi szögletbe, hogy elmondja: mi minden történt az ötven évvel ezelőtti hetekben?

AZ ESEMÉNYEK

B. Nagy Gusztáv: – A szervezetünk tagjainak 96–97 százaléka bevonult katonának a háború alatt. Mi fenntartottuk a szervezeteket, propagáltuk a munkáslapokat, a könyveket. Nálam például állandóan 2000–2500 korona értékű Népszava-könyv és broszúra volt. Gondolhatja, milyen nagy tömeg ez, amikor a legdrágább könyv ára 18 korona volt, a legolcsóbb pedig 2 fillér. De az emberek a politikai broszúrák nélkül is, a saját bőrükön érezték az egyre súlyosodó helyzetet. Amikor 1917 őszén Oroszországban győzött a proletariátus, attól kezdve fellélegeztünk, és a munkásszervezeteink létszáma is megszorozódott. Mondom, mi fenntartottuk a szervezeteinket a háború alatt. Úgy éreztük, nekünk ezt vállalni kell, és vállaltuk is. A bevonult elvtársaink, amikor hazajöttek, kész munkásszervezeteket vettek át . . . A lakosságnak elege volt a háborúból. A város hangos volt a háborúellenes kijelentésektől. Az emberek éheztek. Az üzemekben sok helyen nők dolgoztak. Az amúgy is rossz élelmezési helyzetet súlyosbította, hogy a falusiak a piacra kevés élelmiszert hoztak be. Az is főleg gyorsan romló gyümölcs- és zöldségféle volt, s ez sem került a piacra, mert már útközben megvásárolták. Amikor a hatóság ezt látta, rendeletet adott ki, hogy útközben nem szabad sem eladni, sem venni. Minden élelmet be kell vinni a piacra. Az egyik pécsi hadiüzem, „bergungstelle” a Siklósi úton volt, ahol ma gyógyszerár áll. Egy hetipiac alkalmával a munkásnők egy kis csoportja kiállt a kapuba, s az arra haladó falusiaktól vásárolni kezdtek. Egyszer csak feltűnt a rendőrajárőr, és beszüntette a további vásárlásokat, amiből szóváltás, majd tumultus támadt. A katonai járőr az esetet jelentette a parancsnokságnak, aki a rendőroket elküldte, mert az asszonyok hangoskodtak, hogy éhesen nem tudnak dolgozni. Ezen esetet a Munkás című lapban nyilvánosságra hoztuk, s a benne lévő kifejezésért 8 napi elzárásra és száz korona pénzbírságra ítélték. Pár nappal az őszirózsás forradalom előtt.

„Ő Felsége a király nevében!

A pécsi kir. törvényszék, mint büntető bíróság sajtó útján elkövetett rágalmazás vétsége miatt Bálint Nagy Gusztáv ellen a vádtaácsnak B. 1760/5–1918. sz. vádhatározatában foglalt vád felett... 1918 évi október hó 25. napján megtartott nyilvános főtárgyalás alapján... meghozta a következő ítéletet: ... sajtó útján elkövetett rágalmazás vétségében, amelyet úgy követett el, hogy a Pécssett megjelenő „Munkás” című szociáldemokrata hetilap 1918 március 23-án megjelent 12. számában „Rendőri brutalitás” cím alatt közzétett és általa írt cikkeknek következő kitételeivel: „E hó 16-án történt, hogy a munkásnők közül Sztipánovics Józsefné engedélyt kért a munkavezetőjétől arra, hogy önmaga és társnői részére az utcán esetleg jövő vidékiektől pár tojást vásárolhasson. Azonban alighogy kiment a járdára, és a vásártérről arra jövő Páhok rendőr felszólítja, hogy mit álldogál itt, s rákiált, hogy azonnal takarodjék. A munkásnő mitsem sejtve tiltakozott az eltávolítás ellen, mire a rendőr mellbevágta, s kezénél megragadva húzta magával azzal a fenyegetéssel, hogy a városházán embertelenül el fogja verni... A munkásnő kezét a rendőr a csavarással annyira megsértette, hogy képtelen volt dolgozni... A rendőr képtelen arra, hogy hivatásában tapintattal eljárjon. Ökigyelme már előre ököljog alapján nemcsak büntet, hanem fenyeget. A rendőrnek nincs joga arra, hogy a letartóztatottakat agybafojba gyilkolja. Ne pályázzanak potyaivásos barátságoskodásokra, mert a pécsbányatelepi verekedés is ebből keletkezett.”... A Bp. 574. paragrafusának utolsó bekezdése értelmében elrendeli és kötelezi a „Munkás” c. lap kiadóját, hogy az ítéletet a „Munkás” című lapnak az ítélet kézbesítése után megjelenő legközelebbi, vagy azt közvetlenül követő számában a lap elején rendes nyomással minden lappéldányon tegye közzé...” (Részlet a pécsi királyi törvényszék ítéletéből.)

Dr. Cserta Béla: – A pünkösdi katonalázadás leverése után súlyos megtorlás következett. Másnap ketten Dobrovics Péterrel felszöktünk Pestre. Bementünk a parlamentbe, és ott sikerült találkozunk Károlyi Mihállyal, akinek beszámoltunk a pécsi katonalázadról, és a megtorló intézkedésekről. Károlyi másnap a parlamentben zárt ülésen kikelt a katonákkal szembeni kegyetlenkedések miatt. A helyzet az országban is, Pécssett is tarthatatlan volt. A rekvirálás állandó jelleggel folyt. Az öreg szuronyos népfölkelők mellé kijelöltek egy-egy joghallgatót, és kötelezték őket, hogy házról házra járjanak. Én akkor már a Pécsi Naplóba és a Munkásba írtam a cikkeket, tudósításokat. Az emberek hangulata napról napra romlott. Az olasz fronton elszenvedett vereségek, Tisza beismerte, hogy a háborút elvesztették, a németek katonai sikertelensége, a nyomor, az éhezés, a terror különösen a bányászság ellen – mind szította a hangulatot. A hamu alatt parázslott a tűz. Az 1918. októberi hetekben a pécsi bányászságot katonai fegyelem alá helyezték. A Hamerli-gyárban, ahol srappelokat gyártottak, sztrájk kezdődött. A munkásság napról napra ostromolta a város vezetőit a jobb, emberséges élelmi ellátás miatt. A kenyér kukoricából készült, azt is fejadagra mérték. Zsir, hús, szén nem volt. Ugyanakkor a város vezetői körében nagy közellátási panamák folytak, de bizonyítani senki sem tudott. A városi burzsoázia a különböző közgyűléseken és tanácskozásokon kezdett arról beszélni, hogy a béke legyen demokratikus, de demokrácia itt ne legyen. A baloldali erők pedig, Hajdu Gyulával az élen kikelték a burzsoá ravaszkodások ellen. Ott voltam azon a közgyűlésen, mint laptudósító, amikor Hajdu Gyula nyíltan kimondta: a háború elveszett, és itt nem demokratikus békéről kell beszélni, hanem mi csináljuk meg a demokráciát az országban. Ez 1918 októberének utolsó napjaiban történt. A jogászok is gyűléseztek. Én is ott voltam, beszéltem az egyetemisták gyűlésén. Követeltük az azonnali békét, a demokráciát és az ifjúságnak a politikába való beleszólási jogát.

B. Nagy Gusztáv: – Hogy zajlott le a Nemzeti Tanács megalakulása Pécssett? Ez november elsején volt. A Széchenyi teret megtöltötte a tömeg. Ahol most az IBUSZ-iroda van, oda katonaságot vezényeltek. Gyalogosokat, huszárokat, de nem voltak sokan. Az erkélyen a nemzeti tanácsba tömörült szervezetek képviselői álltak. Bejelentették a háború befejezését, a polgári demokratikus forradalom győzelmét. Persze, nem úgy mondták, hogy polgári demokratikus forradalom. Ezt csak mi, kommunisták tudjuk, hogy az volt. Az erkélyről bemondták a neveket, és a tömeg kéz-

feltartással szavazott. Én is tagja lettem a Nemzeti Tanácsnak, de nem sok idő maradt, hogy valami kialakuljon.

Dr. Cserta Béla: – Október 31-én éjjel három órakor ülök a szerkesztőségben, cseng a telefon. Veszem a hírügynökségi jelentést a fővárosból: Győzött a forradalom! Reggel különkiadásban jelentünk meg. Másnap láttam a felszabadult, boldog arcokat. Az emberek összecsokoloztak a nyílt utcán: Vége a háborúnak! November elsején nagy népgyűlés volt a Széchenyi téren. Legalább tizenötezer ember jött össze. Megalakult a helyi Nemzeti Tanács. Az elnöke Doktor Sándor lett, a titkára Hajdu Gyula. Hajdu Gyula beszédet mondott. Az ifjúság nevében én is szóltam néhány mondatot. Bejelentettem az ifjúság csatlakozását a forradalomhoz.

A nagygyűlést Doktor Sándor nyitotta meg, majd Hajdu Gyula beszélt:

– Halottak napja van, és a történelem nagy temetője egy friss sírgödörrel gyarapodott. Felette ez a felirat: itt nyugszik a régi Magyarország. És elhangzik a mi fogadalmunk: e halott számára nem lehet többé feltámadás! Új Magyarország született a négyesztendős világégésből, új Magyarország, melynek tengerenyt szenvedett népe forradalmi megmozdulással rázza le magáról a régi rothadt, elnyomó világuralmi rendszer átkát, terheit, gonoszságát... De nem szabad elfelednünk, hogy sokan vannak még a most letört rendszer hívei, és milliókat számlálnak a műveletlen, könnyen félrevezethető tömegek, melyeket a reakció a forradalom hátbatámadására felhasználhat. Különösen figyelmet kell fordítani a papság, elsősorban a falusi papság működésére... A kormányzat szellemét úgy kell irányítani, hogy megkedveltesse magát a dolgozó tömegekkel, és akkor nem kell tartani attól, hogy a reakció eredményesen vehetné fel a harcot a demokrácia megbuktatásáért...

A korabeli sajtójelentések szerint a beszéd alatt többször is esztendő eljénzés és taps zúgott fel. Később a keresztény szocialisták egyik vezetője állt fel, hogy bejelenti pártjának csatlakozását a Nemzeti Tanácshoz, de a tömeg felzúdulva követelte, hogy vonuljon félre. Nem engedték szóhoz jutni. A Munkás 1918. november 4-én így számolt be a népgyűlésről: „Izzó volt a lelkesedés a szívekben, bizalommal gondolt mindenki az elkövetkezendőkre, mert a békét, a jogot, az emberibb életet hozza. Csak ki kell tartanunk, és diadalra kell vinnünk a forradalom zászlaját. Erre tett fogadalmat Pécs város népe, és szentül hisszük, hogy ez a fogadalom nem volt üres szappanbuborék, nem szálmáláng.”

Dr. Cserta Béla: – November elseje után a Nemzeti Tanács megkezdte a munkáját. Nemzetőrség alakult. Hajdu Gyula révén a fegyvert a munkásság kezébe adták. A város egyébként tele volt az olasz frontról hazaérkező katonákkal, tisztekkel. Tele ezredesekkel. A munkástömegek körülvették az élelmiszer és ruharaktárakat. A város tőkései és a klérus bejelentették, hogy egyetértenek a forradalommal, alávetik magukat a Nemzeti Tanács intézkedéseinek. A városban sorra jelentek meg az új hetilapok, mint a Fáklya, a Pécsi Élet és a Vád, amelyet Göncz Lajossal ketten szerkesztettünk. A sajtó kezdte megírni az urak háború alatti visszaéléseit.

„November 1-én a pécsi Nemzeti Tanács... felhívta a város polgárságát, hogy minden arra hivatott férfi vegye ki részét a város nyugalmanak védelméből... A felhívás értelmében a polgárőrségbe minden 20. életévét betöltött férfi jelentkezhetett. A polgárőrséget az önként jelentkezőkből állították fel, akik napi munkájuk mellett látták el a feladatukat. Díjazást szolgálataukért nem kaptak. November 4-ig 400 ember jelentkezett Pécs polgárőrségi szolgálatra. A Nemzeti Tanács november 3-án közzétett felhívásában azonban hangoztatta, hogy Pécs város közbiztonságának megvédésére pár ezer emberre lenne szükség. A város lakosságának az ügy iránti lelkesülését hűen tükrözi vissza a tanulóifjúság hazafias megmozdulása. Pusztay György kereskedelmi iskolai tanuló november 4-én a Pécsi Naplóban felhívással fordult a pécsi középiskolák tanulóifjúságához: Tanulótársaim!... a polgárőrség Pécssett is megalakult. Igaz, hogy csak a 20. életévüket betöltött férfiak akarják oda bevenni, pedig ugyanott a lelkesülő diákok is megállják a helyüket. Sokan résztvettek a hadapródiskolai szünidei katonai kiképző tanfolyamon, tehát a fegyverforgatást ismerjük, s igazgató uraink is beleegyeztek abba, hogy a város védelmében résztvegyünk; tanáraink adták meg erre a példát. Siessetek és

jeleníkeztek! Vegyük ki részünket mi is – diákok mindannyian – hűségesen, mert első a haza, illetve városunk megvédése. Védjük meg, ha erre sor kerül, önfeláldozóan anyáinkat és testvéreinket!” (Részlet Baranya Margit: Közbiztonsági intézkedések Baranyában című tanulmányából.)

B. Nagy Gusztáv: – Az itteni helyzetnek érdekes, jellemző vonásai közé tartozik, hogy a mi politikai szervezetünk már 1913-ban fejlettebb volt, mert Pécs város a szén miatt iparilag fejlettebb volt sok más városnál. A DGT sok esetben külföldről verbuvált bányászokat, és ezek a munkások már a régi helyükön szervezett munkások voltak. Aztán itt voltak a nyomdászok, a vasasok, fások, cipészek, építők. Mind szervezett munkások. A bányászok pedig, mint a legelszántabbak. A pécsi urak nem nagyon szerették, ha a bányászok bejöttek a városba. Az is érdekes jellemvonása az akkori időknek, hogy a munkástömeg tanult és fegyelmezett volt. Szervezetileg Budapest után a pécsi munkásság következett. Hajdu Gyula, Doktor Sándor állandóan előadásokat tartott a munkásoknak, nevelték az embereket. De az egyetemi értelmiség egy része is, akik rendszeresen tartották az előadásokat, főként az egészségügyi kérdésekről. De a humánképzés is ment nálunk, a földrajztól a magyar nyelvtanig. A Szociáldemokrata Pártban mi sokban túlhaladtuk a szociáldemokrata programot, és a III. Internacionálé felé hajlottunk. Azonban ezek a dolgok nem tudtak kifejlődni, mert jött a szerb megszállás.

Dr. Cserta Béla: – Mindez tulajdonképpen csak november 14-ig tartott. November 13-án délután a Nemzeti Tanács a szokásos ülését tartotta, amikor Eszékről megszólalt a telefon. Doktor Sándor lépett a készülékhez. Horvátul beszélt. Amikor befejezte a beszélgetést, letette a telefont, és azt mondta: Holnap a fegyverszüneti szerződés értelmében megérkezik a szerb hadsereg. Kellő fogadtatást várnak, mert ők békés szándékkal jönnek... Másnap Magyarbóly felől valóban megérkeztek. Az újságírók hamarosan megjelentek Cvetics alezredes parancsnoknál interjúért, aki biztosította a lakosságot a békés szándékairól, és a Nemzeti Tanácsot ismerte el irányadó szervnek a közigazgatásban.

„Csütörtök reggel szerb katonaság megszállja Pécsét. – A Pécsi Nemzeti Tanács az idő rövidsége folytán ez úton hívja fel a város lakosságát, hogy a városnak csütörtökön szerb katonaság által történendő megszállása esetén a szerb katonaságot a legteljesebb nyugalommal fogadja, és semmiféle ellenállást vagy ellenszegülést ne kíséreljen meg. A közönség magatartása a többi városokban is biztosította a nyugalmat, a rendet és a szerb csapatok teljes fegyelmezettségét.” (A Pécsi Napló címűdal, 1918. november 14-én, csütörtökön.)

„November 14-én egy szerb katonavonat futott be az üszögi pályaudvarra. 600 gyalogos, 100 lovas érkezett, 16 tiszt vezetésével. Nendtvich Andor polgármester üdvözlő szavaira Cvetics alezredes, a megszálló erők parancsnoka kérte, fogadja őket a város, mint testvéreket, mert barátságos szándékkal jöttek. A katonákat elszállásolták, és a parancsnok megbeszélésre hívta meg a Nemzeti Tanácsot. Kijelentette, hogy minden katonai vagyont lefoglalnak, de a polgári magántulajdont sértetlenül hagyják... Cvetics alezredes hivatalos látogatást tett Zichy Gyula gróf püspöknél, aki másnap azt viszonozta. A klerikális Dunántúl elragadtatással állapította meg: „A szerb katonaság igazán gentlemanok módjára viselkedik”. (Részlet Hajdu Gyula könyvéből, 217. old.)

*

1918 őszének forradalmi hulláma Pécssett és Baranya déli részében a szerb megszállás miatt megtorpant, illetve a megszállás révén sajátos helyzet alakult ki. Míg Magyarországon a forradalom nagy lépésekkel haladt a beteljesülés, a Tanácsköztársaság felé, addig itt a szerb erők annexiós törekvései mind nyitottabbá váltak. Gazdasági nyomást gyakoroltak a tőkésekre. A gépgyár, a bőrgyár, a sörgyár és más, kisebb üzemek nem jutottak nyersanyaghoz, nem volt folyamatos munka, a nyomor nem enyhült. Az annexióval való szembenállás, és az egyre romló létviszonyok következtében robbant ki a nevezetes, végül is az egész megszállást befolyásoló 18 na-

pos pécsi sztrájk 1919. február 22-től március 13-ig. Radovanics Sztevo, az új pécsi katonai parancsnok már január 25-én szigorúhangú plakátokon figyelmeztette Pécs város lakóit, hogy óvakodjanak a sztrájktól s más ellenállástól, mert irgalmatlanul elbánik mindenkivel. Mégis, február 22-én kirobbant az általános sztrájk. Az összes szakmák Hajdu Gyula vezetésével reggel kilenckor egy memorandumot adtak át a város katonai parancsnokának, aki a több mint száztagú küldöttséget azonnal letartóztatta. Többüket néhány nap múlva Újvidékre, Zentára, Mitrovicára szállították. A városban lovasjárőrök vágattak, az üzleteket erőszakkal kinyitogatták, de egy óra múlva már ismét zárva voltak. A parancsnok még aznap kibocsájtott plakátján halálbüntetéssel fenyegetőzött, de az egész város összefogott. A polgárság segített a sztrájkolók élelmi ellátásában, utcánként bizalmiak és összekötők szerveződtek, s órák alatt megszervezték a hírszolgálatot is. Végül a szerb fegyveres erők kénytelen leültek a tárgyalóasztalhoz.

Az itteni helyzet sajátosságai közé tartozik – különösen a Tanácsköztársaság leverése után – a forradalmi szellem átmentése a reakció, majd a fehérterror nyomása elől. A 18 napos sztrájk alatt sokan átléptek a demarkációs vonalon. A bányatelepen egész házsorok ürültek ki, mivel a bányászok családotól mentek át Magyarországra. Ezeknek a bányászoknak a túlnyomó része belépett néhány hét múlva a Vörös Hadseregbe. A sajátos helyzet a Tanácsköztársaság leverése után alakult ki, amikor a Mecseken húzódó demarkációs vonalat átlépve, a fehérterror által üldözött kommunisták nagy része ideiglenesen menedéket talált a szerbek által megszállt területen. Régi munkásmozgalmi emberek mondják: amikor a Tanácsköztársaságot leverték, sok emigráns jött Pécsre, magukkal hozták a marxista tudásukat, és a városban komoly szellemi erjedés indult meg. A város fontos szerepet játszott az illegális munkásmozgalomban a Tanácsköztársaság leverése után, mert a magyar kommunisták, marxisták az emigrációból ezen az úton – Baranyán át is – kezdték meg ismét a munkát, most már illegálisan, az ellenforradalom terrorjából alig eszmélő Magyarországon. De ez már egy másik téma, mondhatni: óriási téma – tele ismeretlen időfoltokkal, ismeretlen hősökkel és eseményekkel – amelyek feltárása, feldolgozása munkásmozgalmi szempontból még hátra van.

KANYAR JÓZSEF

AZ ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOM SOMOGYBAN

A háborús veszteségek, a nélkülözés, és a Monarchia várható összeomlása lassan érlelték a forradalmat 1918 kora őszén Somogyban is. A 17-es, 19-es, 44-es somogyi ezredek tömegpusztulása, az itthonmaradt hozzátartozók keserű és szűkös kenye, a nagybirtokok kizsákmányolása, a háborús konjunktúra, a megszorító közélémezési rendelkezések (rekvirálások) korlátozásai nyomán, a háború minden véráldozatába és csömörébe belefáradt antimilitarista és háborúellenes erők hazatérve egyre gyorsabban szerették volna lefejtetni magukról a nagybirtokos és nagytőkés társadalmi rend szorító abroncsait.

A bizalmas főispáni iratokat átnézve, egyre nyugtalanítóbb hírek érkeztek a belügyminisztériumtól a megyébe. A kormány figyeltette a főispánokkal az ötödik háborús esztendő elleni tiltakozások elharapódzását, éber szemmel kísértette a vasutasok szabotázs törekvéseit, a határközi növekvő csempészetet pedig 1918 szeptemberének elején a Perdócz-majorba helyezett csendőrkülönítménnyel kívánta felszámoltatni. Számjeles táviratban tiltatta meg augusztus 28-án a miniszterelnök az újságoknak,

hogy bármit is közöljenek a katonai bíróságok előtt folyó perekről, különösképp „a pozsonyi honvéd hadosztály bíróságánál Hamburger Jenő népfelkelő főorvos és társai ellen folyamatban lévő bűnügyről” semmiféle hírt nem engedtek közzétenni a sajtó hasábjain. Hírzárlatot rendeltek el a cattarói kikötőparancsnokság bírósága előtti per, valamint a Galilei Kör „ügyének” tárgyalásairól is. Fékezni kívánta a kormány az Antant propagandáját is, minden olyan hír közzétételét megtiltva az újságoknak, amely a Monarchiának és a központi hatalmaknak „állítólagos” békeakciójára való célzásokat tartalmazott.

E feszült kül- és belpolitikai viszonyok közepette került volna a sor a Szociáldemokrata Párt szeptember 19-i értekezletére a kaposvári Korona Szálló nagytermében, amelyre Pelczéder Ágostont hívták meg központi előadónak. A jelentős alkalomra plakát-röplap is készült Kaposvárról, amely – többek között – az alábbiakat hozta a munkásság tudomására:

„Munkások! Munkásnők! Elvtársak! A nagyszerű orosz forradalom lelkesítő hatása szakszervezeteinket példátlanul megerősítette. A munkássajtó olvasóinak száma megsokszorozódott. A reakció féltő nyugtalansággal tekint a munkásmozgalom megizmosodása felé. E félelem hatása alatt a munkásság egyetlen lapját, a népmilliók ügyének igaz szószólóját, a Népszavát kiütik katona elvtársaink kezéből, kitiltják a frontról és a hadtápterületről.” A plakát a békéért harcolva bátran tiltakozott a háború és az élelmszeruzsora ellen. A munkásosztály követelte politikai jogainak érvényesülését az ország, a megye és a község vezetésében is – mondván – „a mai tehetetlen közigazgatás helyébe a népmilliók helyzetét átérző és szociális irányban működő közigazgatás érvényesüljön.” Ismeretes, hogy a Népszava agitációjának Kaposvárról való megtartását a rendőrség nem engedélyezte.

Nézzünk körül a forradalmat megelőző hónapok társadalmi és gazdasági életében is. A járványos spanyol betegség szeptemberben még tombolt a megyében, Kaposvár összes iskoláit és 110 somogyi falu iskoláját bezárták, s október 19-én már az újonnan létrehozott járványügyi bizottságnak kellett a szükséges intézkedéseket megtenni. A születések száma évről évre csökkent, a halálozások száma feltűnően emelkedett.

A háború demoralizáló hatása a közbiztonsági állapotok egyre romló statisztikájában is kifejezésre jutott. 1918 szeptemberéig 28 hatóság elleni erőszak fordult elő a megyében, a testi sértéseknek 228, a lopásoknak 1218, az orgazdaságoknak 156, a kihágásoknak pedig 784 volt a száma. Különösképp súlyos tendenciáról árulkodott a fegyveres erők elleni bűntettek számának rohamos növekedése (509), valamint a tüzesetek nagy száma (113), amelyeknek hallatára az égő uradalmak híre kelt szárnyra a megye lakosságának soraiban.

Szeptember 29-én a belügyminiszter újból sürgette a főispánnál „az izgatók elleni szigorú fellépést”, miután – a kormány szerint – „a változó külpolitikai helyzet előreláthatólag nagy hatással lesz az itteni munkásság és lakosság magatartására is. Jelek mutatkoznak arra, hogy a lakosság nyugodt hangulatát *különböző radikális központokból* kiinduló izgatók mesterségesen fel akarják izgatni.”

Az alispáni évnegyedes jelentések napirenden tartották az egyre nehezebbé váló közéleti helyzetet is. Noha a megyére kivetett termény- és állat-beszolgáltatásokat erőskezü karhatalommal hajtották végre, a kirótt 5540 vagon terménymennyiségnek mégis csak a felét sikerült a rekviráló hatóságoknak begyűjteniök. A kivetett 800 vagon burgonya mennyiségéből is csak 101 vagon gyűlt be a megye területén április 15-ig. A 80 vagon zsír és szalonna beszállítása meg éppenséggel kivihetetlen akadályokba ütközött, úgyszintén az év első felében kivetett 3110 db szarvasmarha utáni újabb 3376 db-nak a rekvirálása, amely annál is inkább terhes volt a megye lakossága számára, mivel a beszállítandó mennyiség 70%-a fejőstehén volt, amely így nemcsak a tenyésztés pusztítását vonta maga után, hanem a tejellátást is veszélyeztette. Mindezen felül az állatrekvirálások erőteljes zúgolódást váltottak ki a tenyésztők körében, mivel az állatokat a piaci árnál olcsóbban kellett a rekviráló hatóság rendelkezésére bocsátani. Az állatrekvirálás súlyosabb következményekkel járt a paraszti kisbirtokra nézve, mint a nagybirtokra, mivel ez utóbbi a rekvirálások ál-

tal – viszonylag kedvezőbb értékesítési lehetőségek közepette – szinte tömegméretű selejtezéssel megszabadulhatott a továbbtenyésztésre vagy egyéb üzemi hasznosításra kevésbé alkalmas egyedeitől. A megye mezőgazdaságát, mindezeken felül – a világháború alatt –, az egyre szélesebbre nyitott agrárrolló is sújtotta. Megyénkben, ahol a piachoz kötött nagybirtokok súlya országosan is kiugró volt, fokozottabban volt érezhető az agrárrolló hatása. Mindez, tehát a maximált agrártermék árakkal szemben szabadon kialakuló ipari árak, a megye nagybirtokosait egyfelől a hazai burzsoáziával állították szembe, másfelől a vámkérdést is kiélezték, amint ez gr. Hoyos Miksa egyik 1918. évi törvényhatósági felszólalásából is kiviláglott. De a háborús termelés, amely a nagyüzemek jövedelmezőségét csökkentette, bár az 1915-ben meginduló infláció kezdetben mindezt mérsékelte, arra is inspirálta a nagybirtokosokat, hogy egyrészt a termelési szerkezetükön eszközöljenek változtatásokat, másrészt pedig arra, hogy a termelési költségeket csökkentsék. Az előbbi, a mezőgazdasági üzemek termelésében a közellátást is veszélyeztető kapkodásra és rögtönzésre vezetett, az utóbbi pedig a szükséges munkaidő csökkentésével az agrárproletariátus gyorsabb elnyomódását idézte elő.

A június 5-i újabb szarvasmarha-kontingens kivetését és 186 000 métermázsa őszi és 62 000 métermázsa tavaszi szalma beszolgáltatását már a megye – mint teljesíthetetlen követelményt – a földművelésügyi miniszternél megfellebbezni volt kénytelen. A közéleti helyzet nehéz helyzetére való tekintettel a megye főispánját Baranya–Tolna és Somogy területére kormánybiztossá nevezték ki, aki így hatáskörét sokszor vetette latba a megye érdekében, ám a feladatokkal megbirkózni nem tudván, kormánybiztosi munkakörét csak május és augusztus közötti időszakban tudta ellátni.

A gazdasági helyzet romlását fokozta a katasztrofális nyári munkáshiány, amelynek következtében az aratáshoz a hatóságoknak 5580 katonát és 1587 hadifogoly aratómunkást kellett a megyébe vezényelniük, s a létszám még mindig kevésnek bizonyult. Újabb 500 munkást igényelt a megye, de mindhiába –, a vészes munkaerőhiányon az uradalmak az aratógépek beszerzésével és munkába állításával tudtak némileg segíteni.

1918 októberének végén szinte a levegőben érződött már a változás szele, a helyi sajtó szerette volna hasábjain mindezt tükrözni, és megfogalmazni a leszerelésnek, fegyverszünetnek, a béke első napjainak a legsürgősebb teendőit. A rohanó kül- és belpolitikai események sodrában a helyi lap: a Somogyvármegye – miután a fővárosi lapok csak késő este érkeztek a városba – elhatározta, hogy budapesti tudósítójának legfrissebb jelentéseit azonnal kifüggeszti a Korona és a Turul kávéházak ablakaiba.

Így érkezett meg október 27-én cenzúrázott táviratként az a hír, hogy Budapesten október 26-án megalakult a Magyar Nemzeti Tanács. Proklamációjának közlését a kormány ugyan megtiltotta, a helyi lap és általában a vidéki lapok azonban közzétették.

Még ugyanaznap, október 27-én, a Kaposvári Demokrata Kör a válságos politikai helyzetre való tekintettel – dr. Goiten Gábor elnökletével – összehívta választmányát, és elsőként vette tudomásul a Magyar Nemzeti Tanács megalakulását, és annak támogatását határozta el.

A Függetlenségi és 48-as Pártkör – dr. Bók Zsolt elnökletével – csak három nap múltán, október 30-án foglalt állást a Nemzeti Tanács mellett, táviratában köszöntve azt. A Szociáldemokrata Párt is e napon tartotta pártgyűlését, amelyen szintén elhatározta a Nemzeti Tanácshoz való csatlakozását. Október 31-én az összes pártok (SZDP, Demokrata Pártkör, Függetlenségi Pártkör) együttes ülésen tartották meg pártközi értekezletüket, amelynek előadója Tóth Lajos, az SZDP elnöke volt. A pártközi értekezlet, most már együttesen is kifejezésre juttatta a Nemzeti Tanácshoz való csatlakozását. Így mindössze csak a Kisgazda Párt nem döntött még a csatlakozás kérdésében – erre november 2-án került a sor –, noha a párt vezető politikusai: dr. Neubauer Ferenc és Tankovics János azonnal csatlakoztak a Nemzeti Tanács programjához.

Igy került a sor november 1-én a pártoknak a Turul kávéház nagytermében rendezett nagygyűlésére. Az ünnepi ülések központi szónokának meghívására Tóth Lajos és Juhász Imre Budapestre utazott, akiket az Astoria szállóban Kunfi Zsigmond fogadott, örömmel véve tudomásul tőlük a Nemzeti Tanácshoz való csatlakozásukat. A nagygyűlésre azonban nem tudtak szónokot biztosítani – mondották is –, most inkább dolgozni kell, mintsem szónokolni. November 1-ére már a rendőrség is csatlakozott a Nemzeti Tanácshoz, úgyszintén a kaposvári Ipartestület, a Nevelő Munkások Testülete, a Feministák és a Kereskedők Egyesülete, a Vasúti Műhelymunkások Testülete és a Hivatalnokok Társasköre és a városban lévő helyőrség is. A Kaposvári Nemzeti Tanács előkészítő bizottságának megalakulása után még aznap megalakult a Nemzeti Tanács 56 tagú helyi bizottsága is, amelynek elnöke dr. Bók Zalán Lajos, alelnökei Tóth Lajos és dr. Goiten Gábor lettek. A 12 tagú intézőbizottságban a felsorolt elnökségen kívül dr. Nicsovics Sándor, Gerő Manó, Zsádonyi Imre, Peinhoffer Lajos, Ráday Gyula, Rózsa Sándor, ifj. Deutsch Sándor, Bíró Adolf és dr. Polgár Ferenc foglaltak helyet. Hivatalból tagjai voltak még az intézőbizottságnak Herczog Miklós és Schneller Béla.

A város ünnepi díszbe öltözött, kivilágították utcáit, elrendelték a szesztilalmat, s falragaszokon tették közzé a helyi Nemzeti Tanács megalakulását és annak az Országos Tanácshoz való csatlakozását. A város képviselőtestülete 10 tagot delegált a Nemzeti Tanácsba, sőt a lelkes kaposvári diákság is felajánlotta szolgálatait a Tanácsnak. Az ünnepi nagygyűlésen Tóth Lajos az alábbiakat hangsúlyozta beszédében – a helyi sajtó tudósítása szerint: *„A haza árulóinak hirdetett szocialisták mentették meg az országot, a hazaáruló bitangok alkották meg a független Magyarországot. A polgárság öntudatra ébredt, de ha ez előbb történik, nem folyt volna el annyi vér.”* A nagygyűlést a Himnusz eléneklésével zárták be, s a szép számmal jelenlévő katonaság a Kossuth-nóta éneklésével hagyta el a gyűléstermet.

A Kaposvári Nemzeti Tanács megalakulásával egyidőben a város képviselőtestülete rendkívüli közgyűlést hívott egybe, amelyen „egyhangú lelkesedéssel” elhatározta, hogy tudomásul veszi a Magyar Nemzeti Tanács által történt kormányhatalom átvételét, s egyben bejelentette az alispánnak, hogy a város közönsége a Magyar Nemzeti Tanácshoz csatlakozott.

Alakulása után hatalmas szervező munkát fejtett ki a város Nemzeti Tanácsa. Még aznap tárgyalásokat kezdett a főispánnal a megye és a kormány várható állásfoglalására vonatkozóan. E tárgyalásokon részt vett Felső Szabó István (nagyatádi) országyűlési képviselő is, akire a Megyei Nemzeti Tanács várható alakulásánál már számítottak a megye birtokos vezetői. Ekkor már érezhető volt, a súlyos háborús veszteségek, a nélkülözés, a tarthatatlan közéleti és közbiztonsági állapotok következtében a Monarchia várható összeomlása. A forradalomnak a nagybirtokos és a nagytőkés Somogyban való lassú érlelődése és kibontakozása, valamint a nép elégedetlenségét meglovagló földesurak – reálpolitikai megfontolások alapján – azért hívták maguk közé Szabó Istvánt, hogy az ő neve is fémjelezze a megalakítandó Megyei Nemzeti Tanácsot, mivel tudták róla, hogy ő maga is – polgárosodni akarván – fél a szocialistáktól. Szabó István ezekben az órákban érkezhetett a megyébe, az alakulóban lévő és a forradalom által megbuktatott Hadik-kormány földművelésügyi miniszter-jelöltjeként. Első útja a főispánhoz vezetett, majd szülőfalujába távozott, és onnan jött be a november 4-i törvényhatósági bizottság évnegyedes közgyűlésére, ahol – mint ismeretes – a Megyei Nemzeti Tanács alelnökévé választották. Somogyban tehát elfogadta a Megyei Nemzeti Tanács alelnöki tisztségét, miután – pár nappal korábban – a Magyar Nemzeti Tanáccsal való együttműködését a forradalom első napjaiban elhárította magától.

November 4-én már külön ügyosztályok is alakultak az újonnan megalakult városi Nemzeti Tanács kebelében. (Rendészeti, közéleti, népjóléti, propaganda és egyéb osztályok.) A testület kezébe – Reichardt Béla őrnaggyal az élen – csakhamar jött az eskü a 44-es tisztiukar is. Az eskü szövegéből – első olvasásra is – megállapítható, hogy aligha hangozhatott el ilyen esküszöveg történelmünk folyamán a ka-

tonák ajkáról: „Esküszünk, hogy ha eddig a háború lelkes zászlótartói is voltunk, ezentúl a békének még lelkesebb munkásai leszünk. Esküszünk, hogy gyermekeinket oly szellemben fogjuk nevelni, hogy ezentúl minden háborúnak a lehetősége ki legyen zárva.”

A rohanó események sodrában a megye törvényhatósági közgyűlése is csakhamar összeülvén, november 4-én megalakította „egyhangú felkiáltással” a Megyei Nemzeti Tanácsot. A „24 óráig tartott forradalom kivívta új korszak” (gróf Széchenyi Aladár főispán megnyitó szavai) első törvényhatósági bizottsági ülésen megválasztották a Nemzeti Tanács megyei elnökségét, amely gr. Széchenyi Aladár főispán elnökből, Kacs Kovics Lajos, Gaál Gaszton és Nagyatádi Szabó István hármassal elnökségéből állott. Másnap a történeteket falragaszokon adták tudtul a megye lakosságának, amelynek bevezető sorai így hangzottak: „30521/1918. szám. Hirdetmény. Somogy vármegye törvényhatósági bizottsága november 4-én tartott közgyűlésében a törvényhatósági Nemzeti Tanácsot egyhangú lelkesedéssel megalakította s a Nemzeti Tanács működését megkezdvén, intézkedett aziránt, hogy ennek vidéki szervei is, a járási Nemzeti Tanácsok megalakításának, s azokban az összes községek képviselői vallásra és társadalmi osztályra való különbség nélkül helyet foglaljanak. A Nemzeti Tanács minden erővel arra fog törekedni, hogy e súlyos időben az országnak s szeretett vármegyének lakosságának érdekeit megvédje, a közrendet, a személy- és vagyonbiztonságot fenntartsa. A Nemzeti Tanácsot ezen fontos és nemes feladatának teljesítésében a vármegye minden hazaszerető polgára támogatni köteles.”

A Megyei Nemzeti Tanács megalakulása után a politikai események torlódása már nem tette lehetővé a járási nemzeti tanácsok népgyűlés útján való megválasztását, amelyet egyébként az amúgy is korlátozott gyűlekezési jog miatt sem bízhattak a népgyűlésekre, s így azok megválasztását csupán adminisztratív útra terelte a Megyei Nemzeti Tanács. A községek „a polgárság óhaja szerint” legalább 3, a nagyobb községek 6, a jegyzői székhelyek pedig 12 jelöltet küldhettek – tetszés szerint – a járási nemzeti tanácsokba. Az így megalakult járási tanácsoknak pedig 5–5 tagot kellett delegálniuk a törvényhatósági nemzeti tanácsba.

Mi volt a teendője, s milyen jogköre volt a Nemzeti Tanácsnak? A Megyei Nemzeti Tanács által a falusi nemzeti tanácsok számára kiadott: „Mi a teendő?” c. körlevél négyszer húzta alá a legfőbb célt: a közrend megtartásának döntő fontosságát. Ez a békesség az osztálybéke közrendje volt. „Ne engedjenek olyan felfogásnak helyt adni, hogy egyik osztályt kikezdzék, ez a kikezds egy 24 óra alatt oda fog vezetni, hogy másnap a nép egymás ellen tör és akkor bizonyos, hogy elveszett édes hazánk.” A közrend érdekében a megyei, a járási és a községi hatóságokkal karöltve kellett dolgozniuk a tanácsoknak a személy- és vagyonbiztonság előmozdításában is. Emellett hatáskörükbe utalták még az uradalmakban dolgozó gazdasági cselédek és munkások szemmel tartását, termelésre és munkára való ösztönzését.

Am ezekkel a negatívumokkal nem elégedtek meg az új idők szelét érző nemzeti tanácsok, több helyütt aktív igazgatási feladatokba is bonyolódván, adót kivétő túlkapásokra is vállalkoztak. Érezhető volt, hogy a nemzeti tanácsok forradalmi szervei előbb-utóbb összeütközésbe kerülnek a közigazgatási hatóságokkal, amelyek – sok helyütt – maguk hozták létre a tanácsok helyi testületeit. Ezért oszlatta fel a főispán – november 23-án – azokat a községi nemzeti tanácsokat, amelyeknek a közigazgatás helyi tisztviselői is tagjai voltak, s helyettük olyanok beválasztását rendelte el a tanácsokba, akik „távol álltak” a közigazgatás apparátusától. Későbbi rendelkezésében – december 11-én – pedig arra kérte a nemzeti tanácsokat, hogy tagjaik közül olyan tanácstagokat bocsássanak a helyi igazgatás szerveinek a rendelkezésére, akik munkájukkal támogatni tudják a közigazgatás akadozó gépezetét.

Ugyanakkor a belügyminiszter arra is figyelmeztette – november 26-án – a nemzeti tanácsokat és a néptanácsokat, hogy a viszonyok normalizálódása után „a kivételes állapotokra való berendezkedés szükségessége és indoka megszűnván” ne avatkozzanak olyan ügyek intézésébe, amelyeket a hatályban levő törvények a közigazgatási hatóságokra ruháztak. Így a tanácsok nem voltak végrehajtó szervek, hanem a

Megyei Nemzeti Tanács az alispán mellett, a járási pedig a főbíró mellett, mint tanácsadó, segítő testületek működtek közre. Véleményeltérés esetében a magasabb szintű nemzeti tanácsok döntöttek.

A Megyei Nemzeti Tanács rendelkezéseit azonban sem a Kaposvári Nemzeti Tanács, sem pedig az alakuló járási nemzeti tanácsok nem fogadták egyértelműen. Lényegében ez történt a Tabi járás Nemzeti Tanácsa alakulásakor is – november 28-án –, amelynek alakulási jegyzőkönyvében már annak is hangot adtak a községek küldöttei, hogy a Megyei Nemzeti Tanács alakulását nem ismerik el törvényesnek.

Még kevésbé volt megelégedve alakulásával a megyeszékhely munkássága. Ezért került a Megyei Nemzeti Tanács alakulásának másnapján – november 5-én azonnal sor – annak politikai ellensúlyozására – a Korona nagytermében a Kaposvári Munkástanács megalakulására. Az alakuló ülés előadója Kovács Miksa párttitkár volt, aki nemrég tért vissza a városba 4 és fél évi katonai szolgálat után. A munkástanácsot gyors alakulása után – november 18-án – újjáalakították, új vezetőségbe Egerszegi János elnököt, Magyar Mátyás alelnököt és Keller Lajos jegyzőt választva meg. Az intézőbizottság tagjai: Szabó Károly, Gur Aurél, Horváth Ferenc, Gyura János, Orbán István, Takács József, Zónik István, Lucz Mózes és Égető János voltak. Az új Munkástanács a Nemzeti Tanács intézőbizottságába 6 tagot delegált és 60 tagja azonnal belépett a nemzetőrségbe a közrend fenntartása érdekében.

November első heteiben egymás után alakultak a járások és a községek nemzeti tanácsai. November 3-án Szigetváron és Marcaliban, 5-én Ságváron és Nyimben, 6-án Csurgon és Somogyszobon (itt népbizottságnak nevezték), 9-én Lengyeltótiiban, 10-én Gamáson, Somogytúrnban és Nagyatádon. A nagyobb helyeken a nemzeti tanácsok alakulásával egyidőben szociáldemokrata pártszervezetek és munkástanácsok is alakultak. Általában a járási székhelyeken a nemzeti tanácsok mellett a munkástanácsok is megalakultak, vagy ennek hiányában a Szociáldemokrata Párt szervezetei, a községekben pedig a Földmunkások Szövetségének helyi szervei, miután november 14-én a Földmunkások Országos Szövetségének kaposvári csoportja is megalakult (elnök Gudina György, jegyző Égető János), rögtön csatlakozván a Magyar Nemzeti Tanácshoz. Járási székhelyeken – általában – a helyi szociáldemokrata párt elnökei voltak egyben a munkástanácsok vezetői is. Amikor az Országos Nemzeti Tanács kebelében megalakították a Propaganda Bizottságot, amely 35 pontból álló kérdőív kibocsátásával akarta felmérni a közhangulatot, a marcali járás 1919 márciusában közölt adataiból megállapíthatjuk, hogy a Nemzeti Tanács (elnöke Kopári Jenő kereskedő, alelnöke Kaffka Dezső jószágfelügyelő) mellett a Munkástanács is működött (elnöke Tóth József polgári iskolai tanár, alelnöke Petrás Dezső vasúti pénztárnok), míg az 1000 taggal rendelkező Szociáldemokrata Pártnak ugyancsak Tóth József volt az elnöke (alelnök Decsi Imre asztalos). A jelentés készítésének idejében (1919. március 22.) a Károlyi-párt még nem működött, csupán annyi olvasható, hogy a „párt szervezése folyamatban van”.

A Kaposvári Nemzeti Tanács hivatali helyisége a városháza nagyterme volt, melybe külön telefont szereltettek be, ahol állandó permanenciával – éjjel-nappal – folyt a lázas munka. Itt ülésezett – szinte állandóan – a Nemzeti Tanács intézőbizottsága, amelybe a megszorított munkára való tekintettel a Nemzeti Tanács nagybizottságából újabb tanácstagokat hívtak be (Hudra Lászlót, Rónai Lajost, Gálos Ferencet, a november 10-én megalakult kaposvári Polgári Radikális Párt elnökét, Kertész Bélát, Rózsa Ignácot és Lewin Samut.) Az intézőbizottságban dolgozott Schneller Béla is, aki előbb a Kaposvári Kerületi Munkásbiztosító Pénztár igazgatója, majd Kaposvár közéleti-politikai biztosa volt, s mint ilyen a Nemzeti Tanács közéleti-politikai bizottságának a vezetője.

Bár a kaposvári Nemzeti Tanács jogilag egyenrangú volt a többi nemzeti tanácsokkal, mégis „első volt az egyenlők” között, hisz sok község tanácsa fordult hozzá eligazításért, különösképp a nemzeti tanácsok és a közigazgatási hatóságok közötti kapcsolatok kiépítése és normalizálása érdekében.

E mozgalmas két hét után kerülhetett sor a november 16-i ünnepségre, amelyen

a köztársaság megalakulását munkaszünettel és nagygyűléssel ünnepelte Kaposvár társadalmá is. Ez volt a polgári demokratikus forradalom második nagy ünnepnapja, míg az első, a forradalom kitörésének napján: október 31-én ünnepelték a megyeszékhelyen.

A városban mindenütt falragaszok hirdették a *köztársaság ünnepét*, a Nemzeti Tanács plakátja különösképp az édesanyák ösztönös háborúellenes érzelmeire apellált: „*Anyák, hitvesek! Másodszor adtok életet fiaitoknak, ha megmentitek őket a királyságtól, mert amíg király lesz, háború is lesz! Éljen a köztársaság!*” Az utcák népe örömmámorban ünnepelte a köztársaság napját, s mire a lomb lehullott, lehullott a korona is az őszirózsás forradalom harmadik hetében.

Am a közrend – a kormány legféltettebb kincse – nem mondható stabilnak és nyugodtanak a megye területén sem. A frontról hazaözönlő katonák november 4-től kezdve nekiestek „az uradalmak vadaskertjeinek, dohánypajtákainak, vermeinek, magtárainak, boros pincéinek, imitt-amott a kastélyok berendezéseinek is. Sok községből elkergették a jegyzőket (Kéthely, Zákány, Kötöcs, Csökölly, Nemesvid, Somogysszentmiklós, Törökkoppány, Istvándi, Balatonkiliti, Böhönye, Simonfa, Szenna, Somogy-szob, Karád.)

A Megyei Nemzeti Tanáccsal egyidőben alakult meg a Somogy megyei nemzetőrség parancsnoksága is Reichardt Béla őrnagy vezetésével, és a dr. Stetz László rendőrfőkapitány által parancsnokolt kaposvári nemzetőri csoport, amelynek 7 különböző alakulatában – hozzávetőlegesen 26 tiszt és 598 fegyveres – teljesített szolgálatot. A nemzetőrség állományához november 23-án a megye egész területén 86 tiszt és 2700 beosztott fegyveres tartozott. E nagylétszámú karhatalomnak lett volna elsőrenden az a feladata, hogy a közbiztonságot és a közvagyonot védje a frontról hazaözönlő fegyveres katonák különféle akciói ellen.

A vármegyei nemzetőri központi parancsnoksághoz Kaposvárra november 7-től befutott vidéki hírekből – amelyeket az alispán napi helyzetjelentésekben továbbított a belügyminiszterhez december 10-ig –, egy lávaszerűen meginduló földindulás körvonalai bontakoztak ki. E jelentések mindenütt beszámoltak a hatóságok és az úri osztály elleni izzó hangulatról. A katonai csoportok, amelyeket nyíltan támogatott a község szegényebb lakossága, valóságos hadiállapotba kerültek sok helyütt a csendőrökkel és a nemzetőrséggel. Az uradalmak terményeinek leszedése közben sok helyütt hangzott el a felsősegesdiek véleménye: „*Most szabadság van és köztársaság, a vagyon közös.*” Ezt mondták a Sörnye-pusztai Ring-bérleten a mezőcsokonyaiak is, akik kocsival vonultak ki a kukoricaszedéshez: „*Ring elszökött, a föld úgyis az övék, így a tengeri is.*” Ez érződött a mesztengnyői uradalomban is, ahol a falusiak és a gádányiak, mintegy 40-en, fegyveresen láttak hozzá az uradalom kukoricájának a töréséhez, s megüzenték a csendőröknek, ha mernek, jöjjenek ki. Az érkező csendőröket tüzzel fogadták a kukoricaszédők, s valóságos ütközet fejlődött ki a két tábor között.

Tudunk olyan jelentésekről is, amelyek arra utaltak, hogy Tolna megyéből is átjöttek a parasztok a határmenti községekbe, bátorítva és segítve a helybeli lakosokat. Nemegyszer arról is olvashattunk jelentéseket, hogy a hazatért katonák a földbirtokostól földet követeltek. Ez történt Felsőmocsoládon is lényegében, Bánó Iván földbirtokán, november 27-én.

Külön kell említenünk a barcsi és szigetvári járás szerbek által történő megszállását, ahol az idegen katonai hatóságok közhírré tették – november végén –, hogy nem kell adót fizetni. E járásokba azzal indokolták bejövetelüket a szerb hatóságok, hogy nekik mindenütt az Antant parancsát kell végrehajtaniuk a rend megszilárdítása érdekében, erre való tekintettel a szigetvári járás községeiben mindenütt lefegyverezték a nemzetőrséget. A Barcsot megszálló antant csapatokat a községeknek kellett élelmezniök, amely igen jelentős összegeket emésztett fel. Az 1918. december 11–25. között ott tartózkodó 5 tiszt, 75 fő legénység és 100 ló élelmezési és takarmányozási számlájának összege 32 116,82 korona volt.

December első hetében kiderült, hogy sem a városi, sem a megyei Nemzeti Tanács, sem a közigazgatási hatóságok, sem pedig a különféle karhatalmi szervezetek már nem urai a helyzetnek. Ezt érezte a Kaposvári Munkástanács is, amikor december 7-én – elnökén keresztül – határozott hangú nyilatkozatot tett közzé a helyi sajtóban abból az alkalomból, hogy a nyomor enyhítésére meghirdetett önkéntes gyűjtésből a város háborús gazdagai nem kívánták kivenni a részüket. Tóth Lajos nyilatkozatában a munkásságnak félre nem érthető öntudata fogalmazódott meg: *„Kaposvár szervezett munkássága a forradalom óta, tehát teljes egy hónapja éjjel-nappalát feláldozva, nem ismerte semmi fáradtságot, azon dolgozik, hogy minden tekintetben a rendet helyreállítsa s azt fenntartsa.”* Majd megállapította, hogy *„a forradalom első napjaiban a hatóságok teljesen elvesztették fejüket, mozdulatlanul ültek hivatalaikban és tehetetlenek voltak. Felbomlott minden fegyelem, s ha nincs a szervezett munkásság – kiszámíthatatlan következményei lettek volna.”* A Munkástanács elnökének politikai helyzetfelismerését kísértetiesen igazolták a rákövetkező héten lezajlott kaposvári események.

A vidéki események hírére már a megyeszékhelyen is érezhető volt, hogy az uradalmas Somogyban – a nagybirtokok fellegvárában – mozog a föld, forradalmi akciók kezdték szétfeszíteni a polgári rend abroncsait. A katonasággal egy követ fújó nép szinte talpa alatt érezte a lavinaszerűen induló földcsuszamlás robaját. Beszélték megyeszerte, de Tolnában is, ahogy Illyés Gyula Koratavasz-ában leírta: a falvak népe és a katonák már előre megüzenték még a napját is az 1918 végi, decemberi éjszakának (11-éről 12-re virradó éjszaka), amikor kirabolják Kaposvár üzlethelyiségeit. A hirt, amely dermedt tehetetlenségre kárhoztatta a város és a vármegye vezetőit, senki sem vette komolyan, sem a november közepén már kormánybiztossá kinevezett főispán, sem a megyei és városi Nemzeti Tanács, de még a rendőrség és a katonaság sem. A későbbi felelősségrevonás kihallgatási jegyzőkönyveiben a tanúk, mint valami lidércnyomásos kábulatról beszéltek az emlékezetes éjszakáról.

A földművelésügyi miniszter még november 7-én kiadott földösszeírási rendeltére eléggé vontatottan készültek a megyében a községi földösszeíró bizottságok kimutatásai, amelyekben számba vették az igényjogosult földműves katonákat. A megyében e bizottságok – különösképp a szerbek által megszállt területeken – több helyütt nem tudtak megalakulni. Végül is csak 1919. február 27-én jelenthette az alispán a földművelésügyi miniszternek, hogy a megye 311 helységében 35 272 igényjogosult irtak össze. Kaposvár városában két lajstrom is készült 1919. február 22-én. Az A) lajstromra a föld nélküli földműves katonák, földmunkások és gazdasági cseledek soraiból 1027 igényjogosultat vettek fel, akik 12 264 kat. hold területet igényeltek. E terület vételárát 647 400, gazdasági felszerelésének vételárát pedig 38 411 koronában állapították meg. A B) listán a tisztviselők, a katonatisztek és az okleveles gazdák soraiból 195 igényjogosult szerepelt 2614 kat. holdnyi igényelt területtel, 621 400 korona vételárral és a gazdasági felszerelésért fizetendő 16 200 korona összeggel.

A vármegye, a déli részek november elsejétől kezdődő szerb megszállásával és a Megyei Nemzeti Tanács alakulásával szinte egyidőben kezdődő nagybirtok elleni forradalmi akcióknak, és a város kirablásának futótűzként terjedő hírének hatására alatt már december elején szükségét látta a statárium kihirdetésének, erre azonban csak december 14-én kapott engedélyt a kormánytól. E statárium végül is a forradalom nagy drámai küzdelmének – első felvonásának végén – átmenetileg ugyan kiűtötte a fegyvert a parasztok kezéből, a mozgalmat azonban elfojtani nem lehetett. A rohanó események sodrában december 21-ére már a kaposvári katonatanács is megalakult, a SZDP pedig 1919. január 5–6-ra határozta el megyei pártértekezletének az összehívását, amelyre már a földkérdést is napirendre tűzte.

Ekkor – december 21-én – szólította fel a főispán a megye földbirtokosait és bérlelt, hogy 1919 tavaszára a harctérről visszatért katonák részére 10 kh. alatt biz-

tosítsanak földet akár bérben, akár részes művelésre. A főispán-kormánybiztos e rendelet végrehajtásában a földkérdés megnyugtató megoldását látta – s nem kis meglepetéssel kellett tudomásul vennie a birtokosok jelentéséből, hogy a mezőgazdasági cselédek és a munkások horribilis béreket követelnek munkájukért, s inkább megműveletlenül hagyják a földet, bérbe és részesművelésre egyetlen holdat sem akarnak vállalni: „csak olyan föld kell nekik, amely a saját tulajdonuk lesz”.

Lényegében ezekkel az eseményekkel zárult le a polgári demokratikus forradalom első szakasza december végén a megyében, hogy rövid szünet után, 1919 első hónapjaiban újra fellángoljanak a küzdelmek a földkérdés végleges megoldása érdekében. Erre az időre már rendkívül kiéleződtek a különböző társadalmi osztályok és rétegek közötti ellentétek. A polgárságnak már nem volt ereje ahhoz, hogy minden hatalmat magához ragadjon, a tömegek forradalmi elszántsága és lendülete egyre inkább követelte a maga számára a közügyekbe való beleszólás jogát. Sok község nemzeti tanácsa az előljárással szembeni ellentét következtében lemondott, és átadta helyét az újonnan megválasztott munkás- és néptanácsoknak. Ez történt lényegében Iharosberényben is 1919. január 12-én.

Jellemző sorokként idézhetjük e hónapok hangulatáról az igali főszolgabíró 1919. október 3-án kelt ellenforradalmi jelentésének néhány találó sorát: „1919. február havában már aggodalommal állapítottam meg, hogy a forradalmi állapot olyan fázisba jutott, melyben a kormány polgári s így mérsékelt programja teljesen háttérbe szorult és teljesen a szocialista irányzat jutott előtérbe.” A megyében elsőként meginduló paraszti földfoglaló mozgalom már márciusban az ország egész részére kiterjedt. 1919 februárjának végén azonban már a társas-kisajátítás, a termelőszövetkezetek létrehozása volt az agrárpolitika célja. Lényegében ugyanez olvasható a marcaliak helyzetjelentéséből is: „Földéhség van. A kisbirtokosság a földosztást, a cselédek nagy része pedig a szövetkezeti termelést követeli.”

A február végi eseményekből világosan megállapítható, hogy a megyei és az országos események eltértek egymástól. A megyében balratolódás és önálló hatalomátvétel (március 10.) történt, országosan pedig a baloldal letörése és kompromisszum. Lényegében – tehát – igaza volt Károlyi Mihálynak: az októberi köztársaság valóban nem tudta feloldani belső ellentmondásait, összeomlásával azonban „kedvező helyzetet teremtett” a Tanácsköztársaság kikiáltásához.

CSÁNYI LÁSZLÓ

SZEKSZÁRD, 1918

Aki ezekben az őszi napokban érkezett Szekszárdra, s a rozzant indóháztól ment a város felé, valójában vigasztalan kép fogadta, regénybe kívánczó látvány, szegénység és szecessziós gazdagság keveréke, mintha mindenki adalék lenne, siralmas és baljós tény, melynek csak az igazolhatja létét, hogy egyszer, nem is olyan sokára, egy regény építőanyagává válik. Mert akik itt ülnek a Szekszárd szálló éttermében, s tenyerükbe ejtett fejjel ábrándoznak a rossz cigányzene mellett, vagy az úri kaszinóban, az átkártyázott éjszaka után nyakalják a knikebájnt, mielőtt elindulnának a Séd-parti koszos lupanárba, igen, mindazok, akik belesüppedtek a jelenbe vagy hiú módon a jövőre gondolnak, a Halál fiai, az ítélet fejük fölött lebeg, s egy fiatal író, akinek neve időnként az úri kaszinóban is elhangzik – rendszerint rosszállóan és értetlenül –, már gyűjti jegyzetfüzetében az adatokat, s a tervezett könyv címét is fölírtta: Halálfiai.

TÖRTÉNELEM (1)

Még október 31-én megérkezett a Nemzeti Tanács fölhívása, s a képviselőtestület rövid tanácskozás után úgy döntött, hogy csatlakozik a Nemzeti Tanácshoz. A döntés formális volt, a képviselőtestületi tagok saját érdekeiken szűrték át a világtörténelmet, s jobban érdekelte őket, hogy a hazatérő katonák milyen eszméket és indulatokat hoznak magukkal. A félelem sugallta elhatározás gyorsan megszületett: fegyveres polgárőrséget állítanak fel a katonák fogadására, mert attól tartottak, hogy a kiéhezett sereg elragadtatja magát. Nem kenyérrel várták őket, ételt, otthont sem kínált nekik senki; az otthon ölelés helyett fegyvert szögezett mellüknek. A képviselőtestület, meglepő egyetértésben, megbízta a csendőrparancsnokot, Havranek János századost, hogy csendőreivel gondoskodjék a polgárőrség megszervezéséről és felfegyverzéséről.

A leszerelt katonák egyre nagyobb csoportokban érkeztek, s ennek megfelelően állandóan gyarapították a polgárőrség számát is, mely november elején a nemzetőrség nevet vette fel.

KÖZJÁTÉK (1)

A kislány összecsapja a kezét:

– Mama! képzeld, macskahúst árulnak a piacon!

Az anya ránéz, felvonja a szemöldökét és elneveti magát:

– Ne beszélj ilyen bolondokat!

– De, de, de, macskahúst – és kacag, betölti kacagása a házat.

Ebédnél a kövér és gondterhelt polgár egy szelet húsba döfi a villáját – Hogarth városházi lakomáján látni ilyen alakot –, bal karját is felemeli, s már nemcsak nyúl a hús után, hanem valósággal átöleli. Ekkor szólal meg az asszony, nevetve, mert milyen jó tréfa is az ilyesmi.

– Képzeld, mit beszél ez a bolond gyerek! Hogy macskahúst árulnak a piacon!

Az apa rájuk néz, feddően, s azt sem bánja, hogy közben lecsöpög a zsír a villára döfött húsról.

– Ezek komoly dolgok. Nem jó az ilyesmivel tréfálni. Isten meglátogatott bennünket.

– Isten?

– Isten. – S komoran mered a villán lebegő húsrá. – Ez bizony nem tréfa. A mai Tolnamegyei Közlönyben is megírták. Macskahúst árulnak a piacon.

A kislány összecsapja a kezét, és nevet:

– Macskahúst! Ugye mondtam! És kik eszik a macskahúst?

– A szegények. Dicsérjük Istent, amiért nekünk még maradt valamink.

Az asszony elkomorultan néz maga elé.

– Igen, valamink még maradt. De azért takarékoskodnunk kell ezután.

A következő pillanatban azonban már férje elé tolja a tálat.

– Egyél csak! Annyira mégsem kell takarékoskodnunk!

– Istené a dicséret és hála – mondja a kövér és gondterhelt polgár.

A kislány újra összecsapja a kezét és nevet és nevet.

– Egyél, egyél, nem macskahús!

TÖRTÉNELEM (2)

Illia Lajosné levele a főispánhoz, 1918 novemberében (eredeti helyesírással):

Mélyen Tisztelt Hadigondozó Méltóságos Uraknak.

Igen nagy és mély alázattal álok méltóságos urak elé. Minek után igen nehéz és szomorú a helyzetem egész nyáron. És még most is fent ál a betegségem és oly

rosszul álok. Gyermekeim czípő nélkül, már hetek óta nincs tüzelő, most várjuk szerető apánkat a fogságból és semmim ezen a világon. Sem fám, sem élelmem, sem pénzem, ami igen fáj.

Senkim kihez forduljak, méltóságos urak elé álok, összetett kezekkel könyörgöm. Ha némileg szíveskedne rajtam és kis családomon segíteni.

Kezét csokolva maradtam méltóságos ur előtt egy megtört édesanya.

Illia Lajosné
Vosinczyk mor-utca 497.sz.

KÖZJÁTÉK (2)

Az a legnagyobb baj, hogy az úri kaszinót bezárták. November közepe van, jönnek a hosszú téli esték, még a végén a lupanárt is bezárják! – és az urak tehetetlenül néznek egymásra.

A Babits-házból egy folyóirat kel útra, az anyai büszkeség küldi a verset, melynek az lenne a rendeltetése, hogy utat találjon a szívekhez. Egy fiatalember, hosszú hajzattal és Lavallière-nyakkendővel – a helyi lap újdonsza – lelkesen szavalja a sorokat:

Ember,
te züllött, véres, rossz kártyás, éji vesztett
játékból a réten ocsúdva, – hogy fogsz
a vadvirágok szemeibe nézni?

A Muslincák vigkedélyű asztaltársasága hangosan nevet:

– Hogy miket tud összeírkalni ez a Misi!

– A vadvirágok szeme! – s nevetve felhúzzák a szemöldöküket.

Néhány nap múlva azt is megtudják Szekszárdon, hogy Babits a Nemzeti Tanács közoktatásügyi szaktanácsának lett a tagja, majd annak is híre megy, hogy egyetem tanárrá nevezték ki.

A Bartina, az Előhegy tanyáiban nyakalják a pezsgő újbort. Néha lövés dördül az éjszakában.

TÖRTÉNELEM (3)

A két szekszárdi újság, a függetlenségi Tolnamegyei Közlöny és a Tolnavármegye és a Közérdek, egyaránt lelkesen köszöntötte a forradalmat. „Éljen a független Magyarország!” – hirdeti piros-fehér-zöld keretben a Közlöny november 17-i vezércikke, mely alatt Petőfi Respublicája áll, s ezt írja:

– Gyűjtsunk örömtüzeket öt esztendei szenvedéstől meggyötört és az első Habsburg trónfoglalás óta honfibanattól sötét szívünkben! Térjen vissza lelkünkbe ismét az önálló magyar nép régi nemzeti büszkesége!

A magyar népmilliók megszűntek eszköz lenni, öntudatos és önérzetes, önsorsuk felett rendelkező nemzet lettünk ismét annyi száz évek elnyomatása és kizsákmányolása után.

A Tolnavármegye és Közérdek mindenesetre óvatosabban fogalmaz, s a belső rend, a személy- és főleg a vagyonbiztonság megőrzését követeli, s szalagcíme fennem hirdeti: Rend legyen mindenütt az országban!

Szekszárdon a Nemzeti Tanács sürgősen csatlakozott a köztársasághoz, s a város tisztviselői esküt tettek. De a közigazgatás gyanakszik, s még statisztikák is készülnek arról, hogy a leszerelt katonák közül hánynak nincs ruhája. Nem tudni,

mennyire szépit a statisztika, de így is, egyedül a gyönki járásban 18 felsőkabátra, 73 nadrágra, 56 kabátra, 288 ingre, 44 pár cipőre lett volna sürgető szükség.

De a jegyzők nemcsak azt jelentették, hogy mennyi ruhanemű kellene.

Főispáni körlevél, 1918. január 24.:

„Felhívom, hogy az orosz hadifoglyoknak a lakossággal való érintkezését minden feltűnés kerülésével figyeltesse meg, s amennyiben valamely feltűnő jelenséget észlelnek, arról hozzám haladéktalanul tegyen jelentést.”

A jelentések nyugtalanságról számolnak be. A felsőnyéki bíró ezt írja: „Felsőnyéken és Fürgeden 1918. október 31-e után jöttek haza az orosz fogságból, s a forradalmat és az orosz bolsevizmust Kun Béla nevével emlegetve terjesztik és hangoztatják; hogy Magyarországon is csak akkor lesz jó, ha a bolsevizmus elterjed.”

A bátaapáti jegyző szerint „5–6 egyén megbízhatatlan, mert még békében is osztozni akartak, nagy fokban szociáldemokrata érzelműek”. Egy másik jelentés Tengelicről azt írja, hogy Bertalan János kisgazda fia a bolsevizmust dicsérte „s ezen tanokat helyesnek találta”.

A határok élesen elkülönülnek: a közrend fogalmán nem ugyanazt értik a hatalmon levők és a kisemmizettek. December másodikára valóságos forradalom lángol fel, s a legtöbb helyről elúziuk a jegyzőket.

Főispáni jelentés 1918. december 22-én, a belügyminiszterhez:

„Jelentem, hogy a kormányzatomra bízott vármegyében a községi jegyzők, községi segédjegyzők közül a következők voltak kénytelenek a lakosság fenyegető magatartása miatt székhelyeikről eltávozni (következik a felsorolás 18 névvel).

Általában az tapasztalható, hogy a menekült jegyzőket a helyettesítési hely lakossága ellenséges indulattal fogadja, s több esetben oly fenyegető magatartást tanúsított, hogy a kirendelt jegyző helyettesi állását el sem foglalhatta.”

A Tolna megyei apró falvak a világtörténelem fényjeleivel üzentek egymásnak.

KÖZJÁTÉK (3)

Aki ezekben a tél eleji napokban vonattal érkezik Szekszárdra, s a rozszant indóháztól megy a város felé, sivár és közömbös vidéket lát: a Sárköz felé kanyargó vasúti töltés alatt a Séd szittyós medre, a város felé futó részen az üres telkek síkját csak néhány fa töri meg. Itt szokták tartani a vásárokat, balról merev, peckes épület, ez a gimnázium, amott a múzeum, a városi fürdő, s azon túl a város, hegyek karéjába fogva. A gimnázium mellett vénülő akácfák; ki gondolna arra, hogy néhány hónap múlva a város előkelőségei bosszúért ordítva hét ártatlan embert húznak fel ezekre a fákra? S amott, a vasúti töltésnél fegyver dörög majd, s azok, akik csak érdekeikkel tudják mérni a világtörténelmet, elégedetten dörzsölik a kezüket; hét ember zuhan élettelenül a porba.

A lélektelen vidék nem tud erről, s most még az emberek sem gyanítanak semmit. Remény és szándék alaktalanul gomolyog a lelkek mélyén, gyilkosok és áldozataik nem tudják egymás arcáról leolvasni a végzetet. Pedig csak néhány hónap, alig fél év, s a korpulens polgár, aki most az úri kaszinóban Babits cikkét próbálja megérteni a Nyugatban, boldogan ül majd asztalhoz, s Istenre hivatkozva diadallal közli családjával: „Fölkötöttük őket. Végre!”

Milyen tragikus és félelmetes pillanat! Hisz minderről még nem tud senki. Az az öreg paraszt sem – Bencke Ferencnek hívják –, aki egykedvűen vág át a Garay téren, s az a fiatal nő sem – Dezső Mária a neve –, aki boldog menyasszony és csak arra gondol, hogy a tavasszal egybekelnek. Amint visszanézünk az időben, mi már tudjuk, hogy ott áll mellettük a Halál angyala, ahogy a többieket is kijelölte a végzet. Még mindegyik visszafordulhatna, az öreg paraszt, a vasúti mérnök, az ügyvéd, a reménytelen menyasszony, s még a gyilkosok is kitérhetnének jóvátehetetlen gyalázatuk elől. De egyikük szívében a hit lobog, a másikat a kapzsi gyűlölet élteti, – egyikük sem fog visszafordulni. Soha.

BABITS ÉS SZABÓ ERVIN BARÁTSÁGA

Dokumentumok a Babits-hagyatékából

Babits az irodalmi köztudatban mint „polgári humanista” vagy „liberális” él. De még hiányos életrajzai és bibliográfiái is több olyan nyomra vezetnek, amelyek a magyar radikalizmus vezető alakjaihoz fűződő szoros kapcsolatát bizonyítják.

Már a Négyesy-szemináriumban olyan baloldaliakkal tartott ismeretséget és barátságot, persze Juhász Gyulán és Mohácsi Jenőn kívül, mint Bánóczi László, Czöbel Ernő, Pogány József, Sas Andor; diákkori olvasmányai között a nagy viktoriánus angolok, Darwin, Spencer, Ruskin, Morris, Crane szerepeltek; a Nyugatban Lukács György egyik első méltatója; a Huszadik Században 1912-ben részt vesz az „Irodalom és társadalom” vitájában; 1913. február 8-án a Galilei Körben „Az anyag metafizikája” címmel tart előadást; fennmaradtak a baloldali ifjúsági mozgalmak vezetőinek, Illés Bélának és Komját Aladárnak hozzá írt levelei; korán ír a Népszavába, gyakran a Világba, majd Hatvany Pesti Naplójába és Esztendőjébe; barátai az első világháború alatt Dienes Pál, Fülel Lajos, Mannheim Károly, Szilasi Vilmos és a 19-es egyetemi tanárok, Benedek Marcell, Király György, Révay József, Turóczi-Trostler József. 1918 decemberében Orgoványban kivégzik nagybátyját, Buday Dezső jogakadémiai tanárt, a kecskeméti direktórium elnökét.

A háború kitörésekor azokkal az írókkal épít ki kapcsolatot, akik a béke oldalán állnak. Őt magát a háború rettenete 4 éven keresztül gyöttri. De csak a háború kelles közepén, valósággal egy véletlen révén kerül össze Szabó Ervinnel, az antimilitarista mozgalom fő irányítójával, barátságuk azonban a háború végéig egyre erősödik és jelentékeny művekben manifesztálódik.

Szabó Ervin az utóbbi években kezdi elfoglalni a maga méltó helyét a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetében. Litván György, több mint kétezerre rúgó külföldi levelének kutatója, a következőket írja róla: „A magyar munkásmozgalom és szocializmus 1918-ig terjedő korszakának tulajdonképpen két nemzetközileg ismert és elismert embere volt: Frankel Leó és Szabó Ervin”. (Történelmi Szemle 1964. 26–63. o.) Hajdu Tibor, 1918 történésze, joggal állapítja meg róla: „Saját korában nem találunk senkit, aki kevesebb tévedéssel alkalmazta a marxizmust a magyarországi társadalomra... Marxista volt elméleti alapját tekintve, amennyiben azonnal felismerte az orosz forradalom igazságát és nemzetközi jelentőségét”. (A M. Tud. Akad. fil. és tört. tud. oszt. közl. 1968. 125–26.) Kunfi Zsigmond már régen megmondta róla: „Az antimilitarizmusnak és a tudományos pacifizmusnak vezető szelleme, egyetlen komoly és igazi teoretikusa volt Magyarországon.” Annál szomorúbb, hogy az első tudományos jellegű monográfia Szabó Ervinről nem magyar nyelven jelent meg, hanem délszláv kutatótól Jugoszláviában. Fedora Bikar műve ez: „Uloga Elvina Szabóa u radničkon pokretu Madara i nemadarskih naroda Ugarske od 1900 do 1918”. (Zagreb 1963.)

Szabó Ervin Babits feltűnése óta érdeklődött iránta. Ady mellett kedvenc költője volt. Amikor Hatvany Lajos akciót indított, hogy Fogarásról a fővárosba hozza fel a költőt, Szabó Ervin felajánlotta, hogy az általa igazgatott Fővárosi Könyvtárban szívesen biztosít neki állást. Babits azonban inkább az úpești tanárságot választotta. Szabó Ervinnel nem is találkozott előbb, mint a háború derekán. Schöpflin Aladár mutatta be neki, régi ismerőse a Társadalomtudományi Társaságból. Schöpflin így

írja le megismerkedésüket és összebarátkozásukat: „Egy nap estefelé együtt ültünk ketten Babits-csal a Central kávéházban. Egyszerre csak belépett a kávéházba egy közepesen valamivel alacsonyabb termetű, kreólos arcszínű, bajuszos úri ember. Köszöntünk egymásnak, mire Babits halkán megkérdezte tőlem, ki ez? Megmondtam neki: Szabó Ervin, a kitűnő társadalomtudós. Babits érdeklődve nézett fel és azt mondta: Szeretnék vele megismerkedni. Én erre odamentem Szabó Ervinhez, beszéltem vele néhány szót és meghívtam, üljön asztalunkhoz. Szabó Ervin örömmel fogadta meghívásomat, mondta, hogy már rég szeretett volna a költővel megismerkedni. Így kerültek egymással ismeretségbe és egyúttal jó barátságba a költő és a szociológus. Ettől kezdve sűrűn, néha hetekig mindennap találkoztak. Meglepetve láttam, hogy bár a szellemi élet oly különböző területein élnek és dolgoznak, mennyi érintkezési pontot tudnak találni és milyen hamar beleelegyedtek a beszélgetésbe. Kiderült, hogy Szabó Ervin jól van tájékozódva irodalmi dolgokban is. Babits és Szabó Ervin között meleg barátság fejlődött ki, beszélgetéseik közben kiderült, hogy a szociológia Babitsnak mégsem olyan teljesen idegen terület; érdeklődött, kérdéseket intézett barátjához, egy-egy kérdésben megmondta véleményét, sőt kérdezősködött arról is, hogy milyen könyvekből szerezhetne behatóbb tájékozottságot.” (Tovább 1947. május 30.)

Szabó Ervin mint kitűnő szervező nagy szerepet játszott Budapest szellemi életében. Nemcsak mint a legmodernebb budapesti könyvtár, a Fővárosi Könyvtár igazgatója, hanem mint publikációs lehetőségek irányítója is. Szabó Ervinnek három lehetősége volt ekkoriban az írók műveinek közzétételére. Szerkesztője volt a polgári radikalizmus folyóiratának, a Huszadik Századnak; kulturális rovatvezetője volt a radikális értelmiség napilapjának, a Világnak; és megszervezője volt az Új Magyarország könyvkiadóvállalatnak, a Népszava nyomdával és a Lantos könyvkereskedéssel együttműködő új cégnek a háborúellenes könyvek kiadására. Babitsnak Szabó Ervin mind a négy tevékenységi területe rendelkezésére állt, és mint az alább közölt Babitshoz intézett levelekből látható, Babits hajlandóságát mind a négy területen érvényesítette is.

1916–17-ben Szabó Ervin úgy látta, eljött az idő az írók bevonására a háborúellenes mozgalomba. Lukács György a következőképpen emlékszik vissza az egyik ilyen találkozóra: „1916 telén találkoztunk először. Szabó Ervin hívott össze néhány magyar író (Babits Mihályt, Balázs Bélát, Gábor Andort és engem) beszélgetni arról: mit tehetnének a magyar írók a háború ellen? Még aki nem féltette magát, az sem látta az utat, nem ismert társakat, akikkel együtt szavának, tettének igazi hatása lehetett volna.” (Irodalmi Újság 1953. jan. 29. 3. o.) Schöpfung más írói találkozókról is tud: „Akkoriban néhány íróval együtt, akik mind türelmetlenül vártuk a háború befejezését, arról ábrándoztunk, hogy egy pacifista szövetséget hozunk össze írókból, tudósokból és a szellemi élet más, velünk együtt érző embereiből. Gyakori összejöveteleket rendeztünk Babits Reviczky utcai lakásán. Ebben a már előttem is naivnak tűnő szervezkedésben részt vettek Jászi Oszkár, Bíró Lajos, Lengyel Menyhért, Karinthy Frigyes és még néhányan, akiknek nevére ma már nem tudok visszamemlékezni. Hónapokig tanakodtunk, de bizony nem tudtunk semmi komoly eredményre jutni. Akiiket fölszólítottunk csatlakozásra, azoknak legnagyobb része, emlékezve arra a visszahatásra, melyet Babits Húsvét előtt című verse támasztott hivatalos részről, nem mert, vagy nem akart közénk állni. Így tehát nem jutottunk semmi eredményre, csak beszélgettünk arról, hogy miképp lehetne nekünk is valamivel hozzájárulni a háború befejezéséhez, új magyar szellemi légkör megteremtéséhez.” Szabó Ervin egyik Babitshoz intézett levelében egy harmadik fajta összejövetelről is értesülünk, ez Lengyel Menyhért, az Egyszerű gondolatok című swifti keserűséggel és gúnnyal megírt pacifista könyv szerzőjének lakásán ment végbe. Ezeknek az összejöveteleknek volt az eredménye az Európa Lovagjai című szervezet létrejötte (1. tanulmányomat: Babits a világbékeért, Filológiai Közöny 1967.) és az a kiáltvány, amelyet 1918. november 2-án tett közzé a radikális magyar értelmiség. (Vö.: Gál István: Bartók Béla és a Keletközép-európa-kutatás kezdetei. Helikon 1966.)

A világháború harmadik-negyedik évének világraszóló szenzációja volt a két orosz forradalom, amelyben a legkiválóbb hazai koponyák sem tudtak tájékozódni. Schöpflin visszaemlékezésében híven leírja, mennyit köszönhetett az ő szűkebb baráti körük Szabó Ervin tájékozottságának és ítélőképességének: „Mi, akik írók voltunk, nem tudtuk azonnal meglátni ennek az eseménynek történelmi jelentőségét. Szabó Ervin volt a dologról legjobban tájékozva, ő, ha szintén nem tudhatta is pontosan akkor még, mi történik Oroszországban, de sokkal jobban ismerte mint mi az előzményeket, az oroszországi társadalmi állapotokat. Ő már akkor várta a forradalom kitörését, amikor nekünk még sejtelmünk sem lehetett róla. Az Oroszországból egyre sűrűbben érkező hírek, melyekben már napról-napra jobban kiemelkedett Lenin neve, rövidesen megérlelték benne az orosz forradalomban való hitet. Minket, Babitsot és engem, ő ismertetett meg az orosz forradalmárok tanításaival, mert csak ő ismerte a kérdésnek irodalmát.”

Szabó Ervin 1918 nyarán súlyos beteg lett. Gyöngye tüdejéhez és túlfeszített munkájához valószínűleg a spanyol járvány járulhatott hozzá. Hűséges munkatársa, utolsó élő barátja, Köhalmi Béla közölte velem, hogy betegeskedése idejére eltűnt a fővárosból és senki sem tudta, hol bújdokol. A Babitshoz intézett rövid levelek világosítanak fel arról, hogy egy kis Fejér megyei faluban, Sárszentágótán robotolt élete főművén, a „Társadalmi és pártharcok a 48–49-es forradalomban”-on, megindította a Természet és Társadalom c. új könyvsorozatát. Ebben tette közzé Babits Kant-fordítását, Az örök békét. De Babits bevezetője és a könyvhöz fűzött jegyzetek mutatják, milyen sokat foglalkozott Szabó Ervin még ekkor is Babits felvilágosításával. Tolsztoj egyik művének fordítására is rábeszélte Babitsot. Jászi Oszkár nővére, Madzsar Józsefné gondozta gellérthegy-i lakásában, amikor falusi rejtékhelyéről visszavisszaszökött a fővárosba, hogy futó ügyeit elintézzze. Az egyik Babitshoz intézett levél, két héttel halála előtt, még arról tanúskodik, hogy tele volt tervekkel és reményekkel. A magyar sajtó azonban október 1-én már elparentálta, nem felejtkezve meg arról, hogy az új szovjet akadémia az elsők között választotta be tagjai sorába.

Szabó Ervin alábbi levelei nemcsak azért érdekesek, mert saját életének ismeretlen utolsó szakaszára vetnek némi világosságot, hanem azért is, mert csaknem teljesen ismeretlen volt Babits-sal való bensőséges barátsága. A levelekhez, megértésük végett, néhány kiegészítő észrevételt fűzök. A II. levélben említett Pali Dienes Pál, Babits legjobb barátja tisztviselőtelepi tanár korából; 1919. után a londoni egyetem matematika professzora. A III.-ban kért Kazinczy-tanulmányt Babits sajnos sohasem írta meg. Az V.-ben említett Schöpflin 1908 és 1919. között radikálisabb volt írásai-ban, mint később: ezt a korszakát érdemes lenne feldolgozni. A VI.-ban említett stájerországi közös nyaralás eddigi tudomásunk szerint nem valósult meg. A VII.-ben előforduló Leopold Lajos polgári szociológus, szekszárdi család sarja, Babits régi ismerőse. A XI.-ben említett Aladár Komjáthy Aladár, Babits kedvenc úpesti tanítványa, a későbbi költő és filozófus. A XII.-ben említett Oszkár Jászi Oszkár. A XIII.-ban szereplő Kálmán valószínűleg Harsányi Kálmán.

SZABÓ ERVIN LEVELEI BABITS MIHÁLYHOZ

I.

Sárszentágota (Fehér m)
1916. július 24.

*Kedves Tanár úr,
itt vagyok újra. Elszánta-e magát? Ha – amit remélek – igen: indulhatnánk hétfőn
vagy kedden (a hajótól függ). Kérem, értesítsen ide, ahol a pusztai élet örömeit él-
vezem az utolsó napig.*

*Szíves üdvözzel, mit legyen szíves a kedves Társaság többi tagjának is közve-
titeni. Öszinte híve*

Szabó Ervin

II.

*Kedves Barátom,
Most értesít Pali az elhalasztásról. Én neked muszáj ma mennem, tehát Pali is
jön és jöjjön tehát biztosan. Indulunk 2.15 kor a Nyugatiról*

Üdv. Szabó

III.

HUSZADIK SZÁZAD

Budapest, 1916. nov. 26.
I. Ménesi út 19.

*Kedves Barátom, megkaphatnám-e Kazinczydat a jan. számra (vagyis legkésőbb dec.
15-ig)?*

S mikor láthatnálak?

Szívből üdvözl
Ervin

Hátlap, címzés dr. Babits Mihály úrnak, Reviczky u. 7. Bp. 8.

IV.

Hétfő

*Kedves Mihály,
Lengyel Menyhért arról értesít, hogy ma d. u. $\frac{1}{2}$ 5-5 között vár minket (lakása: Fő-
vám tér 2). Javasolom, találkozzunk $\frac{1}{2}$ 5-kor a Dunaparton, a Ferenc József-híd és az
Erzsébet híd között. Szépen odasüt a nap,*

Ölel Ervin

V.

Kedves Mihály, természetesen nagyon jó volna, ha Schöpflin is feljönne.

E

VI.

*Kedves Mihály, azért jöttem, hogy elcsábítsalak nyaralni Stiriába, gyönyörű he-
lyen volna szoba is (a Gesänseben). Ha érdekel az ügy: jer fel holnap a könyvtárba.*

*Sok szívélyes üdvözléssel
hétfő*

(Névjegy)

VII.

febr. 7.

*Kedves M.
elfelejtettem, hogy megkérdezzelek mikor volna kedved Leopold Lajoshoz jönni.
Holnap (pénteken) vagy szombaton? Délután $\frac{1}{2}$ 6-6-kor Bristol.*

Ölel
Ervin

VIII.

I. Ménesi út 19. jún. 10.

Kedves Mihályom.

Aladárnak ma d. u. hozzám kellene jönnie; én azonban váratlan temetésre kell hogy menjek. Bejön-e ő előzőleg Hozzád? Ha igen, légy szíves, add át neki a mellékelt írást. Ha nem: add meg a hordárnak (ill. ird a borítékra) címét, hogy elvigye hozzá.

Mit csinál Kant?

Szívből üdvözl
Ervin

IX.

VILÁG
(Gépirat)

Budapest, 1918. júl. 3.
I. Ménesi út 19.

Igen tisztelt Uram.

Van szerencsém a Világ tárcasorozata munkatársainak f. hó 8-án, hétfőn d. u. 6 órakor a Közp. Könyvtár (Egyet u. 1.) különhelyiségébe tart. összejöv-re meghívni.

Szabó Ervin s. k.

X.

VILÁG
tárcarovata

Sárszentágota, 1918. júl. 25.
Fehér megye

Kedves Mihályom,

remélem, lázadat hamar kiizzadtad s egészen rendben vagy.

Mellékelve küldöm Neked a Kant

- 1) külső borítékjának,*
- 2) címlapjának,*
- 3) belső címlapjának levonatait.*

Kérlek, javítsd ki s küldd a többivel a nyomdának vissza (Világosság-nyomda, VIII. Conti u. 4.)

Én még mindig oly gyöngye és bágyadt vagyok, mint még soha életemben. Egész nap fekszem vagy ülök, kabátokba és kendőkbe bugyolálva.

Aladárrel együtt sokszor és szeretettel üdvözl és ölel

Ervin

XI.

Sárszentágota, Fehér m. 1918. júl. 28.

Kedves Mihályom,

én hétfőn hazautazom (még mindig kissé nyavalyásan): arra kérlek, mondd meg Aladárnak, keressen föl kedden az összes írásokkal. De nem d. u. 5-ig, mert akkor az orvosnál leszek, hanem vagy d. e. vagy 5-¹/₂6 után.

Nem izgatta fel a szegény fiút nagyon az apja esete?

Aladárnak szintén írok, de hogy Újpestre mikor ér írásom, ki tudja.

Baráti szeretettel
Ervin

XII.

(1918) Szept. 14.

*Kedves Mihályom,
örömmel hallottam Oszkártól, hogy lázad elmúlt és útra készülsz. Bárcsak így volna.
Remélem, látlak előbb. Nagyon nélkülözlek.*

*Addig is kérlek: a mesesorozat terve konkrét formákat ölt; küldd el a Tolsztojt
(ha lehet, az eredetivel) hogy véglegesen dönthessek. Illusztrálva lesz. Kis unoka-
öcsém elhozhatja. A viszontlátásra.*

*Baráti szeretettel
E.*

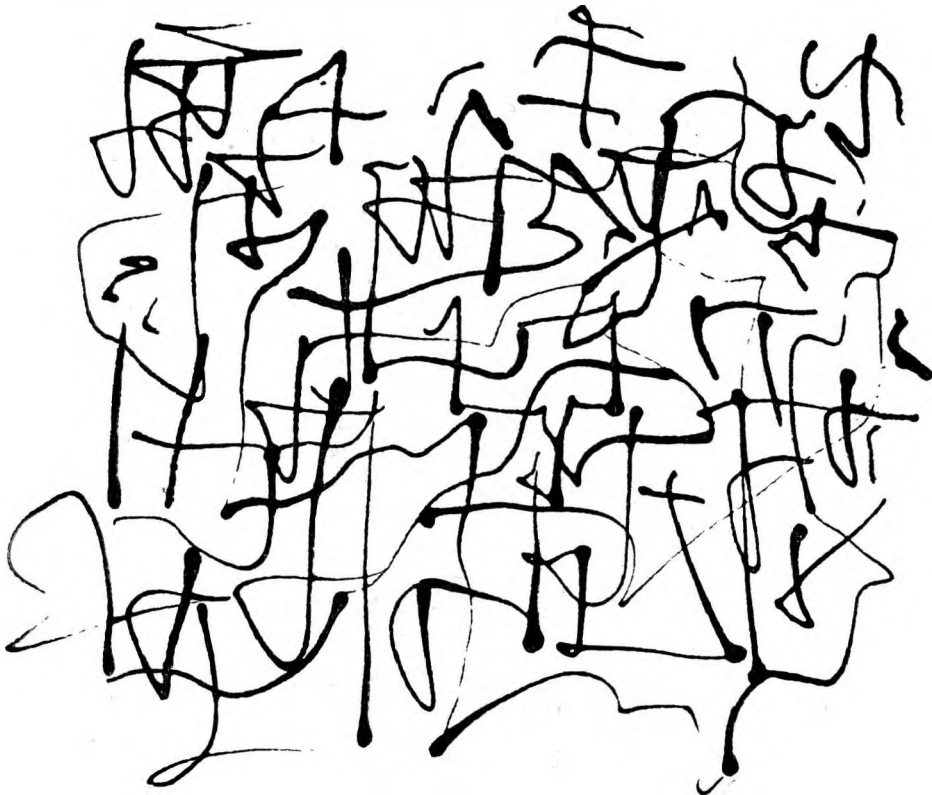
XIII.

*Kedves Mihályom,
én itt vagyok a könyvtárban. Ha 7 óra felé feljössz, addigra ide telefonálhatnám
Kálmánt és megbeszélhetnők a dolgokat.*

Az Előf. felhívást hozd kérlek magaddal

*Ölel
E.*

** A levelek az Orsz. Széchenyi Könyvtár Babits hagyatékában vannak. Közlésükre a Je-
lenkorban Keresztúry Dezső kurátor adott engedélyt.*

DOMBAY GYÖZÖ rajza

Óhaj cselekvésért

*A házakon túl száll a friss
föld szaga, a tavaszi föld
szaga, mint a fiatal
meztelen nő a napon, viz-
illatok és jázmin-illatok,
bodza- és olajfák suhogása...
Jó Magyarország, Magyarország:
pünkösdi csöndje a békességnek.
Villog egy tömzsi vizmű ezüst-
ruhája, teherhajók sóhajtanak
Csepel alatt a Dunán. Ó, te
szűk mederbe fogott élet; emberé
és nemzedékeké... A Börzsönyi
erdőkben szél gyűjti szilkéjébe
a napfényt; szállta-erdők felett
a fellegek fodroznak messzi
Karancsnak... Ó, csak ezek a
tüskés gondok s egymás lelkét
alázó kicsiségek ne lennének, s akik
tömpe dudákkal viharra
fujnak butaságot!... – – Csöndet!
A szorgos cselekvés csöndjét
bodzák és jázminok illatának
nyugalmát; teremni akar
e temérdek fa, a gyárok, az
erdők, a Duna lebegésébe rejtőző
mélység, a szél, ez a pannon
szél, a pünkösdi nyugalom
zöldje, s Pest új toronyházai
fölött a budai hegyek, mik
gyujtják a völgyet virágba.*

Révben, remegve...

*Mert ott jártam, ott én is egyszer
horkantó-szavu istenemmel,
a halál falán átkuszóval,
derős számaron utazóval,
szél-szakállu zord férfiakkal,
főlcsapó-fejű virradattal,*

*homokba-tapadt csontok izzó
mulásán tul, a Nap viritő
hegyein tul, hol heves aranyban
lehajtott fővel álltam magasban
a Város utcáin fehér virágban
révben, remegve teljes-hazámban.*

HEGEDÜS LÁSZLÓ

Hajnaltól reggelig

*Korán ébredtem. Azért már világos
hajnal volt, már éledezett a város
apró neszekkel, zajokkal, – de tompa,
félíg álomban járó tudatomba
nem ért el e hangokból, csak egy éles,
egyhangú, ismert kopogás, beszédes,
tompá csengés. Így hajnalán a nyárnak
hallottam hányszor: kaszát kalapálnak.
Villanó képekben, hangulatával,
a falusi nyár éledt udvarával:
Bögre enni kérő jószág. Zajongva
összefutó baromfi, könnyű porba
vervén, fűrösztvén magát, eleséget
várva a kamra felől. Birka béget,
eb vakkant álmosan. És mindezen tul,
fölötte szállva s elválva a zajtul,
fészer alól, vagy nyitott pajtaajtón
cseng a kalapált kasza messzehangzón. –
Majd fölbukva az álomból egészen,
csönd várt, nyilvánvaló lett tévedésem.
Szokott egykedvűen a régi vekker
számlálta az időt. Kinn derűs reggel,
napfényes reggel volt már. Tovanyargalt
stráfkocsival két ló, a szürke aszfalt
csattogott patkóik alatt. Futó zaj:
dühös motorberregés. Majd csak sóhaj
alvó kedvesem ajkán. S nem is messze,
hol az erdő sötétül égbe veszve,
tul gépzajon, kakasszón s annyi máson,
egy kakukk uralkodott a világon.*

Badacsonyi bordal

Szőlők telett bazaltsíp,
hétágú, hét szél tűjja,
kigyúl a nap s kialszik,
egyre rövidül útja.

Egyre rövidül útja,
míg az eget befutja,
mély és nyirkos az árnyék,
akár a pincék kútja.

Kondul a kapa, takarnak,
jött ideje hónap, tagynak,
rianások, ha riadnak,
ne riadj, el nem hagylak.

Szekér zörög a jégen,
jégvágók járnak a télben,
surrannak a nádból a rókák,
csattognak a türge szakócák.

Reccsen a jég, jön Mátyás,
toccsan a tó színe, kásás,
villog a víz s a bőjti
széllal a partot előnti.

Mire neved kimondom,
mandulák nyitnak a dombon,
zizegnek cserjék, barkák,
csörögnek a kerten a szarkák.

Csillagigérő nyárban
virrasszunk friss szénában,
őrizzük együtt a szőlőt
szerelmes szőlőőrzők.

S ha csillagseregével
megtut újra az éjjel,
pereljen a gyors kereplő
rigókkal, seregéllyel.

Parthoz csúszik a csónak,
gurítsuk a friss hordókat,
muskotály eressze mustját,
szóljanak mozsarak, puskáék.

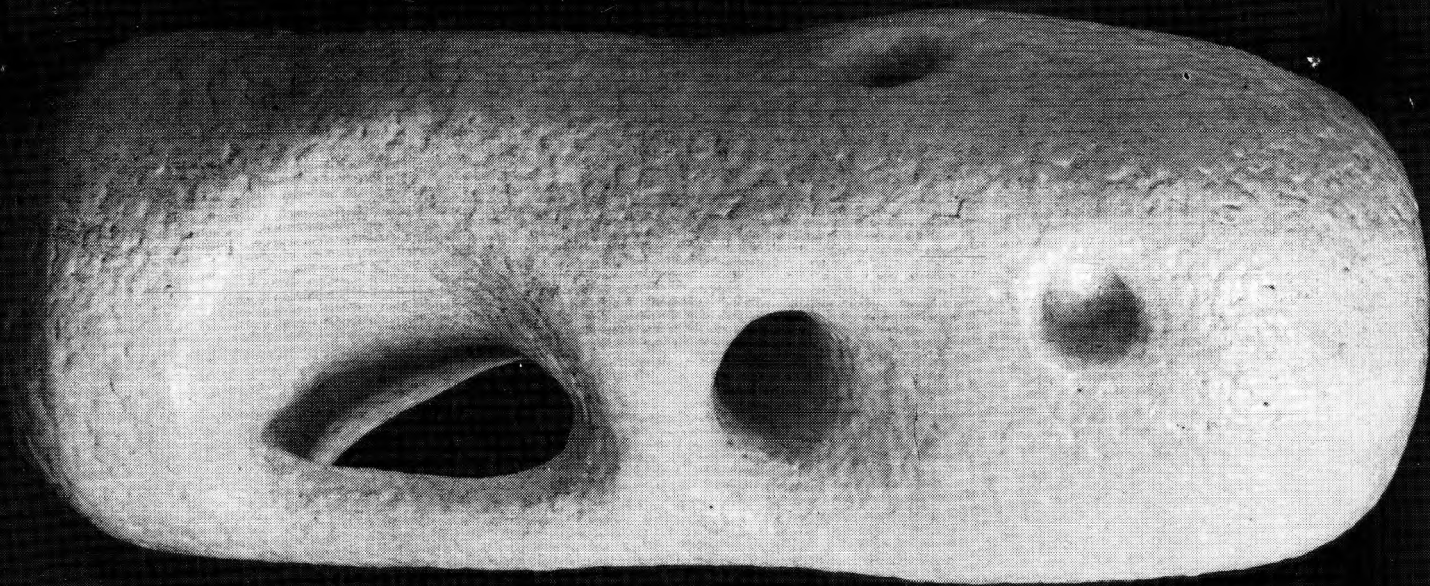
Nyögjön a prés gerince,
teljen a hordó, pince,
húzza a banda, húzza,
áll a szüret, áll újra.

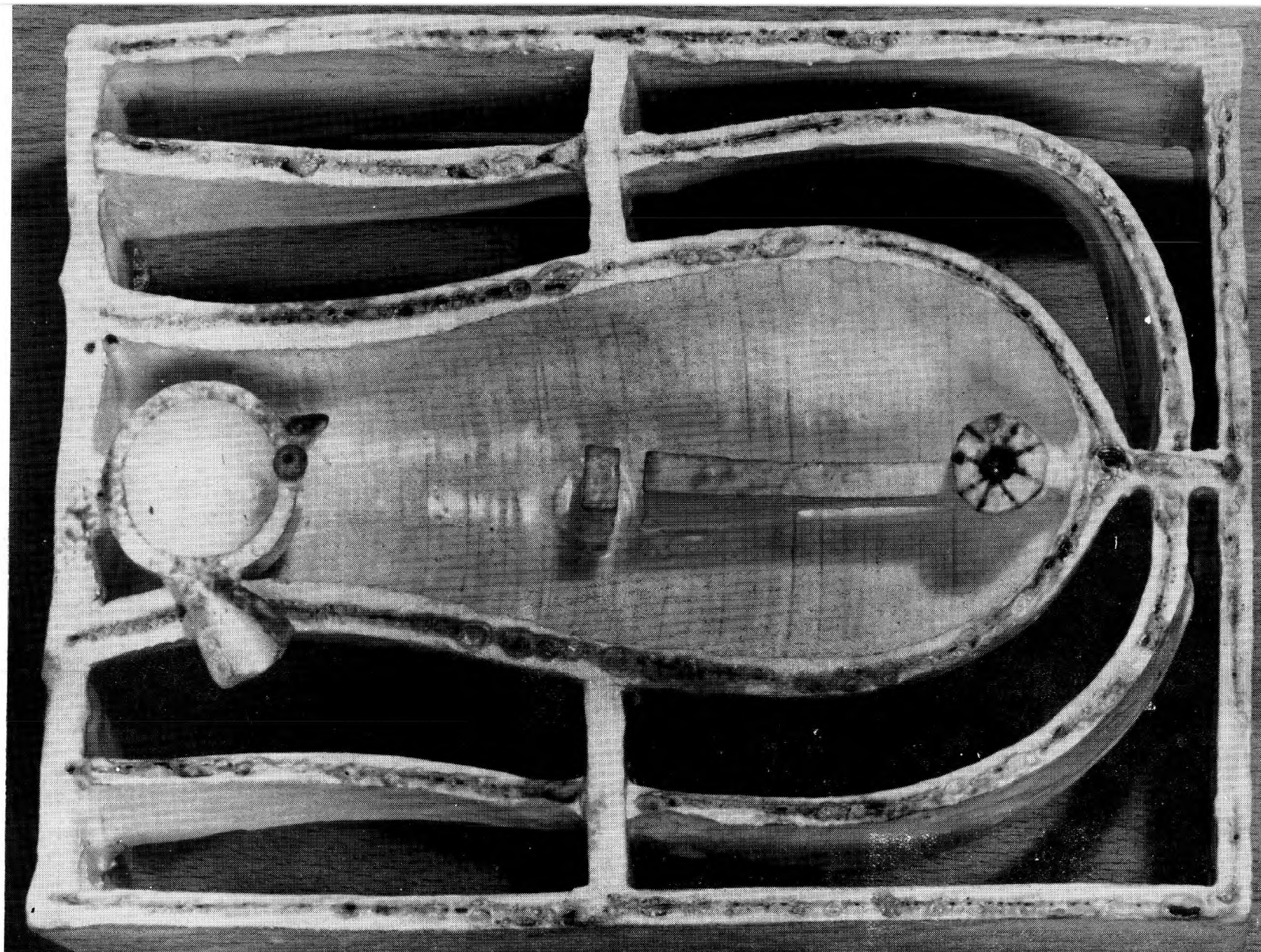
Fújja a szél is, fújja,
billeg a sípokon ujjja,
villog az újbor nyersen,
ki szeret, most szeressen!

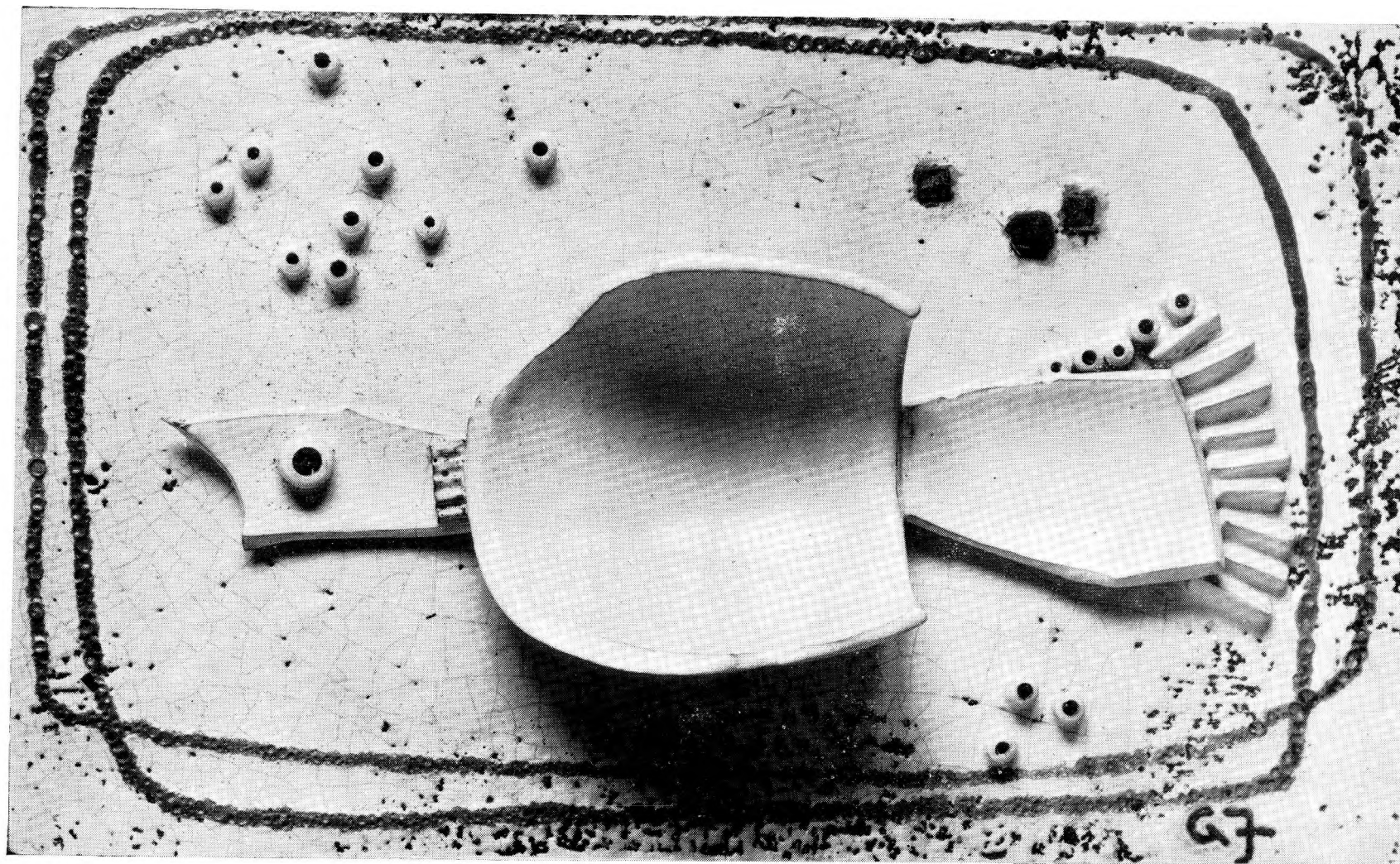
Ki szeret, most szeressen,
lányt, asszonyt megkeressen,
a hegyélen gyors pata csattog,
végigfut a bakszagu isten.

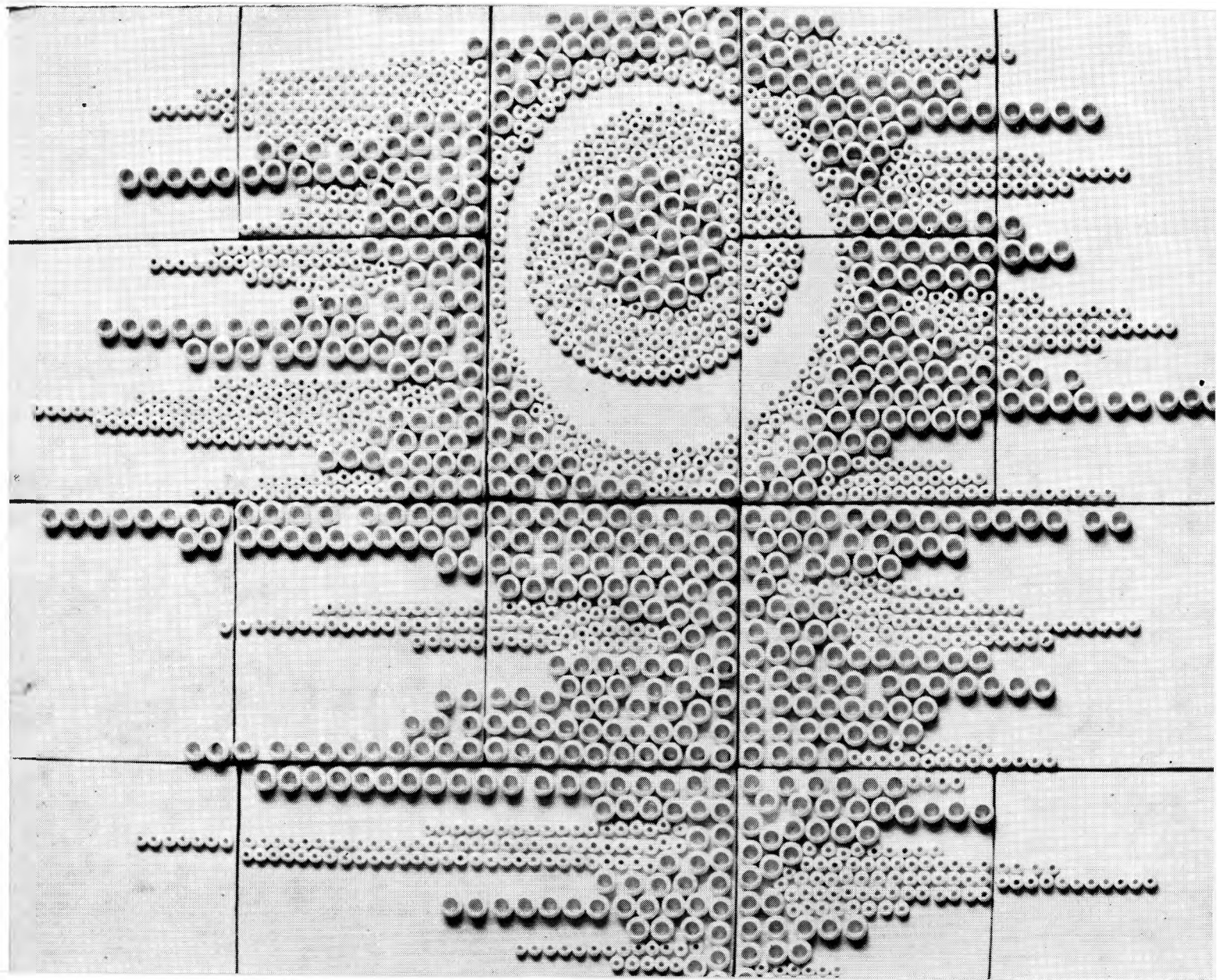
Csak annyi

Csak annyi, mint a párdacnak, ha szökken
szemvillanásra, támaszkodni az ág,
csak annyi, mint levegő a kötél táncosnak,
hogy benne fogódzva egyensúlyozza magát,
csak annyi, mint vékony acéllemez, melyen irányt vált a golyó
s nem veri át a szívet,
csak annyi, mint katonának az ernyő, csattanva, ha nyílik
s önsulya nem öli meg,
csak annyi, mint friss vér az elesettnek,
ki él még, bár csupa seb,
csak annyi nekem a te szerelmed
nem több, s nem kevesebb.

AZ I. ORSZÁGOS KERÁMIA BIENNÁLE PÉCSETT

Az országos jelentőségű kulturális rendezvények sorába új műfaj kérte felvételét: a kerámiaművészet. A patronálást Pécs vállalta. A filmszemle évente megújuló seregszemléje mellett így váltakozva kerül sor egyszer a kisplasztika, másszor a kerámiaművészet két évi termésének átfogó bemutatására.

Véletlen, hogy a mai hazai kerámiaművészet első országos pécsi seregszemléje egybevág a Zsolnay-kerámia száz éves jubileumával, a hagyományait felélesztő, nagymultú Pécsi Porcelángyár ünnepségsorozatával. – De épp e hagyományokat figyelembe véve, nem véletlen, hogy ez a város fogadja otthonába, vendégszeretetébe a ma élő kerámia legkiválóbb képviselőit. Az a kutató, kísérletező kedv, újat akarás, amely Zsolnay Vilmos nagyszerű munkásságát jellemezte, az az igény, mely az európai korszerűsége és a hazai népi hagyomány megmentésére egyaránt ügyelt – valahol tovább él a mai kerámiában és éppen ez az első Biennálé bontakoztatja ki kendőzetlen, teljes valóságában.

Az elmúlt évben rendezett Kisplasztikai Biennálé – ahogy szobrászaink vélték – missziót vállalt, olyan műfaj megmentését, amely érdeklődés, anyagi ráfordítás hiányában már-már az eltűnéssel fenyeget. Ám kerámiaművészetünk virágkorát éli, Kossuth-díjas, Munkácsy-díjas alkotóink műveivel nemcsak kiállításokon, de a művészi árut kínáló üzletekben is találkozhat az igényes vásárló.

Kerámiaművészetünk felnőtt és a magas művészi rangot viselő európai mezőnyben a saját útját járja. Ez az út nem volt könnyű azok számára, akik elsőként indultak. Ma ők a tanítók: Gorka Géza, Kovács Margit, Gádor István. S mögöttük tanítványaik s azok tanítványai – azonos forrásból merítve, mégis mind más hangon, új gondolatokkal.

A Biennálé seregszemléjét Gádor István és Kovács Margit Kossuth-díjas művészek munkái fémjelzik. Kovács Margit a töle megszokott finomsággal formálta bájos alakjait, amelyekről ezúttal sem hiányzik a felületet beborító, a népi díszítőkedvre oly jellemző ornamentika, a gazdag mesevilág. Emellett feltűnő a komponálás egyszerűsége, a művész lényeglátó, a tökéletesig fokozott alakítókézsége. Nagyszerű példa erre a kürtöt fújó pásztor figurája, mely maga is átlényegült, kürt formát öltött. Kinek jutna eszébe vitába szállni ezúttal az absztrahálás művészi igazát illetően?

Gádor István kerámiái nem ilyen egyértelműek. Bonyolult formák, ritmikus mozgások, szépen munkált, gonddal formált negatív áttörések jellemzik szoborszerű, a térplasztika tömeghatását érzékeltető alkotásait. Faliképei, kerámia lapjai a műfaj legszélső határán állanak, olyannyira képi igényűek. A felület gazdag anyagszerűsége, tökéletes-szép máztechnikája a kerámiamesterség legmagasabb csúcsait érinti – ugyanakkor a kompozíció festői rendje túlnő az „alkalmazott művészet” dekoratív igényén – önálló képi funkciót visel.

A kiállítás figyelmes látogatója könnyen eligazodhat a művek között: két fő csoportra talál. Az egyikben az alakos ábrázolások, emberi- és állatfigurák dominálnak, a másikon falburkolatok, fali képek – a modern architektúra társzművészei. Az előbbieket a bevezetőben említett népi hagyományokra épülnek, az utóbbiak a legkorszerűbb anyagok, épületstílusok kiegészítő elemei, szerves velejárói. Népi fazekasok, faragók, díszítőművészek öröksége egyfelől – kiművelt, raffinált technológia, a díszítőkedv áradó gazdagságának a mai ember automatizált, gépesített, kibernetikus

világára vetített szigora a másik oldalon – imponáló teljességet nyújt és a mérlegeles, összehasonlítás tág lehetőségét kínálja.

A folklór zamatos íze, szinte világa talán leginkább a zalai Németh János alkotásaiban jut érvényre. Emberalakú fazekai és zömök, ugyancsak emberi jellemvonásokat hordozó állatfigurái olyan kedves humort árasztanak, amilyent csak a kiegyensúlyozott, egészséges szemléletű népi világban találunk. Funkció-forma – jellem ki-tűnő egységben, művészi megfogalmazásban érvényesül munkáin s hozzátehetjük – egyéni színt, önálló, sajátos világot terem a kiállított művek együttesében.

Népi ihletettségű a Munkácsy-díjas Kiss Roóz Ilona művészete is. A gazdag színekkel, játékos formákkal alakított mázas kerámiák (*Király, Királynő, Lovas pár stb.*) a betlehemes misztériumok és ősi népi játékok, mesék világát idézik.

Gorka Livia Munkácsy-díjas, nemes, fenséges tartású kerámia-madarain a népi hagyomány áttételesen érvényesül. Előképeit talán nem is annyira a kerámiában, mint inkább a népművészet egyéb területein kell keresnünk. A tiszta fogalmazás, művelt formakultúra mellett különösen szép a felületek megmunkálása, a máz sajátos, raffinált alkalmazása.

Papp János *Kocsihajtó* című samott-kompozíciója a mithológia világához vezet vissza. Érdekes példa az egyre inkább önálló plasztikai igénnyel fellépő kerámiára, egy kicsit talán az ókori agyagszobrocskák, terrakották, modern változata – de inkább a kultikus szobrok, figurák nagyobb méretében. A modern lakás, vagy középület díszítésében ma egyre inkább tért hódítanak a nagyméretű, ún. „padlóvázák”. (Bár elnevezésüket egyáltalán nem találom helyénvalónak – hisz a váza váza marad, akár padlóra, akár polcra helyezik – a tárgyak azonosítása miatt kényszerűségből használnom kell a hibás terminus-technicust). A Biennálé kiállításán a forma több változatával találkozunk. Ezeknél a vázáknál a felnagyított forma a felület gazdag megmunkálását teszi lehetővé, különböző ornamentális, de gyakran figuratív díszítésekre inspirálja tervezőjét. A Munkácsy-díjas Majoros János vázája érdekes példa a rusztikusan mintázott vázatest folyamatosan, az edény kerek testét követve szemlélhető figurális ábrázolására. A pécsi Gazder Antal henger-alakú vázája süveges nyakrészével törökkori emlékeket idéz.

A kiállítás másik – s talán hangsúlyosabb fele – a tér- és építészet-plasztika világába vezeti a látogatót. Itt kevés az alakos ábrázolás, ha van is, áttéve, elvonatkoztatva jelenik meg, tér-rács, falburkolat, vagy dekoratív igényű falikép funkcióját viselve. Gazdag, plasztikus felületével különösen érdekes Csekovszky Árpád Munkácsy-díjas, *Sejtek* című mázas kerámiája, amely kórház számára készült nagyobb falikép részlete. Az elvontnak tűnő formák a sejtek, élő organizmusok állandó mozgását érzékeltetik, a kerámia anyagszerűségének határán belül az élet funkciójára utalnak.

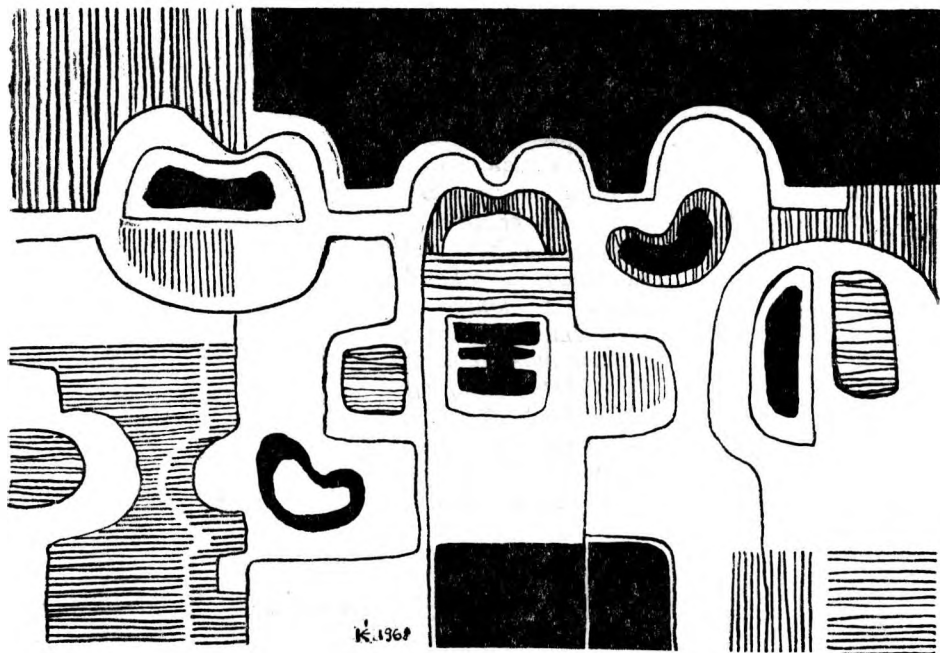
Az izgalmas, játékos felületű falburkolatok a porcelán (félporelán) felhasználásának új, korszerű lehetőségeit tárják fel. Ambrus Éva, az Alföldi Porcelángyár tervezője váltakozó nagyságú, domborúan kiemelkedő idomok variációjából alakított folyamatos, izgalmas-szép felületet alkotó burkolófalat. Hasonló elgondolásból indult ki Eöry Miklós terve is, itt azonban a művész gazdagabb, tagoltabb osztásokat komponált. Szávoszt Katalin falburkolata konstruktív építettségű, lineáris rend, a vízszintesek és függőlegesek egyensúlya, egyforma értéke jellemzi. Ötletes megoldású és játékosan szép felületet alakít ki Horváth László falburkolat-terve. Az egyforma méretű és zárt sorokba rendezett korongok ritmusát bizonyos távolságokon fedések, felemelések szakítják meg s ezzel a sík felület téri plaszticitást nyer. A falburkolatok között a fali-kép igényével lép fel Janáky Viktor igen érdekes kompozíciója, mely vízben úszó halra, vagy sugárzó napkorongra is emlékeztethet, miközben változó méretű – eredetileg ipari célra gyártott – apró porcelángyűrűit (mint a kompozíció részelemeit) vizsgálhatjuk. Faliképnek készült Garányi József Munkácsy-díjas, *Fura madár* című kompozíciója is, ugyanazzal az ábrázoló-díszítő igénnyel, amellyel a középkortól-napjainkig az olajfestmény táblaképek születtek s amelyek helyét a modern ember világából egyre inkább kiszorítják a falba épített, vagy arra rögzített porcelán, kerámia, samott burkolatok, faliképek. A Pécsi Porcelángyár tervezőmű-

vészei: Nádor Judit és Fürtös György *Kakas és Kalitka* című munkái is funkcionális szerepűek: térelválasztó rács, vagy egyéb építészeti cél szolgálatába állíthatók. Nádor Judit madaras faliképei a pécsi gyár sajátos anyagának, a pyrogránitnak a változatos, művészi felhasználását bizonyítják, míg Fürtös György munkái a mázas kerámia korszerű felhasználásának eredményeit mutatják.

A faliképek két jelentős, monumentális darabja G. Staindl Katalin Munkácsy-díjas *Harkányi legenda* és *Emberpár* című alkotása. Talán ezeken a képeken ötvöződik leginkább egységes egésze az ábrázoló igény és a dekoratív funkció. A nagyméretű felületekhez a művész kitűnő arányérzékkel nyúlt, művészi elgondolását a mesterség alapos ismeretének biztonságával oldotta meg.

A Biennálé a kerámia-disztárgyak és porcelán falburkolatok bemutatása mellett lehetőséget adott arra is, hogy a művészi kivitelben készülő étkezészetek, kávékészletek, a gyárak sorozatgyártására tervezett (de még nem gyártott) porcelánfigurák is szerepelhessenek a kiállításon. Sajnos – művészeink közül csak kevesen jelentkeztek ilyen művekkel, így a seregszemlén ez a műfaj kissé szegényes maradt. – Pedig Vigh Éva likőröskészlete, W. Kálmán Anikó és Szekeres Károly kávékészlete arról győzi meg a látogatót, hogy a művészi minőség magas szintjéért ezen a téren is érdemes fáradozni. A gyári porcelánplasztika modern törekvéseit képviseli a pécsi Török János *Ülő nő* figurája. Az anyagszerűség mellett a korszerű, modern vonalvezetésre, formaadásra törekedett s a több oldali nézőpont egységes kialakítására.

Minden „első” rendezvény voltaképpen kísérlet, a folytatás előiskolája. Az első Kerámiabiennálé ennél mégis többet hozott. Szélesebb, bátrabb gesztussal tárulkozik ki hazai kerámiaművészetünk az ország érdeklődése előtt, mint azt kezdetben hittük. Örömmel, s már az elkövetkezők elé is tekintő bizakodással várjuk az országos érdeklődés visszhangját.

KOVÁTS ÉVA rajza

Este, váratlan mentem

1

Olyan kicsi az anyám.
Bújt hozzám, mint a kisfiam.
Apró kezével úgy ölelt át,
mint gyermekkoromban én a nagy fát,
csodálva erejét,
mert állt mindig erősen,
mozdíthatatlan
napsütésben, szélben.

Én meg táradt, esendő voltam,
kikezdett a remegés.
Alltunk soká a szoba földjén,
ő mezítláb, az ágyból szállt ki.
Úristen! Mennyire szeret az anyám.
Zokogni szerettem volna
vagy kiabálni.

2

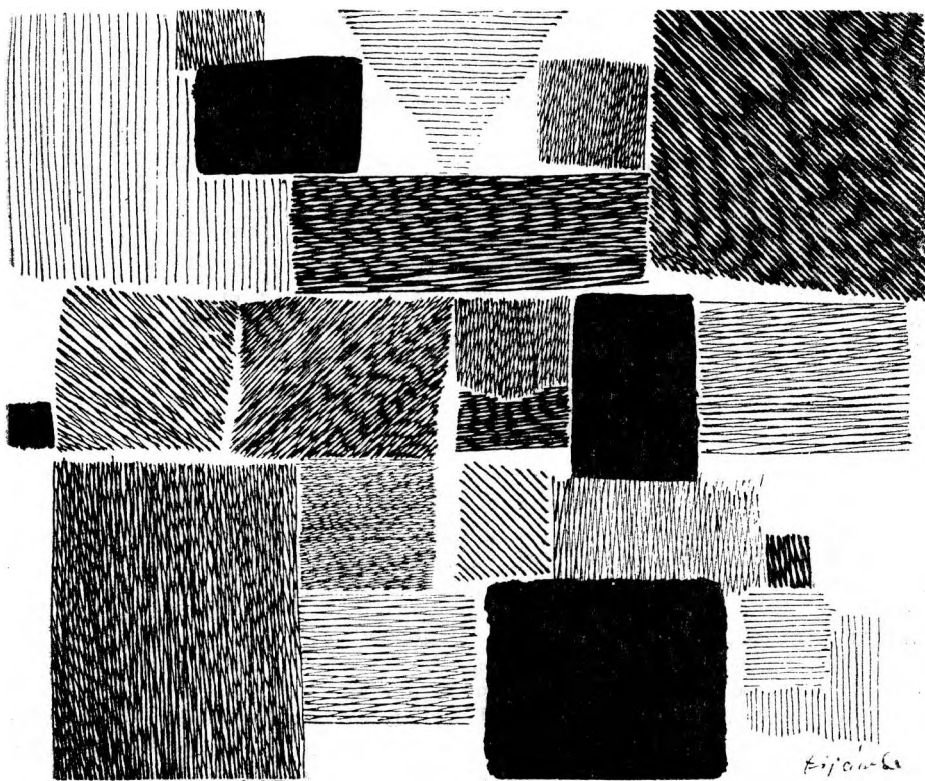
Ha festő lennék,
őt rajzolnám szüntelen.
De nemcsak papírlapra,
hanem a házfalakra,
és föl a kék egekre,
bele a tenyerembe,
vésném vad kőhegyekre,
rajzolnám nagy hajókra,
óceánt átszelőkre,
festeném vitorlákra,
öltözne muzsikába
s nyugtatná puhasága,
kisérné fák virága,
napmeleg aranyága,
élhetne boldogságom
ölelés-bársonyában.

3

Nagy, kéklő szárnyú csöndességek
anyám szeméből utolérnek.
Attetszön élek, mindenki látja
mit rejt bőröm lélek-zsákja.

*De kicsi lett az anyám.
Szent arca mellemig ér.
Nem hagy szabadon mást
a ráncok álarca,
csak a szemét.*

*Régi mosolyából kilátszik
törtcserepnyi darab.
Húsz év előtti nyarakból világít,
mint gyerekkoromból a nap.*

SZIJÁRTÓ KÁLMÁN rajza

A „KLÁRISOK” ÉS MAGYARÁZATAI

*Klárisok a nyakadon,
békafejek a tavon.
Báránygané,
bárányganéj a havon.*

*Rózsa a holdudvaron,
aranyöv derekadon.
Kenderkötél,
kenderkötél nyakamon.*

*Szoknyás lábad mozgása
harangnyelvek ingása,
folyóvízben
két jegenye hajlása.*

*Szoknyás lábad mozgása
harangnyelvek kongása,
folyóvízben
néma lombok hullása.*

A *Klárisokat*, József Attilának e sokat idézett költeményét, amely kerek négy évtizede, 1928 nyarán született, s amely először a *Nincsen apám se anyám* című kötetben jelent meg, 1929-ben (majd külön is, 1930-ban, az *Előrs* egyik januári számában), maga a költő is jelentékeny munkának érezte, aminek bizonyossága, hogy a *Medvetáncba*, későbbi reprezentatív gyűjteményes kötetébe is fölvette.

A versnek mindmáig számos magyarázója akadt, de értelmezéseik – megítélés szerint – csak némely részletet illetően használhatók, mert egyikük sem találta meg azt a kulcsot, amely a *Klárisok* valamennyi zárját nyitja. A jelen tanulmány célja ennek a kulcsnak a felmutatása.

I

Mindenekelőtt vegyük sorra az eddigi legismertebb értelmezéseket.

Németh Andor, aki az elsők közt foglalkozott a *Klárisokkal*, igazán fogékony volt a modern kifejezési formák iránt. Ez a vers mégis kifogott rajta, alkalmasint azért, mert az első két szakaszban semmiféle, a második kettőben pedig igei állítmány nem szerepel, vagyis a tartalmat nyelvtanilag szabályos mondatok helyett képek montázs, képi logika fejezi ki. Németh „esztelenül szép”-nek nevezi a költeményt, amiből kitetszik: a részletszépségek annak ellenére ragadták meg, hogy a voltaképeni tárgy földerítéséig eljutott volna. Ennélfogva az ő felfogásában a *Klárisok* irracionális mű, amely „abszolút zenei hatású” voltának köszönheti világirodalmi értékét.

Révai József az általa egyébként tévesen 1929-re datált költemény első két szakaszát idézve, a következőket írja (*József Attila költészetéről*, Kortárs 1958. 6. sz. 809. o.): „Tagadhatatlan, hogy e különféle stiluselemek összeegyeztetése (az idill és a forradalmiság kapcsolódásáról van szó, T. Gy.) bizonyos *groteszk*, *írónikus* színt kölcsönöz még József Attilának *leglégiesebb és legkönnyedebb természetleírásainak*

is." Továbbá: „a természet, amelybe az üldözött és társtalan szocialista harcos *menekül*, gyönyörű szép idill ugyan, de *ironizált, kigúnyolt idill, amelynek véres ellentmondását a haláltáncát járó tőkés társadalommal és a benne szenvedő emberiséggel a költő éppen az iróniával mondja ki. Az ironikus mozzanat teszi József Attila természet-érzését sötétté és tragikussá. Kell-e bizonyítani, hogy ez a groteszk idill, ez a tragikus átélése a természeti szépség és a társadalmi haláltánc szörnyű ellentétének csak József Attila proletárszocialista világtérképének talaján születhetett meg és bontakozhatott ki...*” (Az én kiemelesem, T. Gy.)

Ebben a passzusban csakugyan sok minden szorulna bizonyításra. Mindenekelőtt az, hogy itt *természetleírásról* (pláne légies és könnyed természetleírásról!) van szó. Ha valóban így volna, mivel lenne magyarázható az, hogy a vers első szakaszában egy nvári („békafejek a tavon”) meg egy téli („bárányganéj a havon”) kép monitirozódik össze? S hogyan kerül a tragikus súlyú „kenderkötél nyakamon” egy légies természetleírásba?

A kapocs az irónia, mondja Révai. Nos, a bizonyításra szoruló második és harmadik állítás éppen az, amely szerint a versbéli természet *groteszk és ironizált idill*. Ilyen bizonyításnak azonban még csak kísérletét sem kapjuk. Nem csoda; mint látni fogjuk, a *Klárisok* valójában *nem tartalmaz iróniát*, természeti idillje pedig nem groteszk, hanem *nosztalgikus*.

A bizonytalan premisszákra épült következtetések szintén fölöttébb ingatagok. Nem fogadható el, hogy az ironikus mozzanat teszi József Attila természet-érzését sötétté és tragikussá, de az a konzekvencia sem, hogy a költő itt az idilli természet és a „haláltáncát járó tőkés társadalom” véres ellentmondását mondja ki. Ez a „haláltánc” nem egyéb erőszakolt belemagyarázásnál; ha másból nem, hát a vers második feléből világosan kiderül, hogy ez a fantázia-szülte feltevés élesen elüt a vers szándékától és anyagától. Tévedés ne essék: nem az osztályélmény hiányának vagy meglétének kérdésében pörlekedem a Révai-féle interpretációval, hanem abban, hogy az osztályélmény nem ott és nem úgy jelentkezik a *Klárisok*ban, mint ahol és ahogyan Révai fölfedezni véli. Magyaráz: a vers *egészen másról szól*. A meghatározottabban tagadom, hogy itt egy „üldözött és társtalan szocialista harcos menekül” a természetbe. Szó sincs itt semmiféle menekülésről; ami pedig a társtalanságot illeti, ez csak részben igaz: elég, ha megemlítem azt a perdöntő körülményt, amelyet Révai – úgy látszik – teljesen figyelmen kívül hagy, hogy ti. a *Klárisok* – tetszik vagy nem tetszik – *szerelmes vers*, s mint ilyen, eleve társat feltételez, legalábbis virtualisat. (Révai elemzése inkább a *Bánat* című József Attila versre vonatkozhatnék.)

Mielőtt áttérnénk a *Klárisok*nak szerelmes versként való magyarázataira, tegyünk egy kis kitérőt, hogy közelebbről szemügyre vehessük a műnek groteszk idillként történt főntebbi értelmezését. A „groteszk” szót a *Klárisok*kal kapcsolatban először Vágó Márta (akihez József Attila a költeményt írta) említi, a Morgenstern-, illetve Ringelnatz-féle groteszkok hatását tételezve föl (József Attila Összes Művei, Bp. 1955. Jegyzetek, 458. o.) Alkalmasint ennek a közlésnek alapján került a Révai-féle értékelésbe is, valamint Szabolcsi Miklós József Attila – *Egy válogatás elé* című tanulmányába, ahol így jelentkezik: „groteszkké torzult és megmerevített valóság” (*Költészet és korszerűség*, 23. o.)*

Szabolcsi egyébként abban is egy véleményen van Révaival, hogy a *Klárisok* természeti idilljében irónia rejlik: „Idill ez, ám ugyanakkor tűnékeny, illó és sokszor már *ironikusnak látott idill*.” (Uo.)

Szürrealizmus és népiség című tanulmányában (Valóság, 1966. 3. sz.) Horgas Béla – igen helyesen – kétségbevonja a Révai-féle föltevés létjogosultságát, ti., hogy a vers a társadalmi haláltánc és a természeti szépség ellentétének átélése, s félreérthetetlenül kimondja (amit egyébiránt nehéz lehetett nem észrevenni), hogy itt szerel-

* Vajon az állítvány hiánya szükségképpen megmerevítés-e? Török Gábor helyesen érzi, hogy itt nem az: „Az erősen hiányos mondatok raja... feszült, vívódó lelkiállapotot tükröz...” stb. (*A líra: logika*, 1968. 256. o.)

mes költeményről van szó: „*a Klárisok szerelmes vers, témája a szerelem . . .*” De vajon Horgasnak, akinek igaza van abban, hogy a *Klárisok szerelmes vers*, igaza van-e abban is, hogy a költemény témája a szerelem? Azt hiszem, nem. Horgas sem lelte meg a vers kulcsát. Ennek tulajdonítható egyébként, hogy ő is groteszknak ítél olyan jelenségeket, amelyek voltaképp a legkevésbé sem azok. Igaz, ő nem a „báránycsók” alkalmazását tartja groteszknak, hanem a képek magyarázat nélküli egybementírozását, amit pedig a legnagyobb jóakarattal sem nevezhetünk annak. Ráadásul alapvetően elhibázott dolog „öntudatlan montázsok” felfogni a képi asszociációk rendkívül tudatos József Attila-i kompozícióját. De a látatlanban való vitatkozás helyett idézzük ide Horgas teljes elemzését, amelynek erényei és tévedései, eredményei és mulasztásai egyaránt tanulságosak:

„Az első szakasz három képen nyugszik, a három kép teljes kört alkot, de a kör vizuális képzetét adják az egyes képek önmagukban is. *„Klárisok a nyakadon. Sötét, összefüggő, kört képező kis felületek* ugranak elő egy *nyugodt, világos felületről*. A második kép – *„békafekék a tapon”* – képileg, vizuálisan ugyanaz: *sötét kis felületek világos felületen*, s mivel az előbbi képben ezek a sötét felületek *kört* alkottak, ezt tesszük itt is: a békafekék nem elszórtan, hanem *kört* képezve sötétlenek a tapon, – olyanok, mint a klárisokból összefűzött lánc, és egyszerre megjelennek a világos bőrön, a nyak körül. *Íme a groteszk, a rejtett, kimondatlan groteszk, íme a népdalok magyarázat nélküli egymás-mellé-montírozása, öntudatlan fotomontázs*. A harmadik kép – *„Báránycsók, báránycsók a havon”* – ugyanezt az utat követi: láncszerűen összefüggő sötét felületek *világítanak* a világos felületen . . . *A klárisok a szerelem eszményiségét, a békafekék és a báránycsók anyaghoz kötöttségét villantják föl.*” (A kiemelések végig H. B.-től valók.)

Majd alább: „Ugyanez a nagy kör, a szerelem nagy köre ismétlődik meg, újra három kis körből összetéve, még érzékletesebben a második szakaszban. *„Rózsa a holdudvaron.”* A körös képzetet keltő holdudvar már magában is a szerelem eszményi oldalát juttatja eszünkbe, amelyet csak tovább fokoz a holdfénytől átszellemült rózsá képe. Lehet-e ennél *légiesebbet, finomabbat, elvontabbat* mondani a szerelemről? A következő kép megőrzi a légiességet, a szerelem eszményiségét, de már nem olyan elvont. Erre a két átszellemült képre válaszol a harmadik, a báránycsók erejével, váratlanságával és végletességével, és a maga külön körével bezárja a második szakasz nagy körét is: *„Kenderkötél, kenderkötél nyakamon.”* A szerelem álombéli gyönyörűség és kenderkötéles gyötrelme is lehet.”

Ennyit mond Horgas a vers első feléről. Az ő elmélete is zátonyra fut azonban, mihelyt a harmadik-negyedik szakaszon kell megpróbálnia. Tisztelességgel neki is vág, de mivel a vers nem hajlandó beletörni az exponált sémába, két mondat után abbahagyja. Egyébként ő is beleesik Németh Andor hibájába: Németh irracionálisnak fogta föl a verset, pusztán mert nem értette, Horgas pedig, félremagyarázva a költői szándékot és továbbra is megszállottan köröket keresve, „elmosódottnak” minősíti ezeket a vers második felében (ahol a költőnek már esze ágában sem volt körökkel foglalkozni). Iktassuk ide szó szerint, hogy a fenti kimerítőbb boncolgatást milyen kurta-furcsa semmitmondás követi a vers második felének Horgas általi elemzésében:

„A következő két szakasz *„hullása”, „kongása”, „mozgása”, „ingása”, „hajlása”* hangulatilag és zeneileg árnyalja, színezi a klárisok világát, körei (szoknya, harang) ennek megfelelően elmosódottak, az első két szakasz halvány tükörképét adják. A verset beárnyékolja az szomorúság, egyre határozottabb lesz a búcsúzás hangulata.”

Látnivaló: Horgas értelmezése a vers ellenállásába ütközött. Pedig az első két szakasz szerkezetét többé-kevésbé figyelmesen követi nyomon, ha nem is egészen figyelmesen (pl. nem tesz különbséget az ívonalak szakaszos, illetve egybefutó jellege közt, s átszellemült, bizonyos mértékig elvont képnek fogja föl az igen konkrét „aranyöv derekadon”-t. Azt hiszem, éleltét elsősorban „a holdfénytől átszellemült rózsá képe” téríthette tévútra. „Lehet-e ennél *légiesebbet, finomabbat, elvontabbat* mondani a szerelemről?” – kérdezi olyasmiről, amit József Attila nem mondott, nem is mondhatott, mert a „holdfénytől átszellemült rózsá” annyira légies és elvont, hogy

nem is mondanivaló. Mint ahogyan az, hogy „a szerelem álombéli gyönyörűség és kenderköteles gyötrelme is lehet”, szintén távol áll indulat nélküli, közhelyszerű általánosságával attól, hogy híven tükrözze a költő valódi közlendőjét. Ezúttal sem mondhatok egyebet: *a vers másról szól.*

Eddig tehát láttunk egy olyan értelmezést, amely irracionális versnek fogja föl a *Kláriskokat*; egy másikat, amely a tőkés társadalom haláltáncát óhajtotta volna bele-magyarázni; egy harmadikat, amely groteszkká torzult, megmerevített valóságot és ironikus idillt lát benne; végül a legutóbbit, amely a vers alapközlendőjét lényegében a szerelem elvont-metafizikus apoteózisában jelöli meg.

Az ötödik – a legfrissebb keletű – elemzés szerzője, a már említett Török Gábor igen helyesen állapítja meg: „Bizonyos verseknek csakis azért van több megoldása, végkövetkeztetése, mert a vers olvasója *félreértette* a különben egyértelmű költeményt: vagyis a több megoldás nem a versből, hanem az olvasókból fakad.” (Id. mű 249. o., T. G. kiemelése.) Sajnos, ő maga is szem elől véti a jó megoldást, noha helyenkint – főleg *Bori Imre* magyarázata nyomán (*A Tiszta szívvel-től a Medáliákig* c. tanulmány) – már egészen közel kerül hozzá.

Török megkísérli, hogy versértelmezését prózai szöveggé formulázza, vagyis szinte prózára „fordítja” azt, amit a költemény mondandójának vél. Nem éppen szerencsés módszer, hiszen a művészi tartalmat mindig halálra sebz, ha elszakítja egyetlen lehető formájától. Török pedig, miután halálra sebezte, még ki is cseréli a holttesteket; a magyarázat, amelyet elének tár, nem fed, hanem elárulja a költő szándékát. Lássuk:

Első szakasz. – „A nyakad annyival szebb diszeinél, mint amennyivel a tó szebb a fölbukkanó békafejeknél, vagy a havas mező szebb a ráhullatott birkaganajnál. Vagyis: összehasonlíthatatlanul szebb vagy diszeidnél.”

Második szakasz. – „Elérhetetlen, mesebeli szépség a holdudvar rózsája. Ilyen elérhetetlen látomás, mesebeli szépség számomra a te aranyóves tested. A szegénység, a reménytelenség fojtogat kenderkötelével, amikor ráeszmélek szépségedre, elérhetetlenségedre.”

Harmadik szakasz. – „Mozgásod, járásod számomra a harangnyelvek áhitatos, fenséges ritmusa, úgy tükröződik bennem, akit átjár a mulandóság, mint a természet szépséges ritmusa a folyóvíz tükrében.”

Negyedik szakasz. – „Szoknyás lábaid lépteinek koppanása az én fülemben komor, baljós harangkongás. Ez a komor zengés az elmúlás sejtelmes tükrében – az én elmúlásom tükrében is – az egyetemes természet elnémuló nagy pusztulása, halála.”

Mielőtt rátérnék a vázlat bírálatára, hadd idézem ide, amit a szerző e magyarázatához hozzáfűz: „A képek logikáját ezzel megvilágítottuk. De korántsem szüntettük meg ezzel a költemény különös, furcsa, meghökkentő érzelmi hatását, nem oldottuk föl groteszk voltát... A groteszkban a nevetséges és az ijesztő, a bájos és a borzalmas, a fenséges és a rémitő, az elbűvölő és az undorító vegyül...” Vagyis, mint látható, Török is, akárcsak Horgas, elveti az ironia-hipotézist (ez kétségtelenül javukra írandó), de a groteszkból ő sem enged, annak ellenére, hogy kimutatja: a Vágó Márta által említett német költők nemigen voltak hatással József Attilára. Persze, az ő szemében is azért tetszik groteszknak a vers látásmódja, mert a különféle képi elemeket valóban logikusan összekapcsoló fő mozzanat kicsúszik a kezéből. A groteszkban – mondja – a bájos és a borzalmas, a fenséges és a rémitő, az elbűvölő és az undorító vegyül. Pontosan így is van. Dehát a *Kláriskokban* éppen hogy *nem* vegyül a bájos a borzalmassal; ellenkezőleg: szemben áll vele, mint ahogyan a fenséges és a rémitő is szemben áll egymással. Mi több: *pontosan e szembenállásban nyilvánul meg a költő mondanivaló lényege.* Az elbűvölő sem vegyül az undorítóval, a nevetséges sem az ijesztővel, nem is teheti egyik sem, hiszen nevetséges, illetőleg undorító elem a *Kláriskokban* nincs: a „békafejek” szó, de még a „báránygané” sem az undorkeltés eszközeként (vagy az ironia hordozójaként) szerepel itt. (Erről majd később.)

Vizsgáljuk most meg a fenti vázlatot.

Az első szakasz értelmezése („összehasonlíthatatlanul szebb vagy diszeidnél”) logikusnak tetszhet, de csak akkor, ha – mint Török mondja – „oda nem illőséget”

vélünk fölfedezni a klárisok, illetve a békafejek és a báránygané közt. (Ugyanez az, egyébként valamennyi elemzésben közös feltételezés vezetett a korábbi kommentálók – Révai, Szabolcsi – irónia-gondolatához.) Nézetem szerint azonban *semmitéle ellentét nem feszül* az említett képi mozzanatok közt: egymás mellé rendelésről, egyidejű azonosításról (lásd később) és bővítésről van itt szó.

A második szakasz „fejtése” már közelebb jár a lényeghez. Amit Török itt ír, az mind igaz (habár a kulcsmotívum nélkül szükségképp hiányos), s különösen igaz, amit József Attila műveinek szövegkritikai kiadásából idéz: „*A versben... már szerelmük ellentmondása, az őket elválasztó társadalmi ellentét is megszólal.*” (Csak az „is” szócskát kellene elhagyni, hiszen jószerint egyébről sem szól a költemény...)

Ismét bajok vannak, amikor a vers második része kerül az elemzés satujába, márpedig az elemző számára éppen ez a második rész jelenti az igazi próbát. Az „áhitatos, fenséges ritmus” sajnos teljes egészében a vázlat szerző képzeletének terméke. akárcsak „a természet szépséges ritmusa” is; kényszerű mankók ezek, hogy a téves értelmezést valahogy lábon tartsák. Török helyesen mutat rá: „a folyóvíz évszázadok óta a mulandóságnak szinte kollektív jelképe a költészetben”; annál meghökkentőbb tehát, hogy a két jegyenye hajlásában nem fedezi föl a népballadák szerelmespár-szimbólumát.

Am a legvaskosabb félrefogásokat a negyedik szakasz vázlatában találjuk. „Szoknyás lábaid lépteinek koppanása az én fülemben komor, baljós harangkongás” – ez sosem volt, nem is lehetett József Attila mondandója, már csak azért sem, mert az ő képrendszere nem tűrt meg olyan anyagszerűtlen hasonlatot vagy azonosítást, mint amilyen a „koppanás” (hirtelen, kemény hang) és a „kongás” (lassú, hosszan kizengő hang) társítása. Török jól érzi, hogy a pusztá külső hasonlóság (szoknya-harang, láb-harangnyelv, lábak-jegyenék), de még az érzéletek szünesztéziás vegyülése sem indokolhatná *önnagában* e képek összekapcsolását; ezért keres, mint írja, „közvetlenebb kapcsolatot”. De rossz kapcsolatot talál, mert mindenre ügyel, csak a versbéli *situációra* nem. Épp ilyen melléfogás, hogy „ez a komor zengés az elmúlás sejtelmes (?) tükrében... az egyetemes természet elnémuló nagy pusztulása, halála”. Ez – engedelmet – nem egészen értelmes. „Ez a komor zengés” (lépteid *koppanásáé*) „az egyetemes természet... halála”?! Amennyi ráció ebből kihántható, az is homlokegyenest ellentétes a költőnek nemcsak konkrét képi logikájával, de etikájával is. József Attilától mi sem állt távolabb, mint a saját elmúlását *kiterjeszteni* az egyetemes természetre. A *Karóval jöttél* elemzésében Hankiss Elemér találóan írja (Kritika, 1966. 10. sz. 22. o.): „De *önfegyelmét*, valóságérzekét még e fájdalmas leszámolás órájában is megőrzi: *nem általánosítja önnön fájdalma*...” (Az első kiemelés H. E.-től, a második tőlem származik, T. Gy.) A *Kláriskokban* sem arról van szó, hogy a költő *másnak* már nem remél szerelmi beteljesülést. Nem *kiterjeszti* hát tragédiáját, hanem a népdalok módján *kivetíti*, ami alapvető különbség.

Összefoglalva Török okfejtését, azt kell mondanunk, amit ő maga ír a Horgaséról: „hiszi, aki képes rá”. Annyi kétségtelen: a fő motívum – az elérhetetlenségé – Bori Imre útmutatása alapján nála fogalmazódik meg a legtisztábban. Ha egy kissé mélyebbre hatolt volna, talán sikerült volna funkció közben „tetten érnie” a vers létrejöttében közrejátszott társadalmi élményt is, az osztálymotívumot, amely az ő interpretációjában, kevésbé ugyan, mint a Horgaséban, szintén sajnálatosan elsikkad. Pedig e motívum nélkül a költemény részlet-elemeit összefüggésükben meg nem magyarázhatjuk soha.

II

József Attila kevés idővel a vers születése előtt tért haza Párizsból. Fejlődésében a fiatalkori kísérletezések, a nagy kalandok korszaka ez. „Egyszerre szólal meg verseiben a német expresszionizmus, a francia szürrealizmus és a magyar népiesség hangja” – jellemzi e periódust találóan Szabolcsi (id. mű). Ekkor már az úgynevezett szabad-asszociációs módszer is szerves része a költő eszköztáranak, jöllehet –

mint épp a *Klárisok* esetében megfigyelhető – József Attila számára a képzettársítások szabadsága nem a költői önkénnyel egyértelmű. (A *Klárisok* „szabad” asszociációit erősen kézben tartott logikai gyeplő irányítja.) Mi több, az ebben az időszakban írott versekben már a metaforák legszuggesztívabbját, az *identifikációt* is föl-lelhetjük. Az identifikáció már nem pusztán hasonlóságot tételez a dolgok közt (nem azt mondja, hogy *A olyan, mint B*), hanem azonosságot ($A = B$). Ilyen azonosítások a *Klárisok* tözsozomszédságában: „rongyos ködmenjük zsiros föllegek”, „gyöngy a csillag”, „a göröngy... csámpás, barna gyöngy” stb.**

Vagyis: mindaz, ami a későbbi József Attila költészetében majd gazdagon kibomlik, ez idő tájt kezd szintézisbe állni; a *Klárisok* pedig az a vers, amely voltaképp e szintézis első megvalósulásának tekinthető.*** Itt már az azonosítás, a képi anyag-szerűség és a képi logika csakúgy jelen van, mint a népdal-örökség tudatos felhasználása, s a vers-zene magas fokú hozzájárulása a tartalomhoz.

Ilyen lírai fegyverzetben találjuk a költőt a Vágó Mártához fűződő szerelme idején, 1928 nyarán. Mint ismeretes, a *Klárisokat* József Attila egy kirándulásuk alkalmával írta Mártához. Az is köztudott tény, hogy e szerelemnek a polgári Vágó-család beavatkozása vetett véget. Igaz, a *Klárisok* megírása idején erről a beavatkozásról még nincs szó (Varga Ervin téved, amikor a verset Vágó Márta londoni utazása és a költő szanatóriumi kezelése utánra keltezi); külső szemlélő ekkor még akár harmonikusnak és felhőtlennek is vélheti a proletárfiú és a polgárlány szerelmét. Ám aligha tehetjük föl, hogy az átlagnál jóval érzékenyebb költő mit sem sejtett meg a szerelme körül sűrűsödő osztály-feszültségekből. Sokkalta valószínűbb, hogy reménykedései alján mindvégig ott lappang a felismerés: a kettejük közti osztálykülönbség eleve halálra ítélte kapcsolatukat. Elég egy pillanat, egy szó, s a szorongató sejtésből keserű tudat lesz. A költőből kipattan a *Klárisok*, ez a bravúros helyzetdal, ez az egyszerű ősi és modern tragikus *ballada*, amelyben a költő – nevet adva kirekesztettségének, s daccal vállalva is azt – *akasztásra váró szegénylegény* képében jelenik meg.

Itt, ebben látom a *Klárisok* kulcsát.

A költemény korábbi magyarázói – Révai, Szabolcsi – elsiklottak a vers legfontosabb két sora fölött („Kenderkötél, kenderkötél nyakamon”); a későbbiek – Horgas, Török – pusztán jelképnek fogták föl („kenderköteles gyötorem”, a „szegénység és reménytelenség kenderkötele”). Holott egészen egyszerűen arról van szó, hogy ezt a két sort *komolyan kell venni*: a költő itt egy szegénylegény képében jeleníti meg önmagát, a szegény fiúról és gazdag lányról szóló ősi népi balladák világát modern eszközökkel elevenítve föl. Ez egyszersmind azt is jelenti, hogy a versnek nem az első sora hordozza a kulcsképet, hanem a hetedik-nyolcadik sor, pontosabban, hogy a két sor szembeállítás adja a vers hiteles értelmezését.

Haladjunk a bizonyítási eljárással pontról pontra.****

Mint említettem, a vers legfontosabb pontja: a kenderköteles sor, illetve sorok. Ez a sor (vagy két sor) egy képi gondolatpár második fele. Az első rögtön az első sor: „Klárisok a nyakadon.” A teljes gondolatpár tehát: „Klárisok a nyakadon – kenderkötél nyakamon”. A két sor közti kontrasztot kiemeli és tartalmi fontosságát nyilvánvalóan bizonyítja a „nyakadon-nyakamon” egymásra-felelése. Ez a kontraszt – a klárisok és a kenderkötél közötti – a Vágó Mártához fűződő szerelem leglényegesebb mozzanatát sűríti magába, szinte előre vetítve az ellentétekből kibomló tragédiát (a valóságot és a versbelit egyaránt). Az, hogy az ellentétpár két tagja közül a második a hangsúlyosabb, a kulcskép, kiderül a két tag formai különbségéből is: nem véletlen, hogy a másodikban megismétlődik a „kenderkötél” szó.

** Később sokkal rafináltabb, indirektebb, nyelvtanilag áttételesebb azonosításokat is találunk József Attilánál. (Lásd *A modern líra néhány kérdése* c. tanulmányomat, Jelenkor, 1960. 2. sz. 98. o.)

*** Más okokon kívül ezért is szorul revízióra az a közkeletű hiedelem, amely szerint „József Attila groteszk korszakának talán legjellemzőbb alkotása ez” (Török Gábor, id. mű. 256. o.)

**** Vázlatos, azóta némileg revideált kifejtését lásd idézett tanulmányomban, Jelenkor, 1960. 2. sz. 101–102. o.)

Az első kép tehát a kedvest idézi, a vers első felének utolsó képe pedig a költőt. A köztük lévő képek a kedvestől indulva és oda visszatérve a halálraítélt legény elvesztett világát idézik. A második és a harmadik sor az első sor klárisainak két szabadon asszociált képi változata. „Békafejek a tavon”: a legénynek a parthoz rendszert csakugyan félkörívben közelítő békák feje jut a lány gyöngysoráról eszébe; s a bárányganéj apró pontokból álló füzére is erre felelő asszociáció.

A második szakaszban további két kép szól az elvesztett szép, szabad, boldog világról. Szemben az első szakasszal, ahol az ember (a nyak) felől indulva sirattuk a búcsúzóval együtt a tó és a havas mező tágasabb univerzumát, ezúttal a kozmosz felől közelítünk az emberhez: „Rózsa a holdudvaron, aranyöv derekadon.” És visszatérve a világegyetemből, mellbevágóan sújt le a félelmes súlyú kontraszt: „Kenderkötél, kenderkötél nyakamon”.

Itt több dologra szeretném nyomatékkel felhívni az olvasó figyelmét. Az egyik: a látszólag szabad képzettársítások – véletlen-e? – tökéletes összhangban vannak a halálraítélt legény élményvilágával. Valamennyi az elvesztett élet, a természet, a szépség és szabadság jelképe, még a finnyás városi fül számára frivol – s ezért ironikusnak tetsző – bárányganéj is! A klárisok füzére olyan képeket villant föl a költő (a legény) szemében, amelyek szervesen az ő élményanyagához tartoznak, s éppoly füzérszerűek, mint a kedves klárisai. Itt azonban, úgy vélem, a békafejeknek és a klárisoknak nem pusztá azonosságáról van szó, nem arról, hogy „klárisok a nyakadon” = „békafejek a tavon” = „bárányganéj a havon”. Pontosabban: a két utóbbi kép nem *minősítése*, hanem részint hasonlata (azonosítása), részint asszociatív *tágítása* az elsőnek, afféle fájdalmas leltár, akárcsak Ronsard *Il faut laisser-je*. Persze, hiszen az elvesztett világ szépségét a szerelem adta, az elérhetetlen szerelem, annak varázsa élte a legény számára a természetét is; ezért van, hogy a természet képei a kedves képéről oldozódnak el, s oda is gombolyulnak vissza, szinte a filmképek egymásra-tűnésével. Vagyis: a tó és a hó egyszerre a kedves is, nem is; egyidejű azonosítás és tágítás; egyszerre metafora és konkrétum.

Miért vélem úgy, hogy a „békafejek”, illetve a „bárányganéj” nem az első sor klárisainak minősítései, s hogy következőképpen értelmezésük nem ironikus? Mindenekelőtt a versbéli *helyzetből*: parasztlegény számára mindkettő a világ legtermészetesebb dolga. Továbbá: ironiát (s egyáltalán, minősítést) csak akkor hordozhatná, ha a költő a klárisokban tulajdon tragikus helyzetének okát, vagy legalábbis az osztálykülönbség jelképét látná; márpedig, mint ismeretes, József Attila nem hogy fétiseket nem tett felelőssé társadalmi kérdésekben, de még a szerelmi társban is csak áldozatot látott. Idézhetném ugyanerre a szerelemre 1929-ben visszatekintő sorait: „Egy jómódú leányt szerettem, *osztálya* elragadta tőlem” (*Végül*), ám ez is fölösleges: kiderül e magatartása a *Kláriskok* második részéből is. Még továbbá: a *Kláriskok* – minden formai merészsége ellenére – túlon túl kapcsolódik a benne megírt helyzet népdal-előzményeihez, hogysen az itt szereplő gyöngysor osztályszimbólum lehetne. Különben erre vonatkozólag hiteles tanúvallomást kaphatunk magától a költőtől: lapozzuk csak föl *Gyöngy* című versét, amely alig valamivel korábban íródott, mint a *Kláriskok*.

Gyöngy a csillag, úgy ragyog,

– – – – –
– – – – –
– – – – –

Halovány bár a göröngy,

ő is csámpás, barna gyöngy;

– – – – –
– – – – –

Kezed csillag énnem,
gyenge csillag fejemen.
Vaskos göröngy a kezem,
ott porlad a sziveden.

Göröngy, göröngy, elporlik,
gyenge csillag lehullik,

— — — — —
— — — — —

Nincs itt szó gúnyról, a gyöngy a szépség és a szerelem jelképe. Ugyanaz a személy, ugyanaz a szerelem hívta versbe, mint a *Klárisok* gyöngysorát, s a népi hang, a népi ritmus is rokon a *Klárisokéval*; mi okunk volna feltételezni, hogy a költő hirtelen egészen más jelentés-tartalommal, pejorative kezdett használni egy alig valamivel korábban szépnek hirdetett-vállalt fogalmat? Egyébként sem hiszem, hogy József Attila képi szimbólum-rendszerének tagjai bárhol is funkciót változtatnának. (Török Gábor helyesen mutatja ki például a kedvesnek tő képében való visszatérő jelképezését; ez különben a *Ringatón* és a *Tószunnyadón* kívül a *Klárisokban* is megfigyelhető.)

Nem, a két „meghökkenő”, „torz”, „groteszk” kép nem iróniát hordoz, hanem *nosztalgiát*. A reménytelen visszavágyódást a kötél alól az életbe, a boldog szerelembe, a természet elvesztett idilljébe.

Ami szintén fontosnak tartok hangsúlyozni (futólag már említettem is a Horgas-elemzés tárgyalásakor): a második szakaszban a képek már nem füzérszerűen, láncszerűen szemekre szakadó, hanem *folyamatos* ívet villantanak elénk (a hold udvarát és a kedves övét), ezzel mintegy már előkészítve a kenderkötél megjelenését. Mondanom sem kell: a kenderkötél tartalmi kontraszt-jellege, visszamenőleges hatályú értelmező ereje e rejtett képi előkészítéstől a legkevésbé sem csappan meg; a kötél kontrasztikus megjelenése „*aranyöv derekadon*” – „*kenderkötél nyakamon*” ostorcsapásszerűen emeli ki a – nagyon is társadalmi – tragikumot. Az előkészítés azonban tanúsítja, hogy a költő tudatosan haladt a kulcssor felé.

Vitatható a második szakasz első sorának értelmezése. Horgas egy átszellemült rózsaszálát érez ki a versbéli „rózsa” szóból, Török pedig eljátszik a gondolattal, hogy a költő egy valóságos rózsát láthatott Vágóék ürömhegy-i villájának kertjében, ahol többször éjjel is meghált; de végül mégiscsak látomásnak fogja föl a képet. Ami engem illet, én egy harmadik értelmezésre hajlom. Úgy vélem, a „rózsa” szó itt nem a virágot, hanem a *színt*, a holdudvar aranyos szegélyének rózsaszínét***** jelenti; ez részint megmagyarázza, miért van a rózsa a holdudvaron, részint törés nélkül vezet át a következő sor („aranyöv derekadon”) „asszociációs ríméhez”. Ebben az értelmezésben változatlanul a holdudvar köríve felel meg a következő sor öv-vonalának, csupán annyi módosul, hogy itt nem a rózsa, hanem maga az udvaros *hold* a szeretett lányalak szimbóluma. Ez persze csak feltevés, de nem árt fontolóra vennünk. Mindenesetre az egész vers értelmezése szempontjából azért ne tulajdonítsunk túl nagy jelentőséget ennek a képnek; nem itt dől el, hogy helyesen közelítettük-e meg a költeményt.) Bori Imre hipotézise, hogy ti. az elérhetetlenség jelképévé szellemült rózsáról van szó, elvileg épp így megállhat; ellene tán csak az szól, hogy József Attila nemigen alkalmaz olyan jelképet, amely egyszersmind ne volna élő, kézzelfoghatóra mintázott valóság is. Hadd hivatkozzam ismét csak a *Gyöngy* című versre, amely, mint láttuk, értékes támpontokkal szolgál a *Klárisok* jelrendszerének megértéséhez.

Térjünk most át a vers második felének elemzésére.

Itt új képrendszer következik; mármint abban az értelemben új, hogy többé nem kapcsolódik a klárisokhoz, illetve az ívszerűséghez, de nem új annyiban, hogy változatlanul megfelel a halálraítélt legény asszociációs törvényeinek. A kedves szoknyás

***** A „rózsa” szó ilyen jelentéséhez lásd: Magyar Nyelv Értelmező Szótára, „rózsa” címszó, 8. cikkely.

lábának a harangnyelvek ingásával történő azonosítása nemcsak külsődleges, formai értelemben telitalálat: belsőleg, tartalmilag, pszichikailag is az, hiszen („kenderkötél nyakamon”) itt nem akármiféle harangról, csakis *lélekharangról* lehet szó. Ez a mozzanat megint csak azért került el az eddigi elemzők figyelmét, mert Bori hibájába estek maguk is: nem gondolták át, hogy József Attila jelképei egyszersmind valóságos konkrétumok is. Magyarán: *csak* átvitt jelentést tulajdonítottak a kenderkötélnek. Holott ez a kép, amely csakugyan hű szimbóluma a költő helyzetének és érzéseinek, csupán *versen kívüli vonatkozásában* jelképes; a vers szövegében teljes mértékben konkrét. Ezt a lélekharangok megjelenése és változó funkciója (előbb csak inganak, majd meg is kondulnak) perdöntően igazolja. A legény tehát ott áll a folyóparton, a bitó alatt, nyakán kötél. Ahogy gondolatban elbúcsúzik szeretett világától és kedvesétől, ez utóbbiról képszerűen úszik be tudatába a harang, amely már ing, hogy végül meg is konduljon; vagyis a kivégzés, a halál asszociálódik a kedves szoknyás lábához. Ez az a belső összefüggés, amely Töröknek okkal hiányzott.

Amíg a harangnyelvek még csak inganak, a két jegenye, a két szerelmes – ugyancsak a szoknyás lábak mozgásának képi változataként – még együtt hajladozik. (Figyeljük meg ismét az asszociációkban megmutatkozó egyidejű azonosítást és fogalmi tágitást!) De utána – a negyedik szakaszban –, amikor a harangok már meg is kondulnak, a két jegenye képe eltűnik, s a „néma lombok hullása” részint a népballadák nyelvén, részint a két szerető vízbéli képének egészen filmszerű elmosásával fejezi ki a szerelem végét, a legény halálát, a tudat, a tudatképek „abblenden”-jét.

Egy látszólag jelentéktelen mozzanatra hívom föl itt az olvasó figyelmét. A vers utolsó előtti sorában nem „folyóvízre” vagy „folyóvízbe” áll, hanem „folyóvízben”, vagyis a lombok nem egyszerűen *ráhullanak* a vízre, nem is *belehullanak*, hanem *benne* hullanak. Mit árul el ez az apró körülmény? Azt, hogy a folyó nem pusztán a mulandóság jelképe a versben, hanem egyszersmind – sőt elsősorban – képi funkciójú *konkrétum*, mint a józsefi jelképek általában. Az akasztásra váró legény a vers második részében a vizet nézi. Tehát a nyolc utolsó sor érzékszervi bontásban így fest:

Szoknyás lábak mozgása

harangnyelvek ingása,

folyóvízben

két jegenye hajlása.

Szoknyás lábak mozgása

harangnyelvek kongása,

folyóvízben

néma lombok hullása.

vízió, amelyhez rögtön a veszély asszociálódik:

ugyancsak *vízió*, a legény már szinte lódulni látja a harangokat,

konkrét látvány, amelyben *konkrét látványként* újabb képi „rim” felel a szoknyás lábakra, de olyan, amely már több is képi „rim”-nél, mert egyúttal a még együtt hajladozó két szerető balladái megjelenítése, s mint ilyen, *vízió* is,

vízió,

hallucináció, az előbbi szakasz ingás-víziójának hanggá fokozása: a legény már szinte megkondulni hallja a halálát jelző lélekharangot, amely persze még nem szólalhatott meg valójában, hiszen a legény még él; – de közben marad a *konkrét látvány*, a legény változatlanul a vizet nézi,

Konkrét látvány: a vízbéli jegenyék felől hull a víz színe felé a néma lomb, eltörölve a két fa képét; ám ez alkalmasint az akasztás pillanatának, a tudat kihunyásának *víziója* is, az akasztás tényének közvetett ábrázolása.

Ezzel elérkeztünk a József Attila-i rendhez, amelyben „egy szálló porszem el nem hibban”; a „puzzle” darabkái harmonikus egységbe illeszkedtek. A vers levetette a korábbi magyarázatok álrühait.

Rendkívül fontos, hogy a leány asszociációs megfelelője épp olyan jegenye, mint a legényé. A halni induló szemében nincs különbség kettejük közt. (Mint a népbaladákban, ahol a legény veszte a leányt is elpusztítja.) A két jegenye együtt hajladozik, együtt hullatja el levelét, s tükörképük e fordított levélesőben egyszerre semmisül meg. Ez a mozzanat igen sokatmondó: arról tanúskodik, hogy József Attila nem vonja be szerelmesét a társadalmi felelősség körébe; ellenkezőleg, önmagához hasonló áldozatnak fogja föl; ami nem jelent kevesebbet, mint hogy az első versszak feltételezett ironiájának semmi alapja nincs.

A „kenderkötél nyakamon” sor és az azt követő két szakasz történet-anyaga (kiváltképp a harangot szerepének tisztázása után) kétségtelenné teszi, hogy itt drámával, *szerelmi drámával*, nem pedig természetleírással vagy a szerelem elvont-metafizikus apoteózisával van dolgunk. Mármost milyen motívumok szólnak amellet, hogy e balladisztikus helyzetdal halálraítéltje éppen *szegénylegény*?

Az egyik: a költő fejlődő osztályöntudata és Vágó Mártához, pontosabban a Vágó-családhoz fűződő társadalmi viszonya. Ebben a viszonyban gyakran érezhette magát lenézett, üldözött, rejtteni való, bujdosni kénytelen betyárnak; a szabadban, az örömhegy kerten való éjszakai hálások hangulatilag is aláfesthették ezt a számkivetettség érzést.

A másik: a versben a *vidék* kifejezőmódjával, nyelvi fordulataival, képeivel, fogalmaival találkozunk. Maga a címszó sem egyéb, mint a „kaláris” köznévi tájnyelvi változata. Ugyancsak a nyelv útján történő szituálás eszköze a „báránnyané” kifejezés használata (nem pedig az ironiáé, hangsúlyozom!). Az első pillantásra „szabad” képzettársításoknak tetsző versbeli képek, fogalmak törvényszerűen és logikusan fakadnak a természetben élő ember élményvilágából (bárány, béka, hold, jegenye, folyó). A „kenderkötél” szó hangulata, főként az a körülmény, hogy a halálraítélt nem egyszerűen kötelet, hanem *kenderkötélet* említ, szintén ebbe az irányba mutat. Külön aláhúznám a harang és a szoknya közti összefüggést, amelynek alapjául minden bizonnyal a csak parasztlányok hordta, egy tömbben ingó, aljának vonalával kétségkívül harangot idéző szoknya szolgált.

További adalék a halálraítélt legény betyár-voltának alátámasztásához: a vers *ritmusa*. A *Klárások* ugyanis, túl a szakaszkezdő két sorok hetesein, két sorba tördelt *harmadoló tizenegyesekben íródott*, olyan – jellegzetesen népi – versformában, amely, mint ahogyan Gáldi László kimutatja, 1848-ban keletkezett (*Nemzeti dal!*). Az 1849-es bukás utáni betyárvilág ritmikái-érzelmi kapcsolódása a 48-as stílushoz kétségtelen, következésképpen aligha tekinthető pusztán véletlennek a vers ütemezése és tárgya közti összefüggés. (Különösen József Attilánál nem.)

Ebben a megvilágításban tehát a *Klárások* úgy áll előttünk, mint balladisztikus helyzetdal, amelyben a költőnek a Vágó Márta-féle szerelemhez kapcsolódó osztályélménye fogalmazódik meg. Ezt az egyidejűleg szerelmi és osztályélményt fejezi ki a költői transzpozíció, az akasztófa alatt álló szegénylegénnyé lényegülés, amelynek szerves folyamánya, hogy *a vers valamennyi mozzanata egységesen a balladai figurává folyománya*, hogy *én választott alaphelyzetének rendelődik alá*. Ezért van, hogy a képek elemzése csakis a költői transzpozíció megértése és a belőle való kiindulás alapján vezethet el a műnek homogén egységként való feldolgozásához.

Ilymódon, gondolom, több dolog is nyilvánvaló lesz. Például, hogy nem valamiféle elvont szerelem, nem a nagybetűs Szerelem éteri semmitmondása fűti a vers sorait, hanem egy konkrét osztályélményből táplálkozó szerelmi fájdalom. Továbbá, hogy a klárásokat, akár csak viselőjüket, nem övezi gúny, minélfogva – harmadszor – a *Klárások*-beli természet sem „kigúnyolt idill”, nem is groteszk idill, ha-

nem egy tragikus szituációban fölbukkanó nosztalgikus idill. Ezt a tragikus nosztalgiát, a vers legmélyebb mozgató indulatát igazolja a vers dallama is: mindvégig sötét tónusú, mély hangrendű, monoton ragrimeket (hangsúlyozott, szinte dacos népiség! / találunk – hatszor *a*, hatszor *b* rimképlet alapján –, olyannyira sötéteket, hogy a rimszótagok egyikében sem szerepel magas hangzó. Márpedig nyelvünkben a mély hangrendű magánhangzók többnyire bánatos, tragikus fogalmak kísérői (bú, ború, háború, szomorú, halál stb.), szemben a vidámságot szuggeráló magas hangzókkal (víg, derűs, béke, gyönyörű, élet stb.).

A vers groteszk voltának tévhitét ideje hát végképp elvetnünk. A költő transzponált szegénylegény-énjének szemében egyáltalán nem groteszk, hanem magától értetődően egyszerű, mindennapos, sőt *szép* fogalmak mindazok, amelyeket a vers eddigi magyarázói groteskknak vélték. Mellesleg: Morgensternéknak csakugyan nincs az égardta világon semmi közük e műhöz. Ezzel szemben – engedjék meg, hogy erre még rámutassak – igenis közrejátszhatott a *Klárások* megszületésében (nem formailag; tematikailag) egy magyar költő verse.

Illyés Gyula Szegénylegény című költeményére gondolok.

Ez a vers az 1928-as kiadású *Nehéz föld* kötetben jelent meg; ám *Rubin László* folyóirata, a *Látóhatár* már korábban is közölte. József Attila tehát már ismerhette, sőt többszörösen is módja nyílhatott megismerésére, akár kéziratból is, hiszen 1928-ban nemcsak ő, hanem Illyés is gyakori vendége volt a Vágó-portának. Persze, negyven esztendő múltán már nem állapítható meg bizonyossággal, vajon Illyés Gyula megmutatta-e a *Szegénylegény* kéziratát barátjának (erre már ő maga sem emlékszik), mindazonáltal valószínű, hogy József Attila vagy innen, vagy a *Látóhatár*ból ismerte a költeményt. Már csak azért is ismernie kellett, mert a *Szegénylegény* úgynevezett fontos, a köztudatban – de legalább is a fiatal forradalmár költők tudatában – eleven vers volt, forradalmi hangvételű, büszke és merész kiállítás. A „szegénylegény” fogalom tehát ott lebegett az irodalomtörténet e gazdag pillanata fölött, szinte kínálkozva, hogy József Attila – akire legalább úgy illett, mint Illyésre – maga is felhasználja. (Talán éppen a költő-barát „copyright”-jának tisztelete bújta a *Klárások* szegénylegényét az áttételességnek e lehántásra, le- és megfejtésre váró inkognitójába.)

Fantasza volnék? Meglehet. Csakhogy az Illyés-vers és a József-vers némely motívuma többet sejtet véletlen egybeesésnél. Mindenekelőtt itt van a transzpozíció: a költőnek szegénylegény képében való megjelenítése. Az Illyés-versben is ezt találjuk. Meg ezeket a sorokat:

„Patkó Bandi, likas csizmaiban! dülöng,
Énekel rekedten,
Nyakában a kötél...”

Továbbá ezt a remek képet:

„Szoknyájuk alá rejtenek a lányok,
Ha szuronyaival keresgél a nap.”

Ismervén a két barát költői vetélkedését, még az sem lehetetlen, hogy József Attila titokban meg akarta mutatni: ő is tud ilyen kiváló szoknya-képet. De ez már a találgatások birodalma, ahol az elemzőnek elnémulnia illik.

BARÁTUNK, BERDA JÓSKA

Nemrégiben különös élményben volt részem: láttam, és hallottam Berda Jóskát, jellegzetes mozdulatait, dörmögő hangját. Nem varázslat vagy szellemidézés volt ez, csak a technika egyszerű, ma már mindennapi csodája: film és magnetofonszalag közvetítette fizikai jelenség. Nem is az volt tehát a különös számomra, hogy láttam és hallottam barátunkat, akit két éve temettünk el, hanem az a ráeszmélés, hogy milyen elevenen, valóságosan él bennem egész lénye, minden mozdulata, hangja. S bizonyára ezt érezzük mindnyájan, akik halála óta is összegyűlünk megünnepelni Berda születésnapját, mintha csak köztünk élne, és akik most megsokszorozott számban találkoznak itt, pihenőhelyénél, amely méltó, maradandó művészi emlékjelet kapott Borsos Miklós alkotásában.

Ilyenkor látjuk igazán, mennyi barátja volt, milyen sokan szerették. Pedig nem könnyű fölmérni ezt a baráti kört, amely kiterjedt az egész országra, s minisztertől gyári munkásig és tsz-parasztig sok száz embert magába foglalt. Kevesen mondhatják, hogy ilyen széles társadalmi skálán mozog barátaiknak névsora, mint Berdái, éppen azért, mert nem a társadalmi, hanem az emberi rangra tekintett. Emberséget és értelmet kívánt meg attól, akit barátjának nevezett, s nem várt tőle mást, mint egyenességet, póztalanságot, jó szót és becsülést. Becsülést, nem is annyira költészetének, hiszen az egyszerű emberek inkább csak hírét, mint verseit ismerték, hanem a maga ember voltának, amely groteszk furcsaságával annyira kirítt mindenünnen, s keltett mosolygó csodálkozást vagy gúnyos lenézést. Ha a finnyások, a nagyképűek riadtan elfordultak is tőle, azt, aki megérezte vándorlegény-külseje és harsány, szabadszájú modora mögött az erkölcsi tisztaságot, ártatlanságot, a társakra, megértésre, szeretetre vágyó gyengédséget, a világot ölelő szentferenci jóságot, rabul ejtette ennek a vonásnak a mágneses tere. Az ilyen embert Berda is rögtön szívébe fogadta, tűzön-vízen át ragaszkodott hozzá, s szinte féltékenyen nyilvántartotta kapcsolatukat. Jól emlékszünk jellegzetes „behívóira”, táviratstílusú levelezőlapjaira, amelyeket nem restellt szétküldeni 20–30 barátjának is, hogy összetoborozza őket valamely művészi eseményre, egy kirándulásra vagy akár csak egy új borospince fölfedezésének örömeire. És milyen kemény szavakkal, sértett haraggal tudott méltatlankodni, szokása szerint ismét csak „nyílt levelezőlapon”, ha valaki elmaradt a meghívásról. Ezek a találkozók pedig nem egyszerűen vidám borozások voltak, hanem gondolatcserélő viták, eszmeszülő alkalmak s nemegyszer valóságos szellemi ünnepek.

Lehet, hogy furcsán hangzik, de elsősorban talán nem is azért vonzódtunk hozzá, mert költő volt – s abban egyedüli és utánozhatatlan hangú –, hanem az embert szerettük benne, aki *költő* is, versben fejezi ki panaszát, fájdalmát, vágyait és szerény örömeit. Aki azonban csak a kuriózumot, a megbámulni való vagy mosolyt keltő különcöt látta benne, a térdnadrágos, kajla kalapú országcsavargót, a falánk nagyevőt és a mohó borisszát, az éppúgy nem ismerte őt igazán, mint azok az olvasók és irodalmárok, akiknek Berda csak a természet, az étel és ital rajongóját, élvezőjét és megénekklőjét jelenti, afféle turisztikai és vendéglátóipari propagandaköltőt. Sajnos, kritikánk és már-már az irodalomtörténet is ilyennek szakozta el őt, túlzó módon fölnagyítva költői arcának egyik vonását. Kétségtelen, hogy lírájának ez a jellegzetessége valóban új, eredeti és egyedülálló volt. Ezért tűnt föl leginkább, s vált ríktó címkévé Berda neve mellett. Pedig elég átlapozni bármelyik kötetét, hogy lássuk: mennyivel több, gazdagabb a költészete ennél. Nemcsak a hasán át nézte a világot, mint némely értetlen és fölényes bírálója mondta. Sokszor érezzük, hogy az élet felszíne alatt jóval többet meglát és felfog finom ösztöne, tudat alatti érzékenysége, mint amit ki-

mond. Aki egyszer igazán elmélyülten elemzi majd Berda költészetét, meg fog döbbenni, milyen rejtett zugai vannak ennek a gyermeki léleknek, milyen bonyolult érzésekkel gyötrődik ez a primitívnek hitt, eszem-iszom költő. Minden érzékével, egész értelmével, teljes lényével magába fogadta, élte, élvezte és szenvedte az életet. Áhítatos rajongással gyönyörködött minden szépségben, képekben és zenében. hódolva tisztelt minden szellemi nagyságot, sokszor megcsodált tájékozottságával és kritikai érzékével fölismerte az igazi értéket, s meg- és elvetette a talmít. De engesztelhetetlenül gyűlölte az erőszakot, az embertelenséget, becstelenséget és a fennhéjázást vagy a megalkuvást. A szabadság volt az istene, s ez a sírján álló, égbe tekintő madáralak mintha csak az ő sorait, vallomását, vágyát jelképezné:

Hagyjatok meg szabad madárnak, ki
szabadon füttyörészhet a fán.
Hisz' tudjátok: eleitől fogva
a szabadság volt az én hazám!

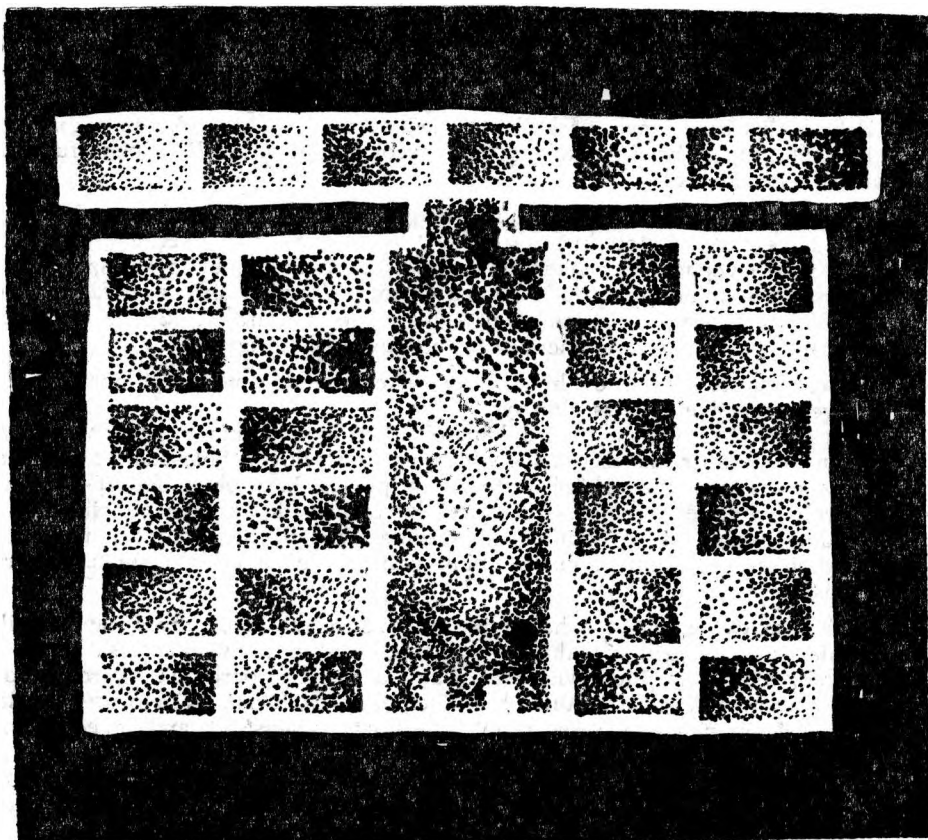
(*Madarak szavával szóló*)

Ezt a hitét nem tagadta meg soha: vállalt érte áldozatot, szegénységet, üldöztetést és mellőzöttséget is. Hű akart és tudott maradni a maga életeszmenyéhez. A költészet proletárjaként élt mindvégig, s nem kívánt sohasem kiszakadni a maga választotta és teremtette életformából. Harminc évig lakott ágyrajáróként Újpesten, s amikor háziasszonya halálakor főbérlové lépett elő, a város hiába ajánlott föl neki új, modern lakást, ő inkább ott maradt a megszokott, igénytelen környezetben, a kiürült falak közt, amelyekből baráti segítség teremtett ismét otthont számára. Hű és buzgó lokálpatriótája volt szíve szerinti hazájának, agitált, harcolt a város szellemi értékeinek védelmében. Megérdemelné, hogy órála se feledkezzenek meg.

Egy dologban tudott igazán kemény lenni: a maga szabadságához való ragaszkodásban. Nem tűrt semmiféle korlátot, lázadt mindenféle kötöttség ellen, s ha néha talán önzőnek látszott, a maga életformáját s a hozzá való jussát védte, mert tudta, hogy szerény létbiztonsága, „szabadsága” milyen esendő, törekeny, különösen régebben, amikor nem érezhette még az irodalom közösségének gondoskodását. Sokáig állandó félelem élt benne a másnapért; gyámoltalan volt az életre, gyakorlati érzéke semmi, egyetlen tehetése és ereje a vers. Alapjában véve egy óriás gyermek volt és maradt mindvégig: bátortalan, ügyetlen, segítségre, gyámolításra szoruló gyermek, aki jó szót vár, szeretetre vágyik, társakat keres. Ezért ragaszkodott úgy azokhoz, akikben megértő, rokon lélekre talált. Aki látta őt gyermekekkel barátkozni, állatokkal kedveskedni, az ismerhette meg igazán, milyen ártatlan lélek volt, mennyi gyermeki jóság és gyengédség élt benne. Ezért is fájt neki annyira minden sérelem, amely érte. Tudta saját értékét, de érezte védtelenségét, visszavágni nem tudó gyengeségét is. Nemegyszer láttuk őt sírni, ha durva, pökhendi vagy tapintatlan emberektől méltatlanság, bántás, sértés érte. S hogy nem ritkán történt vele ilyesmi, elárulják keserű epigrammái. Ez a bátortalan és védtelen nagy gyermek tudott azonban vakmerő is lenni, kiállni eszményei mellett, az emberség és igazság védelmében, vállalva támadást, megtorlást. Meggyőződéséből soha nem engedett, megalkudni nem tudott. Őszinte volt véleményében és haragjában is, mint ahogy harsány kedve, vaskos humora, szokimondása és gátlástalan természetessége is a korlátokat nem ismerő gyermek ösztönös megnyilatkozása volt.

S mint a gyermeknek, neki sem volt időérzéke. „Százötven évig szeretnék élni” – mondogatta régebbi, viruló éveiben. De hiába tüzelt benne ilyen mohó vágygal az élet szeretete, ennek a kitűzött távnak már a harmada után kezdett kildőlni a versenyből, s nem futotta be még a felét sem. Megpróbálta biztatni, ösztökélni magát: *Iramodj még!*, de egyre csüggedtebben, hitetlenebbül hangzott a szava. Érezte, hogy vágyánál és akaratanál nagyobb, pusztító erők munkálnak benne, s némely pillanatában, mint a vízbefúlás ellen küzdő, már-már elengedte magát: nem kívánt élni, hogy a

szenvedéstől szabaduljon. Ez volt a legfájdalmasabb számunkra: éveken át látni, képzelt és valóságos betegségekkel való gyötrelmes viaskodását, lassú elmúlását, s mégis biztatni, vigasztalni, áltatni őt, hogy ne roppanjon egészen össze, ne vegyen erőt rajta a kétségbeesés. De hiába volt az óvatos tanács, az orvosok baráti parancsa: nem volt hajlandó másként élni, mint ahogy megszokta. Vagy így, vagy sehogy – vallotta, tudván, mint Ady, hogy költészete csak ebből az életformából fakadhatott, s ha változtat rajta, önmagához és életművéhez lesz hűtlen, annak hitelét rontja le. Utolsó percéig teljességében akarta élni, élvezni az életet. Ezért lehetett számára a legkeservesebb megpróbáltatás, az embernek és a költőnek egyaránt, hogy hiába hívták a hegyek, lába nem bírta már az utat, az izes ételt is inkább csak az ínye kívánta, a hűvös kortyok ellen a szíve tiltakozott. De ne időzzünk tovább ezeknél a fájdalmas emlékeknél, s ne a kórházi ágyon haldokló elgyötört arcát idézzük utoljára magunk elé, hanem barátunk széles mosolyát, amint poharat emel felénk. Mert bennünk ez a Berda Jóska él, éppoly elevenen, mint azon a filmen és magnószalagon. S hisszük, hogy bennünk meghosszabbodott élete nem ér véget: műve és emléke túlél minket is, legalább az általa kívánt százötven esztendővel.

FICZEK FERENC rajza

BÓBITA TÁNCOL

Jegyzetek a modern gyermekköltészetéről

A VERS VARÁZSA

Az angol nonsense irodalom egyik maradandó értékű meséjében, a Peter Pan-ban Péterke egyedül marad este egy nagy-nagy parkban. Péterke nem fél, mert érti a virágok nyelvét és a virágok vigyáznak rá. „A gyerekek, amikor kicsinyek, valamilyen mértékben értik a virágok nyelvét – így szól a mese –, és ahogy növekednek, úgy felejtik el. Ezért látni oly gyakran virágokhoz leguggoló, virágokkal társalgó gyermekeket.” A továbbiakban csak céloz a mese, de az igazságot fejezi ki, amikor azt mondja, hogy a költők is értik a virágok nyelvét, ezért értik őket olyan jól a gyerekek.

A költő játszik is, amikor verset ír – szeretünk erről megfeledkezni. Játsszik a szavakkal, rimelteti őket, játszik emlékeivel, játszik képzelete szabadságával. A virágok nyelvét értő gyerek fogékony a költő játékosságára, ráérez képzeletére, és saját csapongó fantáziájával követi útjait. „Bóbita, Bóbita táncol, Körben az angyalok ülnek, Béka-hadak fuvaláznak, Sáska-hadok hegedülnek” – a gyerek nem tudja, hogy ez „költői kép”, de tudja, hogy a pitypang táncol a szélben, hallja a béka fuvalázását és a sáska-hegedűszót.

Amikor József Attila Altatója áttörte a gyerekszoba-költészet hermetikusan elzárt falait, heves vitát váltott ki az a kérdés, hogy mit ért a gyermek ebből: „A távolságot, mint üveggolyót megkapod, óriás leszel, csak hunyd le kis szemed...” Természetesen semmiesetre sem azt, amit a felnőtt. A gyerek örül az üveggolyó elképzelésének, az absztrakt gondolatvitelt sejtető kép számára konkrét, s egyetért a költővel: óriás lesz ő is, más is, mert ez így jó, így magától értetődő.

Átlétele, megértése ösztönös, hiszen a gyereket szinte eszmélése pillanatától kíséri valamilyen formában a vers élménye.

A csecsemőnek anyjához fűződő kapcsolatában is van már szerepe valamilyen versélménynek – természetesen csak a ritmus kapcsán. A bölcsődal, a ringatás-dúdolás az első eszmélések közé tartozik; a pólyás kezének felfedezése után a hangját próbálgatja, és kezdődő gyönyöröi közé tartozik az önmaga ringatásával egybekötött gögicselés. A szülő és a gyermek közötti bensőséges kapcsolatnak pedig meggyökerezett szimbóluma a „hinta-palinta”, ez a dúdoló-ismételgető ringás-hangzás játék.

„Csiga-biga gyere ki, ég a házad ide ki”, „Süss fel nap, fényes nap” a világ minden táján így hangzik, és akár a természeti népek kunyhóiban, sátraiban nő fel a gyerek, akár egy falusi viskóban, vagy a modern bérházak gyerekszobájában, a két-három tagú szavak ritmikus ismételtetése egyforma gyönyörűséget jelent a számára. Aki járt már óvodában, az jól ismeri azt a jelenséget, amikor egy gyerek társa hasonló holmiját „Szervusz, kifli! Szia, nyaksál!” stb. felkiáltással üdvözl, s a két ütemű, értelmetlennek tűnő hangzásjáték ismételt mondogatásából ugrabugrálás lesz, és egy kicsinyített mágikus szertartás alakul ki, annak bizonyítására, hogy a gyerek ritmus-élménye milyen közel áll az ősi szertartások érzelmi állapotához.

Ha be akarunk hatolni a gyermeklélekbe és megismerni kezdődő kapcsolatát a verssel, érdemes felfigyelni arra a folyamatra, ami magában a gyermeklélekben játszódik le a versélménnyel kapcsolatban. Weöres Sándor „A vers születése” című tanulmányában a következőt írja: „A gyermekek 10–12 éves korukig mind költők, még ha tán nem is írnak egy sort sem: életismeretük hézagos, ezért a fantázia szabad kapcsolataival pótolják az ismeret hézagait: a kifejezés mód kényelmes sémáit még nem ismerik, hát maguk alkotnak kifejezés módot önmaguknak, mondanivalójuk úgy tör utat a szavak sűrűjén, mint a sziklagörgeteg az erdőn. Néha egyetlen gondolatsort, egyetlen szóba sűrítnek; képzeletük minden rejtélyt megindokol: a felhőket angyalok tologatják, a szelet a fák hajladozása okozza, és egy gyereklány, aki az apját csak fényképről ismerte, látva, hogy másnak van szülője, és neki nincsen, a talányt úgy oldotta meg, hogy apját a fényképpel azonosította: az én apám nem olyan, mint másé, csak elől ember, hátul papiros. És ismerjük a gyerek fantasztikus mesélgetéseit, tücsköt, bogarat összehordatnak velünk, anélkül, hogy elhithetni akarnák vagy maguk is elhinnék.” Idéz néhány gyerekverset, köztük egy nyolcéves kislányét:

„Hová mész, anyukám?
A piacra, Jucikám.
Mit veszel, anyukám?
Dinnyét veszek, Jucikám.
Kinek veszed, anyukám?
Neked veszem, Jucikám.”

A verseскén a mondókák hatását lehet felismerni, de az érzelem őszinteségét is (a gyerek nagyon szereti a nyaláncságot, az édesség kívánása nem csupán vegetatív, hanem érzelmi állapot is).

Németh László ugyancsak példákat hoz fel a „prehisztorikus” gyermeki költészetből. „Lányaim” című könyvében írja Judit nevű lányáról... „ki szoktam őt hallgatni... Rendszeresen az óvodában hallott versekhez hasonló ritmikus szöveget szaval, melyben alig 30–40 szót variál. De ezekkel a szavakkal szemben van egy követelménye, hogy lehetőleg ne, vagy ne egészen értse őket. Annak, amit mond, semmi értelme sincs, de ő szépnak találja, amit az is bizonyít, hogy igen sok verse kezdődik széppel, ahogy a román dal „zöld lombbal”. Tegnap például ezt a részletet kaptam ki hapatyzolásából: „Menyasszony a föld világ, Szép ének a szép anyám.” Kisvártatva ez a töredék volt feljegyezhető: „Egyszer volt egy fenyőfa, Holdvilágból nap süt, Nem látom a lámpámat, mert a virág alásüt.” A költészethez keveset értő apa az ilyenfajta gajdolásból arra következtethetne, hogy egy Sapphót táplál otthonában. Én csak arra következtettem, hogy sok költő és nem is a legrosszabb, gajdoló gyerekhez hasonlít.”

Egyik hatéves gyermekismerőm a következő verset írta nemrégiben: „A kávé. / Szurtyog, fortzog a kávéfőző. / Nagy lángra teszi anyu. / – Kész van már? – kérdezi apu. / – Kész van – feleli anyu. / Jóízűen issza a család a kávé. / Apu szól: – Jó a kávé. / Fogy a kávé, még a szomszédnak is jut. / Csicsinek is ízlik. / Jön a Cila és ő véletlenül vodkát hozott. / Apu azt mondja: – Huha, ígyunk egy kis vodkát. / Ki is szedték már a dugót. / Iszik az egész család és Csicsi is.”

Ebben a versben a legszembetűnőbb a hiteles szituáció ábrázolásának öröme, az érzelmek őszintesége és a kötetlen beszéd verssé tagolása. Az élmény ereje erősebb a ritmus igényénél és mellőzni tudja a rim szerepét is.

Az idézett példákban, vagyis a gyermekek spontán megnyilatkozásából arra következtethetünk, hogy a gyereknek a versélmény megteremtéséhez ringó-hangzó ritmus öröme, a képzelet szabad csapongására és meggyőző-hiteles érzelmi állapot kifejezésére van szüksége, mindarra, ami sajátos világának amúgyis alkotó eleme.

A gyerekeknek mindenről lehet, sőt érdemes írni, ami őt körülveszi, csak a költői módját kell jól megválasztani. Nemes Nagy Ágnes egyik versének a címe: „Mi van a szobában.” Ennél egyszerűbb, „gyermekibb” témát aligha lehet találni. A költő a valódi költészet nyelvén felel a gyerekeknek, nem hajol le hozzá, hanem maga is átváltozik gyerekké és a gyermeki képzelet „kódében” látja meg a szobát. A gyermeki egyszerűséget utánozza le, amikor darabonként méri fel a tárgyakat, megnevezi mind-egyiket, kettőspontot tesz utánuk és azután tárgyilagosan, de költői képekben jellemzi őket, például így: „Az asztal: Lehet rajta inni, enni, Leckeírás neki semmi. Építék rá hidakat, Ő a víz a hid alatt. A szék: . . . Most sajnálom, hogy morog, nyikorog és nyiszorog, Olyan mint egy barna medve, Főleg este, főleg este . . .” A lámpáról ezt mondja: „ . . . mert a lámpák boldogok.” Hajnal Anna Hófúvás című versében egy mindennapi kis utcai jelenetet ragad meg s teszi költői élménnyé:

Egy füles-sapkás kicsi fiú ámulatában-
bámulatában megállott a Vas utcában,
vele szemben ott állott egy aszfalt-kályha,
tátva volt a piros lángos kormos szája,
nevetett, mert óriásmód megetették.

Érdekes, hogy a kályha és az evés képi asszociációja Zelk Zoltánban is felmerül, de éppen ellenkező képalkotásra ihleti. A háborús években íródott egyik gyermekversét így kezdi: „A sparherd mindig éhes.” A költői látásmód sokban közel áll a gyermek képzeletvilágához, a gyenge vers egyik áruló jele a hiteles képzettársítás hiánya. Egy nagymosásról szóló, gügyögő gyermekversben a költő ugyancsak azt hiszi, hogy a gyerekeknek az ő kis világáról írt verset:

Elmondja ő szépen, lassan
Hogy álljon a csúszós szappan,
Kis kezemben ügyesen,
S hogy kell mosni rendesen.
Mert a ruhánál a szabály:
Amíg foltos, meg ne állj,
Addig forgasd, dörzsöld, nyomkodd,
Míg csak látod azt a foltot.”

Nyilvánvalóan kevésbé fogja meg a gyereket a párosrímbe szedett folttisztítási recept, mint a költői „látomás” például a gyerekasztalról.

De vegyünk a gyerek érdeklődési köréből egy másik példát. Minden gyereket vonzanak a gépek, a járművek, utánozzák mozgásukat, hangjukat, szívesen hallanak ezekről mesét, történetet. Illyés Gyula például a következő verset írta a kicsinyeknek a mozdonyról:

S-sz, beh
sok súly
meg se
mozdul!
Friss sze-
net ha
bekapok:
messze,
messze
szaladok . . .
szaladok . . .

A költő kizárólag hangra és ritmusra építette fel a versét. A 11 sorban az s, sz, z hangok hangsúlyozott váltakozása tizenkétszer fordul elő, és ez már elég ahhoz, hogy a vonat sziszegő hangjának képzetét keltse. Az első sorok „nehéz” indítása, a *súly* szócska hangsúlya, az enjambement parányi nehézsége az indítás képzetét kelti, az utóbbi öt sor könnyebb hangösszetétele, az utolsó két sor egy szótagszámmal növelt üteme pedig a nekiiramodást adja tökéletesen vissza. A vonat zakatolását természetesen sokféleképpen lehet érzékeltetni a versben. Weöres Sándor így teszi:

Jön a kocsi,
Fut a kocsi,
Patkó dobogás,
Jön a vonat,
Fut a vonat,
Zúgó robogás.

Itt a dobogó-robogó szókép és a ritmikai rohanás ragadja magával a gyereket. Rónay Györgynél a „fantázia-játék” hiteles átélése:

Míg a tigris kereste szerteszét,
Az elefánt, hogy észre ne vegyék,
SSS . . . sss . . . szuszogta, s ormánya legott
Füstölni kezdett, mint a mozdonyok.

Az esti elalvás előtti hangulat költői kifejezése is fontos élmény-anyag, talán leginkább idézi fel a mágikus állapotot. Theodor Storm „Palinta” című meséjében a gyerek este az ágyban ujját szopja, dúdol magában és addig ringatózik, amíg ezzel a varázslattal ágya hajóvá nem alakul és ki nem száll, egyenesen fel a Holdba. Ezt a ringató, messzeutazó állapotot fejezi ki Weöres Sándor „Altató”-ja is:

Holdlepte úton,
Csillaglepte úton,
Csijja, csicsijja rózsza,
Csicsijja mályva.

A költő a valóságot, a felnőtt huncut kacsintását is belefonja a költői képbe:

Kék gyöngyöt tesz bársony tokba,
Addig jó míg szundikál.

Elgondolkoztató, hogy a költők életműveiben igen gyakran találkozunk altató versekkel. A költő sokszor éli át a saját gyermekkorát és az esti elalvás előtti állapot, a szorongás, az álomvárás a gyermek lelkéhez közelálló világot idézi fel benne is. Kosztolányi „A szegény kisgyermek panaszaiban” többször is visszatér az elalvás előtti kódós percek emlékezetére, hol maga is félve, szorongva: „Az órák is félve üt”, hol pedig bizakodóan, megbékélve: „Az este egy kis szerecsengyerek, aki várja anyját . . .” Radnóti Miklós hexameterekben írott, nem is könnyű tartalmú verse, az *Éjszaka* szinte „magától költözött be” a gyerekszobába, éppen mert az esti szorongás költői kifejezése oly közel áll a gyermek képzeletvilágához: „Alszik a szív és alszik a szívben az aggodalom, alszik a légy a pókháló mellett a falon . . .”

A természet váltakozásai, az időjárás, más természeti megfigyelések, az állatok szokásai, külseje is érthetőbbek, élménynyújtóbbak a gyermeknek minden prózai magyaráztatásánál (ami természetesen nem jelenti sem azt, hogy a didaktikus tudnivalókat foglaljuk versbe, sem pedig azt, hogy a gyereket nem érdekli a szépen elmondott, okos ismeretterjesztés, csupán annyit, hogy a képi impresszió mély nyomot hagy a gyerekekben). Devecseri Gábor egyik gyermekverse így kezdődik:

Berepül a nap a házba,
Tele lesz a szoba éggel,
tele lesz a szegény ember
keskeny szíve szélességgel.

Petőfi képalkotását a Napról szinte mindenki ismeri, és aki ismeri, egész életére eltette:

Mi az a Nap? mi az a Nap?
Nem is Nap az tulajdonképp.
Ugyan mi hát? . . . hát semmi más,
Mint egy nagy szappanbuborék.
Valami óriásfiú
Kifújja reggel keleten.
S szétpattan este nyugaton.
És ez minden nap így megyen.

De a népköltés természeti képei is kisgyermek korától kísérik a gyermeket:

Zengenek az erdők és a havasok
Keresik a rejteket a szép szarvasok.

Példák százát sorolhatnám a megszokott vagy újszerű gyermektémákról, a szappanbuborék megéneklésétől a három kicsi sűrő hangya történetéig; a gyermeknek mindenről lehet mesélni, az igazi gyermekvers nem csupán részvilágot ragyogtat fel a gyermek előtt, hanem az egész világot, az ő hihetetlenül teljes kisvilágában.

Talán nem érdektelen felfigyelnünk a gyermekvers témájának vizsgálatánál arra sem, hogy nemcsak az a gyermekvers, amit költők a gyermekek kedvéért írtak; éppen mert költői énjük sejtjeiben ott hordják a gyermeket, sokszor azok a versek a leg-sikerültebbek a gyermekek szempontjából, melyet egyáltalán nem ezzel a szándékkal írtak. Ezek között néhány klasszikusunk ma már természetesen gyerekversként ható versét tartják számon azok, akik gyerekirodalommal foglalkoznak, de jó költőink „felnőtt köteteiben” is érdemes volt tallóztatni az utolsó évek folyamán, nem egy kiváló gyermekversre bukkantunk, akár olyanformán, hogy az egész verset átvettük gyermekkiadványainkba, akár úgy, hogy egy-egy szakasz elhagyásával, átköltésével lett gyönyörű gyermekverssé egy-egy olykor „fogvacogtató” felnőtt élmény. Ilyenek voltak Garai Gábor „Vakondkergető”-je és Weöres Sándor „Zimzizim”-je, de Áprily Lajosnak, Juhász Ferencnek, Illyés Gyulának, Hajnal Annának nem egy nagyszerű versét tartják számon a gyerekek „saját” versükként.

MINDENT ÉRTSEN-E A GYEREK A VERSBŐL?

Ez a másik és sokat vitatott kérdés. Szükséges-e, hogy a gyermek a versnek minden szavát értse, vagy elegendő, ha a versből belső világának tágitásához szerez impressziókat? Vizsgáljunk meg néhány verset ebből a szempontból. Mándy Stefánia egyik gyerekversében ezt írja:

Hajóm száll messzi tengeren,
Hol olvadt réz az ég,
S végigcsorog az emberen
A hullám, a tintakék.
Hajóm száll messzi tengeren,
Hol aranytál a nap,
S delfinek úsznak az egen
S a vízben tűzhalak.

A költő esti hangulatot idéző versében a gyermekkorba álmódja vissza magát, és amikor „visszaéli” magában az esti elalvás előtti állapotot, színeket, aranytál napot, tintakék hullámot és olvadtréz eget álmodik maga köré. A szín egyébként nemcsak kivételes emberek érdeklődésében kap kiemelkedő szerepet, hanem általában fontos tényező a gyermek életében. Ismert kísérlet, hogy ha az óvodáskorú gyermeknek különböző színű és különböző formájú mértani testeket mutatnak, akkor 3–4 éves korában a színek szerint, s csak később, 5–6 éves korában osztályozza azokat a formájuk szerint. A kisgyermek, amikor ismerkedik a környezetével, akkor is színekről fedez fel dolgokat, szívesen rajzol és fest színeket és fantáziaéletében is fontos helyet tölt be a szín. A költők képzeletvilágában is megtaláljuk a szín lélekemelő vagy szorongató, ábrándot keltő vagy hangulatot aláfestő erejét, és nem véletlen, ha Mándy Stefánia verse után Hajnal Annáét említem meg; az „Eső esik” című gyermekpoémában (amely egyébként egyik legkiemelkedőbb bizonyítéka annak, hogyan lehet a mai élet aktualitását a költészet legmagasabbrendű eszközeivel a gyermekhez közel hozni) a rézszín felhők szorongató színhatása után a színlátomás átalakulása nyugtatja meg végül is a gyereket; a színekkel ható költői képek segítik abban, hogy a vihar keltette emóciók lecsillapodjanak.

Kosztolányi Dezső verse, a „Mostan színes tintákról álmodom” világít rá e kérdés bonyolultságára. Érti-e a gyerek ennek, a számára kedves versnek, mely érzelme, fejlődő intellektusa szempontjából oly fontos anyagot, a színt „szólaltatja meg” minden sorát, egész gondolatmenetét? Érti-e azt, hogy: „És el nem unnám, egyre-egyre írnék, Egy vén toronyba, szünes-szüntelen, Oly boldog lennék, Istenem, de boldog, Kiszínezném vele az életem”. Biztos, hogy ezt nem érti a gyerek. De szükséges-e megértenie ahhoz, hogy átélje a verset? A tapasztalat azt bizonyítja, hogy nem. A kisgyerekek először ennyit fogad be a versből: „Mostan színes tintákról álmodom”, meg ezt: „Kriszkrakszokat, japán betűket írnék, S egy kacskaringós, kedves madarat”, vagy ezt: „És akarok még sok más színű tintát, Bronzot, ezüstöt, zöldet, aranyat. És kellene még sok száz és ezer, És kellene még aztán millió...” Amikor érzelmei már tágabb körűek, akkor ezt hallja meg: „És akkor írnék, mindig-mindig írnék, Kékkal húgomnak, anyámnak arannyal”, s már serdült ifjú, amikor ezek a sorok hatnak rá: „Akár a színes kapuablak árnya, Augusztusi délkor a kapualján.” Felnőtt korában, amikor már az egész vers mondanivalóját érti, akkor rémlik fel benne a gyermekkori élmény, az arany, az ezüst, a tréfás lila, borszínű, néma szürke... ami egyszer már olyan szép volt.

Az érthetőség szempontjából érdemes Weöres Sándor verseit is megvizsgálunk. Két évtized tapasztalata tanúsítja a „Galagonya” című vers sikerét a legkisebb gyerekeknél is. A vers így hangzik:

Őszi éjjel
izzik a galagonya,
izzik a galagonya
ruhája.
Zúg a tüske
szél szalad ide-oda,
reszket a galagonya
magába.
Hogyha a Hold rá
fátylat ereszt:
lánnya válik,
sírni kezd.
Őszi éjjel
izzik a galagonya,
izzik a galagonya,
ruhája.

Vajon ezt a verset érti-e a gyerek? Aligha, és mégis varázslatos hatással van rá. Mit hall meg belőle először? A zengő hangokat; az „s” és a „z” hangok erősen, hangsúlyozottan tizenháromszor fordulnak elő a rövid versben, és ezt a sziszegő hangörömet még fokozza a lágyító hangok gyakorisága. De nemcsak a szókép okozza a hangzásbeli örömet, hanem a ritmus is. Az első négy sort így jelezhetnénk:

— U | — —
 — UU | UUUU
 — UU | UUUU
 U — | U

Nehéz lenne ezt a ritmusképletet bármiféle időmértékes rendszerbe beleerősztolni, ha viszont hangsúlyosnak fogjuk fel, akkor az ütemegyenlőség borul fel. A vers leginkább kottákban írható le, és kottabeli kombinációja bizonyítja, hogy a vers ritmikája azonos a gyermekdalokéval. Tehát a gyermek első kapcsolódása a vershez szóélmény, varázsolás: jó azt mondani, hogy izzik, *reszket, szél szalad* és azt hogy *galagonya* . . . olyan, mintha énekelne az ember. De ahogy távol a gyermek érzelmi világa, úgy fedez fel újabb örölnivalókat a versben. *Reszket a galagonya, lánná válik, sírni kezd*, csupa érzelmileg fűtött kép, itt már a hangzásbeli élvezet az érzelmi hatással párosul, és ezt egészíti ki a bonyolultabb kép: hogyha *a hold rá fátylat ereszt*, és a különös azonosítási lehetőség a galagonyával (a gyermek azt játssza, hogy ő a galagonya). Ismét ugyanazzal az élménysorral találkozunk, mint az előbbi versnél: kezdetben a ritmus és az értelemről különvált hangzás szerez örömet, később az érzelmi kapcsolódás a témához, és már érettebb, az absztrakcióra képes korban az intellektuális összefüggés, a szimbólum és az egész vers szépsége hat, ugyanakkor felelevenedik a kezdeti gyönyör-érzés: mindez ahhoz az állapothoz hasonlítható, amikor az ember egy ismert zenei művet hallgat.

Áprily Lajos „Március” című, daktilusokban írott, lüktető tavaszi versét valamilyen nagyobb gyerekeknek szokták felolvasni, mint például Weöres Sándor verseit, vagy az imént említett Kosztolányi, Nemes Nagy Ágnes vagy Mándy Stefánia verseket. Ennek az oka, hogy van néhány sora a versnek, amit minden eddig említett példánál kevésbé érthetőnek tartanak szülők, pedagógusok: „Zeng a picinyke, Szénfeü cinke, Vig dithyrambusa: daktilusok.” Ebből aztán biztosan nem ért semmit a gyerek, és mégis milyen hamar megtanulja, szívesen mondogatja. Körülbelül azt jelenti ugyanis ez a néhány szó a számára, mint „antanténusz, hórakaténusz” vagy „egyedem, begyedem”. Ezt pedig még a legkonzervatívabb pedagógusok is természetes „gyerek-szövegnek” tartják.

A gyerek tehát érti, de *másképp érti a verset*, mint a felnőtt; a szimbólum helyett a konkrét képet képzeleli maga elé, és ez teljesen kielégíti. Élményei mögött nincs tudás, sem gyakorlat, de megvan a ráérzés készsége. A gyermek bizonyos értelemben a költővel rokon, de ő a passzív fél, és csupán azonosítási képessége által aktivizálódik. Weöres Sándor így definiálja a költészetet: „tartalmilag fogalmi, formailag auditív művészet”. A gyereket elsősorban auditív, formai hatás éri, hiszen már túl van az első gyerekkoron, akkor, amikor a vers olvasmány-élménnyé válik a számára. Éppen ezért fontosak a vers formai jegyei, nem a tartalmi vonatkozások kárára, csupán az átélés megkönnyítésére.

(Nem érdektelen kérdés, és még keveset foglalkoztak vele, hogy a gyerekek a vers iránti érdeklődése 8–12 éves korában miért csökken; ezt a jelenséget eddig úgy tekintették, mint a realitáskeresés egyik korszakának jellegzetes megnyilvánulását, de feltehető, hogy szerepet játszik benne az átmenet az auditív-formai hatásból a fogalmi-intellektuális élménnyé, és ez nem történhet zökkenőmentesen.)

Tulajdonképpen nincsenek; éppen ebben különböztethető meg a jó gyerekvers a rossztól, mert az utóbbi állandóan különleges bravúrokra, megkülönböztetésre épül, míg az előbbi, a jó vers, spontán él a versadta szabályokkal, és csak érzelmi, képzelletbeli állapotában közelíti meg másként a gyereket, mint a felnőttet.

Szándékosan idézem egyik „gyermekköltőnk” nem is sikerületlen versét ahhoz, hogy a modern költészet eszközeinek hatását megkülönböztessük a régi értelemben felfogott gyermekvers eszközeitől. A vers egyik szakasza így hangzik: „Elmenni jó, De hazajönni még jobb, Pedig erdőben jártam, Hol az árnyékolt, Pettyesen szétszórt, Ezernyi fényfolt Meséket rajzolt; Lágy földből hangyák Palotát hordtak, Pókok guzsalyról, Szálat sodortak, S tündérleányok páfránylevélen Csipkét horgoltak”. A vers prozódíaja világos, képi felépítése bájos, meleg érzéseket keltő, de vizsgáljuk meg elemeiben: az erdőben *pettyesen szétszórt, ezernyi fényfolt* van az árnyékok között; a vers világa azonos a mesével: *meséket rajzolt, palotát hordtak, pókok guzsalyról szálat sodortak, tündérleányok, páfránylevélen* – és itt bújik ki a felépített világ egész porossága – *csipkét horgoltak*. Ez a csipkés finomság, melynek következő szakaszaiban *kékbura égboltot, mosolygó felhőfoszlányokat, kék leget* találunk, a múlt képi kelléktárából himezi ki a gyerek körüli világot, és befonja az egészet *mézízű* (a vers egyik visszatérő jelzője) szemléletébe. És ez nem egyedülálló jelenség. Még ma is sok gyerekeknek szánt vers szerzője tartja elandalítón szépnek azokat a verseket, melyekben hópihék pilinkéznek milliószámra, álmos tücskök serege ciripel, állatok erdei, mezei bált tartanak, és ugyanezeknek a szerzőknek a szókészletében rendszeresen visszatérnek a süveg, suba, gyöngy, legyező, csalit, kikelet kifejezések.

Ha van modern gyerekköltészet – mint ahogyan egyre jobban megbizonyosodunk róla, hogy van –, úgy Nemes Nagy Ágnes megtalálta ennek a költészetnek a hibátlan hangját. Egyik verse így hangzik:

Piros dróton ült a fecske.
Piros dróton lila folt,
mert a fecske lila volt.

Ült a dróton egymagában
ibolyaszín kiskabátban,
lila volt a háta, szárnya,
földre hullott lila árnya,
gyufavékony lila lábon
álldogált a piros ágon,
lila volt a szeme csíkja,
lila mint a
lila tinta.

Április volt, jött az este
meg se mozdult az a fecske.
Április volt, április,
én hagytam ott végül is.
Lila csőr,
lila toll,
most is ott ül valahol.

Térjünk vissza a színek kérdéséhez. Mai izlésünkben a lila szín más szerepet tölt be, mint régen. Tudjuk, a régi vers, a régi gyerekrajz milyen gyakran élt a rózsaszín-felhős kék éggel, holott ez giccses, a valóságban csak ritkán előforduló, a szépet cukorossággal körülhízelgő színekombináció sokkal kevésbé természetes, mint például a kék-zöld, a zöld-lila vagy a piros-lila színek együttes előfordulása, mely a virágok üde szépségét hirdeti. A mai grafika vagy festészet a „lényegét” keresve, gyakran él

ezzel a természetes szinkombinációval. Mi köze van ennek a vershez? Az, hogy a költő a gyerekeknek a képi látását is ebben az irányban befolyásolja, a vers költői képteremtésében ugyanarra a lényegre hívja fel a figyelmet, amivel a mai művészetekben egyébként is találkozunk a gyerek. És hogyan? A költő vissza-visszatér az első szakasz képéhez, de már sokkal gazdagabban, a valóságot magával hozva. „Gyufavékony” valóság, azonosítási lehetőség a gyerek számára, ugyanígy a „dróton” „egymagában” is. „Meg se mozdult az a fecske” „most is ott ül valahol”. A fecske a valóság és a fecske a belvilág is, és a kettő együtt, a lényeges képi világ és a lényeges érzelmi állapot korszerűvé teszi a verset, míg az előbbi, a csipkés, horgolt, eltéríti a gyermeket a saját, átélhető, természetesen egyszerű gondolatvilágától.

A modern költészet eszközeinek felhasználása így válik a gyermekvers szerves alkotórészévé. Ugyanez vonatkozik a ritmikára és a rímre is.

A ritmus kérdéséről széleskörű vita folyik napjainkban. Nem szeretnék ehhez hozzászólni, de egy biztos, hogy a gyermekvers ritmikája a gyermekdalhoz áll közel, és amit Kodály Zoltán és Bartók Béla teremtettek meg a gyermekdal nevelő szerepének kialakításában, ugyanezt kell megtennie a gyermekköltészetnek is. Kodály Zoltán ezt írja 1936-ban Bartók Béla gyermekkórusairól: „Sajátságos ellentmondás, de egyszermind mély logika van abban, hogy a hangszeren játszó, szobában nőtt gyermekhez a mezők levegőjét juttatja el – hangszeres gyermekdarabjai népzenei szólamokat tartanak meg –, mert a zenén kívül élő gyermekvilághoz, ha népi szövegen keresztül is, de a maga egyéni nyelvén szól. Ezt a nyelvet azonnal megérti, magáénak érzi a gyerek, különösen, ha a népi dallam levegője már átjárta, akár úgy, hogy beleszűlett, akár úgy, hogy belenevelték. Megérti, mert ahogy Bartók a gyermekhez fordul, abban nincs semmi a pedagógus fontoskodásából, vagy a magát gyermeknek álcázó felnőtt selypítéséből. Nem „száll le” a gyerekhez, úgy nézi, mint embertársát. Ahogy csak az láthatja, akiben fehér hajjal is épségben maradt a gyerek.”

1936-ban ezek a sorok forradalmiak voltak, ma már természetesnek tűnnek a gyermek zenei nevelésében.

Nem sokkal később Weöres Sándor „Medúza” című kötetében a Rongyszőnyeg-ciklus – „futam” a gyermekdalra – a gyerekköltészetet forradalmasítja hasonló módon. Amit Kodály mond Bartókról, ugyanez áll Weöresről – a gyermekköltészet Bartókjáról –, a gyermek ezt a nyelvet megérti, magáénak érzi. Zenéje, képteremtése, jelképrendszere a világ varázslatosságának átélése közel áll a gyermekhez, ugyanazt a „valóságot” tartalmazza, amit a gyermek érez, nem hajol le ő sem a gyermekhez, hanem magában érzi az örök gyermeket. „Gyermekversei nem spekulatív úton jöttek létre, hanem – Hajdu András cikkét idézve – meglevő elemek szintézise, gyökerei az eddig használatos versrendszerekben csakúgy, mint a népzeneinkben, fellelhetők. Nem véletlen, hogy Weöresnek – csakúgy, mint Kodálynak és Bartóknak – a közel-múlt nemzeti hagyományainál sokkal ősből örökséghez kellett visszanyúlnia ahhoz, hogy a jelen szükségleteit kielégítő, differenciáltabb ritmikát tudjon létrehozni.”

Szeretném elkerülni azt a félreértést, hogy ma nálunk egyedül a népköltészet ritmikájának eszközeivel lehet jó gyermekverset írni, csak éppen azt tartottam szükségesnek leszögezni, hogy a forradalmat Weöres gyermekköltészete, az ősi képletek differenciált felhasználásával teremtette meg a mai magyar gyermeklírában.

A ritmus, a képi hasonlat szerepének jelentősége mellett, a rímnek is fontos – de nem a legfontosabb – szerepe van a jó gyermeklírában. A rím is a szóvarázs egyik megnyilvánulási formája, hangzás-mozgás katarzist nyújt. A mozgás talán különösnek tűnik, de ha a rímnél az ismétlődés funkciójának fontos szerepét vesszük figyelembe, akkor mindjárt világosabb az összefüggés. Jankovich Ferenc egyik nagy népszerűségnek örvendő gyermekverse így hangzik:

Tegnap éjjel álmomban
rózsát láttam ágyamban
a zöld békák kánonban
énekeltek a lombban.

Ezt a négy sort kánonszerűen variálja négy szakaszon keresztül a költő és az archaizált rímforma a szavak játékos ismételtetésével együtt teremti meg a versörömet. Ehhez hasonló rímörömet okoz Szabó Lőrinc „Esik a hó” című verse, vagy Kormos István verses meséinek játékos stílusa. A belső rímek, alliterációk zenéje különös gyönyörűséget szerez a gyerekeknek, és a „lompos, loncsos és bozontos” kölyökmackó, a Vackor, bumfordi derűjével és bájával példázza, hogyan lehet rimet, ritmust, csapongó képzeletet úgy egybeforrasztani, hogy az a gyermek „intellektuális” érdeklődésével, mindennapi élete apró eseményeinek megörökítésével függjön össze.

Túlságosan hosszúra nyúlna ez a problémákat felvető, de nem mindenre kiterjedő cikk, hogyha a rímváltozatok különböző példáit felsorolnánk, talán a rím a legkevésbé problematikus, vagy legalábbis legkevésbé vitatott pontja a gyermekköltészetnek, bár éppen problémátlanúsága miatt veszélyesen sok lehetőséget nyújt a dilettáns vagy féldilettáns próbálkozások számára.

Annál vitatottabb a szabadvers kérdése. Illetve azt mondhatnám, hogy nem is tekintik vitatémának; a századeleji, pósabácsis, csengő-bongó gyermekköltészet ezt a költői formát oly mértékben elvetette, hogy azóta fel se figyeltek rá. Holott a *szabadversnek is van szerepe* a gyermeklírában. Jelentősége nem akkora, mint a többi, itt felvetett formai kérdésnek, de nem mellőzhető, éppen mert magának a szónak kiemelt szerepét, megidéző tulajdonságát jelzi a gyerek számára. Ahogy a természeti népek kántálása is sokszor egybehangzó, elnyújtott szóvallomás, vagy ahogy a szorongások levezetésére szolgál a tárgyak megszemélyesítése, mert ez közelebb hozza a természetet az ember világához, érthetőbbé teszi az érthetlent, ugyanúgy jelent valami ehhez hasonló élményt, a szó erejének mágikus jelentőségét a gyermek számára a szabadvers. A cikk elején felvetett idézetek, gyermekvers-gyűjtések bizonyítják a szabadvers érthetőségét, de a gyakorlat is ugyanazt támasztja alá. József Attila Hangyája, Kassák nem egy igen szép szabadvers formájában írott gyermekverse, Hajnal Anna felhőről szóló verse erősítették a pedagógusok idevágó tapasztalatait.

A JÓ GYEREKVERS HATALMA

Bármely művészeti ágban tekintsünk is széjjel, zenében, képzőművészetben, irodalomban, mindenütt találkozunk olyan szellemóriásokkal, akik nem tartották méltatlannak műsájuk számára a „gyermekit”, és örömeiket lelték abban, hogy a gyermeket érzelmeiben, szellemében magasra emeljék. Picasso unokáinak készült gyermekrajzai, Prokofjev Péter és a farkas-é éppúgy helyet foglalnak a mai gyermek esztétikai nevelésében, mint Morgenstern, Wedekind, Eliot vagy Szabó Lőrinc és József Attila gyermekversei, Marcel Aymé, Graham Green, vagy Balázs Béla meséi, Lagerlöf csodálatos földrajzkönyve, a Nils Holgersson, és így tovább, hosszan folytathatnánk még a nagy művek sorát.

Lengyel Balázs hangsúlyozza az ifjúsági irodalom modernségéről szóló vitaindító cikkében azt a ma már nemzetközileg is elfogadott álláspontot, hogy a gyermekirodalom nem „feladat irodalom”, hanem az egész irodalom része, fontos szerepe van az általános közízlés kialakításában. A felsorolt és fel nem sorolt nevek hosszú listája bizonyítja ennek a ténynek a jelentőségét.

És ezt különösen kell hangsúlyoznunk napjainkban, amikor a pedagógusok között mindennapi téma, hogy az életkörülmények megváltozása, a technika fejlődése, az ismeretszerzés megnövekedett szerepe háttérbe szorította – hacsak átmeneti időre is – az érzelmi nevelés sokféle területét. Szélesebb körű tudás, sokrétűbb érdeklődés jellemzi a mai gyereket, a közösség jelentőségének felismerése, de a feladatok, gondolatok, ismeretek ilyen arányú és tempójú felnagyulása az érzelmek elszegényesedésével járhat együtt. Aki szereti a gyereket, aggódik a jövő emberéért, az szeretne hozzájárulni érzelmeinek sokrétűbb, gazdagabb kibontakozásához. Ebben a versnek – a jó versnek! – óriási jelentősége van. A jó vers érzelmi, etikai, esztétikai érzékenység kialakulásához segíti a gyereket, és ez az elsőrendű feladata. Jó volna, ha a gyerek, aki úgy jön a világra, hogy „érti a virágok nyelvét” és fogékony a versre,

ezt a tulajdonságát megőrizné, és nem felejtene el felnőtt korára. Minél többet őriz meg az ember ebből, annál fogékonyabb a művészetek megértésére, a differenciált érzések befogadására. Így nevel a jó gyerekvers harmóniára, izlésre és a műveltség igényére.

A mai óvodai nevelés szinte teljes egészében felhasználja a modern gyermekköltészetet nevelői tevékenységében, s ma már az ország majd minden óvodájában gyerekgenerációk nőnek fel a Bóbitán, és a nyomában kialakult modern gyerekversekben. Sajnos, az általános iskolákat tekintve, még nincs ekkora okunk a derűlátásra a versízlés fejlődését illetően, de a rendszeresen megjelenő kis verseskönyvek, versantológiák biztató ígéretet nyújtanak arra nézve, hogy a nagyobb gyerekek életében is növekszik a jó költészet szerepe.

MÁNDY STEFÁNIA

GYERMEKLÍRA — MODERN LÍRA

Lengyel Balázs cikkéhez

A lábadon itt topánka szorít:
ez a föld! a gyökér-ölű erdő!
a homlokodon kék pántlika fon:
ez a menny! a fejedre tekergő!
Ígaz csak a szív, a kalitka madár,
kit féltésed vasrácsa bezár:
ha elszáll, vissza sosem jó.

Weöres Sándor: Tavaszi virradat

„Líránk és gyermeklíránk egészséges mai összhangjának vannak bőven előzményei is, és vannak a Bóbita frontáltörésének olyan utókövetkezményei is, hogy kitűnő költők egész sora fedezte fel magában a költőlélekben rendszerint lappangó gyermekket és szólaltatta meg mindenki örömeire. Az előzmények azok az úttörő antológiák voltak, amelyek nemcsak a magyar klasszikusok gyermekverseit elevenítették fel, gyűjtötték egybe, hanem gonddal kiválasztották a Nyugat első és második nemzedéke terméséből is mindazt, ami gyerekeknek szólhat. E nélkül a nem kis erőfeszítés nélkül nem értünk volna el oda, ahova napjainkban elértünk: mai líránk és mai gyermeklíránk párhuzamos fejlődéséhez, a gyermekkorban kialakuló versízlés és versélvezet és a felnőtt izlés egységéhez.”

Fontosnak érzem, hogy Lengyel Balázs vitaindító írásának éppen ebből a három mondatából induljak ki, mivel ez a passzus döntő problémákat érint mind a magyar költészet egésze, mind a modern magyar gyermekköltészet szempontjából, és lényegében jól rávilágít arra a vitathatatlan tényre, hogy e kettő milyen magától értetődően egy töről fakad.

Az idézett gondolatmenet premisszája tehát: „líránk és gyermeklíránk egészséges mai összhangja”. Ez a kiindulópont itt egészen távolról kapja a reflektorfényt, hiszen a cikk maga globális összefoglaló szempontok alapján tárgyalja a korszerű ifjúsági irodalom kérdéseit, és még ebben az összefoglaló áttekintésben is csak egy periférikus sugár hull a költészet körére. De ez a halvány sugár is elegendő ahhoz, hogy – Len-

gyel Balázs kifejezéséhez kapcsolódva – valamilyen „rés” mégis szembetűnővé válik.

Konkrétan szólva, a prózával ellentétben, a zökkenő itt az ifjúsági irodalom magaslatát jelzi: tehát éppen onnan adódik, hogy a gyermekköltők zöme és a legtöbb ifjúsági antológia gondozója – közöttük maga a cikk szerzője is – valóban tudomásul vette azt a súlyos konzekvenciákkal járó tételt, hogy a megújuló forma, vagyis az élő, s ezért folytonosan alakuló nyelv, valamint az asszociációk, a szerkesztés és kifejezés merészsége „nem az irodalmárkodás babonája, hanem a változó világ kényszerítő parancsa”. Ha mármost a modern magyar költészet és mai gyermekköltészetünk lényegében egy töről fakad, felmerül a kérdés: miképpen lehetséges, hogy ezt a valóban létező egészséges összhangot, vagy ha úgy tetszik, „párhuzamos fejlődést” a „felnőtt” költői antológiák csak olyan lazán, olyan hézagosan, sőt sokszor a modern magyar költészet valóságos képét elrajzolva érzékeltetik. Amíg erre az alapkérdésre nem kapunk választ, addig valójában nincs is min lemérnünk gyermekköltészetünk tényleges helyzetét.

Persze ha nem ragaszkodunk ilyen összehasonlításhoz, gyermeklíránk fejlődéséről, gazdag és sokrétű világáról jól tájékoztatnak a Móra Könyvkiadónál egymás után megjelenő verseskötetek és átfogó képet nyújtó költői antológiák. Ezek a gyűjtemények lényegében tükrözik mindazt, ami a hazai gyermekköltészet területén az elmúlt évtizedben történt. „Kitűnő költők egész sora fedezte fel magában a költőlélekben rendszerint lappangó gyermeket.” A gyermeket, aki végső soron nemcsak a költőlélekben lappang, hanem valamennyiünk lelkében, hiszen voltaképpen épp ezért „nincs külön ifjúsági irodalom és felnőtt irodalom”. Másrészt a gyermekben is ott készülődik már a leendő felnőtt, és bizonyára éppen e kettős relációból fakad, hogy „nincsenek egyik és másik számára külön-külön esztétikai törvények”.

Weöres Sándor Bóbitá-ja közismerten nem kisgyermeknek íródott. Gyermekköltészeté az avatja, hogy ősi szerkezetekhez nyúl vissza, a bartóki értelemben primer forrásokat felszökkentve. Ritmusai és aritmiai, szó- és színfűzései, zengése és lengése – mint általában Weöres egész költészetéé, akár a regős vagy dalszerű szoló, akár a polifón versforma ellenpontozott hangjain szóal is meg – mindenképpen elemi erőket idéz. Ezért talált olyan egyenes úton a gyermekek szívébe. Hogy ez a formanyelv szigorúan verstani értelemben milyen megújulást jelent, talán legpontosabban Hajdu Andrásnak sikerült eddig megközelítenie; hogy a költészet egésze felől nézve mit jelent, annak körvonalazásával több tanulmány foglalkozott, de mindezekig még nem látott napvilágot az az átfogó, elemző mű, amely Weöres Sándor költészetét akár a fundamentumát szemléltetően érzékeltető Bóbita alapján, akár összevűre-jének még egyre növekvő zikkuratja alapján próbálta volna megvizsgálni. De hiszen ebben semmi rendkívüli nincs, ha meggondoljuk, hogy mind a mai napig még Füst Milán költészetéről sem jelent meg ilyen jellegű monográfia, holott régen nyilvánvaló volt, hogy a közel nyolcvan éves korában eltávozott mester a maga monumentális költőarcát már jóval halála előtt egyszer s mindenkorra kifaragta.

Szerencsére azonban Weöres meghökkentő tudatossággal látja önmagát és forrásait. „A gyermeki poézisben, mint bármilyen ösköltészetben, aligha akadnak személyi különbségek. Mintha egyetlen igris énekelné nyers természetességgel a leendő emberiség bimbózó vágyait és bizonytalan felismeréseit. Tapasztalásom szerint a gyermekek költészetében nem az utánzási hajlam a főelem... első mondanivalóik annyira spontának, mint aztán soha többé ebben az életben” – írja a fiatal Weöres Sándor A vers születése című doktori értekezésében (Pécs, 1939). Egyik önvallomásából megtudjuk, hogy nála a gyermekkori ritmikus gügyögés folyt át igazi verselésbe, úgy négy-öt éves korában. S ide nyúl le a felnőtt költő is – tudatosan a tudattalanba.

Nincs helye itt e paradox alkotó mozdulat taglalásának, de a módszer megnevezésével idézni szeretném az egész modern líra – s benne jellegzetes oromként a weöresi líra – ezzel együtt pedig az egész modern gyermekköltészet kettős alapmozdulatát. Magasabbra emelni a tudatosság szintjét és mélyebbre szállni alá a tudatalatti szférákba – ez a nagyívű polaritás a modern költészet. Intellektus és emóció egymás-

nak feszül, s az átmetszések és robbanások során az élmények rétegződése, a gondolatok összefüggése, a szavak rendje természetszerűen megváltozik. S mindezzel együtt megváltozik a vers alapszerkezete is. Így töri át a modern költészet a nyelv már-már megmerevedett epidermiszt. A póluszfeszültségek végső értelme éppen ez a szerkezeti átalakulás. S ebből fakad a modern művészet valamennyi más területén is a nyelvalkotók jellegzetes érdekessége. Kérdő művészet ez, amely nem a masszív, zárt válszok domborműveiből épül stílussá, hanem a mozgások rezgéseit, az erővonalak rajzát, az eleven élet erezetét követi nyomon.

S ezen a ponton érinti meg a gyermeket. A gyermekkor jelenénél ugyanis nincs valóságosabb. Az életnek arra a néhány rövid esztendőjére gondolok, amikor még valóban az időtlenség paradicsomában él az ember. A minden órával súlyosodó emlékvilág már ekkor is elementáris erővel működik, de a porba írt, falra karcolt jel, az önfeledt motyogás, mesélés, dúdolás, váratlan önkifejezés öröme mindig újra a pillanat meglepetése – folytonosan változó jelkép. A kisgyermekkor a mozgó pillanat grafikonját írja a téri homokba – és ezt az ábrát a képzelet szeszélye és ritmusa alakítja olyan lenyűgözően szabálytalanná és dallamossá.

Az ősi játékdalok, mondókák, altatók, népi rigmusok és ritmusok mind ilyen váratlan organizmusok, ilyen véletlen szerkezetek pillanat-örökítő örömét hordozzák. S ezért természetüknél fogva forrásai és ihletői annak a modern költészetnek, amely tudatosan igyekszik meglesni a születés varázslatát.

A nagy játék, a költészet nagy játéka, amelyet olykor nyelvi ötletességnek vagy izgalmas leleménynek neveznek a szimplifikáló fülszövegek, éppen ezért megmáshatatlannul komolynak bizonyul. Ezt jól tudja mindenki, aki tisztában van egyrészt az ősi szertartások, misztériumjátékok ösztönös-szimbolikus szerepével, másrészt a modern költészet megalkotóinak (Baudelaire, Rimbaud, Apollinaire, Blake, Eliot, Thomas stb.) tudatos formaújító jelentőségével. S jól tudja mindenki, aki ismeri a virágos képekkel nyitó balladák tragikus végezetét, vagy azt az ősi törvényt, amely szerint a szakrális táncot elveto táncosnak meg kellett halnia. Jelképnek számom ezeket a szélső drámai analógiákat minden olyan bagatellizálással szemben, amely a forma forradalmát virtuozitásnak, a tradíció asszimilálását archaizálásnak, a lét tragikus metszeteinek tudomásulvételét pesszimizmusnak szeretné nyilvánítani.

A költőn kívül talán csak a kisgyermek ismeri igazán a szó erejét, a hang súlyát, a dallam sodrását. Tapasztalhatja bárki, aki gyermekének általa ismert verset, éneket recitál, milyen tiltakozással, rendreutasítással fogadja az árnyalatnyi szöveghibát vagy módosítást is. Szertartás az ilyen mese, ahol a lépést elvéteni tilos. Az ismétlés öröme faragja a törvényt.

Ilyen előzmények után már csak utalni kellene rá, hogyan is állunk voltaképpen a modern magyar gyermekköltészettel – Weöres óta. Vagy inkább: Weöres előtt, mellett és „után”. Akinek régi szívügye a gyermekköltészet, még jól emlékszik rá, milyen döntő esemény volt ezen a téren a Codex kiadásában 1942-ben megjelent Versek Könyve (szerk. Aszódy Éva és Binét Ágnes). Ez volt az első olyan antológia, amely egyetlen láncra fűzte a klasszikus és korabeli magyar költészet jónéhány gyöngyszemét, hogy játszani adja gyermekeknek. Jól megfontolt kettős szempontja: a költői érték és a fiatal olvasót megragadó élmény- és formavilág. Ezen az úton haladt tovább 1945 után az Ifjúsági Könyvkiadó néhány versgyűjteménye. Jó ideig azonban irodalmon kívüli szempontok keverték az anyagot. A későbbi válogatások azután tisztultabb formában, majd a hatvanas évektől kezdve valóban költői mértékkel is mérve szemelték ki a megfelelő verseket. A szerkesztők hozzáértése nagy segítségére van a gyerekeknek.

Megtaláljuk ezekben a gyűjteményekben a hazai költészet eleven geológiájának valamennyi rétegét. És éppen ez teszi őket a szó teljesebb értelmében korszerűvé, modernné és reálisá. A weöresi líra páratlan hang- és képvilágának tözsomszédságában, Hajnal Anna, Jékely, Károlyi Amy, Zelk pompás hazai ízekben gazdag gyermekköltészete és Tamkó Sírátó szellemes dinamikájú, európai hangú gyermekversei mellett, a maga sajátos színeiben bontakozik ki egy inkább csak ismert, mint elismert

nemzedék – egy úgynevezett „elveszett nemzedék” – gyermekkirája (a szerző és a hozzászóló nemzedékéé). Nem, nem vesztek el. Itt vannak, mégpedig egytől egyig eleven közelségben önmagukhoz – korukhoz és gyermekkorukhoz. Nekik köszönhető, hogy van híd a szakadék fölött. Hogy az immár klasszikus gyermekköltészetől: a mesélő humorú Móricz, a halk gyermeteg Szép Ernő, az intellektuálisan játszó Szabó Lőrinc, a természet titkos nyelvét beszélő Áprily, a komoly-szabadon szóló Kassák s a megrázóan közelről hallatszó József Attila gyermekverseitől, majd pedig a nyomukban felszökő weöresi versforradalomtól egyenes út vezet a fiatalabb generációkhoz. Mert ez a félszázad viharzásaitól legsebzöbben érintett s éppen ezért legérzékenyebb költőnemzedék a hagyomány és megújulás keskeny mezsgyéjén növesztette fel, s növesztí tovább a maga világát. S ha közülük eddig talán csak Nemes Nagy Ágnes tárhatta a nyilvánosság elé „aranyecsetjének” varázslatán túl kibomló súlyos versplasztikáját, és csupán Pilinszky röpíthette fel „aranymadara” után valamennyi szikrázó tisztaságú albatroszát, a csonkán is egészül maradt nemzedék jelenlétének aranyfedezete ott ragyog a modern magyar gyermeklira színeibe szöve, fénytörésein át hirül adva, hogy létezik.

Azok közül, akik ebből a nemzedékből a Móra kiadó antológiáiban rendszeresen megjelennek, példaképpen hadd említsem meg Végh Györgyöt, akinek úgyszólván eredendő alaptónusa a gyermeki líra, szinte prolongált lételeme a kamaszos fitorokkal átszőtt „játékos ifjúság”: a játék mint egyetlen komoly gesztus, a játék a játékkal, a szavakkal, a ritmussal, a rimmal, a nyelv minden porcikájával. Vagy Vidor Miklóst, akinek mintha egész világát átlengene valami vonzó, áttetsző emlékezés a gyermeki múltra, a költői értelemben vett ifjúságra, mintha csak ez a sokféle árnyalatban kéklő emlékezés valamiképpen az ő privilégiuma volna. S kortársai között itt-ott felbukkan ezekben a kötetekben Rába György is, aki a szó szoros értelmében gyermekverset talán sohasem írt, de mint nemzedékének legszemélyesebb jelrendszere nyelv- és képalkotója, sok régió átszűrte, jellegzetesen modern költészetével mégis oly gyakran a gyermekkor közvetlen jelenét, teremtő feszültségeit, szálkás-csupasz jelképvilágát idézi.

Hosszú volna most már felsorolni az utánuk következő nemzedékeknek akárcsak költői névsorát is. Hozzájuk Weöres felől többek között Kormos István gyermekköltészetén át vezet az út. Ő a megújult gyermeklira és epikus költészet talán legüdébb, nyelvi ízeiben legzamatosabb, leggyermekközeli költője. Ismeri az egyszerűség varázsát, valamint ennek a varázsnak tarka, furfangos rezonanciáit. Kormos Istvántól Csoóri Sándor, Csukás István erőteljes nemzedékén át a legfiatalabbakig, például a halk, új színű nonsense-világot felvillantó Bálint Istvánig máris igen hosszú és rendkívül változatos a nemzedékek útja. E sokfelé ágazó, a dalszerű játékverstől a szürrealisztikusan szublimáló lírán át olykor a groteszkbe forduló, máskor a monumentálisba lendülő gyermekköltészet külön tanulmányt igényel.

Egy ilyen tanulmányból konkrétan kiderülne, hogy a magyar gyermekköltők sokszólamú együttese – egynehány szintelenebb hangtól eltekintve – valóban, a szó originális értelmében modern. Szemléletük és formaviláguk levetett minden konzervativizmust és konvenciót, minden áporodott provincialitást. Belülről látják önmagukat – a gyermeket, a Mikrokozmosz hiteles örökösét. Modernségük éppen ezért magától értetődő, belső magatartásból fakad, és a forma rendező erején át jut kifejezésre. Megújult kép- és hangrendszerük, gondolati és nyelvi asszociációik szabad szökellő spontaneitása, a költői nyelv szuggesztív áramlását váratlanul tagoló cezúrák, bizarr zökkenők, hangszíneik megannyi kontrasztos árnyalata, emocionális ritmikájuk vagy monotonájuk, s a többi jellegzetesen mai szerkesztő és kifejező eszköz – mind arról vallanak, hogy ezek a költők a kor nyelvén törekszenek megszólítani a jövő olvasóit.

Mindez, úgy hiszem, végül mégiscsak Lengyel Balázs gondolatmenetébe torkollik. Aligha akad manapság szerencsésebb olvasó a gyermekköltők gyermekolvasójánál. S van-e ennél fontosabb? Hiszen a mai gyermekolvasókból kerülnek ki többek között a holnap felnőtt irodalmának költői – sőt szerkesztői is.

A fegyverek éjszaka leborulnak

*A fegyverek éjszaka leborulnak.
Olyankor nem érzik tagjaikon
tenyerünk biztonságát
megbomlik nyugalmauk
s félnek magukban –
félnek a csavargó állatoktól
az ördög kutya-kölykeitől
kik éjjel körül csaholják szívük –
a fegyverek éjszaka félnek elaludni
akár a lombos képzeletű gyermek
kit farkas hajkurász az ébredésig*

*a fegyveres éjszaka leborulnak
s mert jószándékúak, így énekelnek:
„ne vigy minket a kísértésbe
ó, istenünk, és adj örök nyugalommal
oldozd fel eredendő-bűnünk
hisz mérhetetlen nagy a te hatalmad
a sátán fegyverait suhintsd villámaiddal
s törd le a Gonosz gyémántos agyaráját
nagy csülkű lovakkal gyurasd a pocsolýába
az öldöklés fekete himnuszait –
S adj szelíd álmot minékünk, Uram!”*

A fegyverek éjszaka leborulnak...

VIDA JÁNOS

Megállt a szél

*És mégis látlak szüntelen.
Arcodat nem felejthetem már.
El is indulnék csendesen,
de az otthon nyugalma sem vár.*

*Lehajtott fejjel állok itt:
hiába nézek rád a csendben.
Az ébrenlétről álmodik
nyugtalanul alvó szerelmem.*

*Megállt a szél. Elképzelem,
milyen jó volna szólni hozzád.
Bombák robbannak élesen,
s tört szavaimat visszahozzák.*

*És mégis látlak szüntelen.
Ha én égnék el ott a lángban,
körülnéznék még hirtelen,
hogy tekinteted megtaláljam.*

*Tűz itt nem ég, te messze vagy,
akkor is, ha naponta látlak.
Am megfordulnom nem szabad,
csak nekivágnom a világnak.*

*Hallgatók, amíg látlak ott, –
pedig volna miről beszélnem.
Itt állok, s lassan megtagyok
tizenhét évem hidegében.*

KALEIDOSZKÓP

GUTENBERG HALÁLÁNAK 500. ÉVFORDULÓJÁRA

A nagy találmányok sohasem születnek légüres térben, egy-egy magányos láng-elme elmélyedéséből, szellemi erőfeszítéseiből, a kortól és a környezettől függetlenül. Nagy gondolatok, elméleti alkotások támadhatnak így is, de elszigeteltek maradnak, nincs hűmusz, mely magvukat befogadná, a bennük rejlő erőket kifejlesztené, a csírárt fává vagy erdővé terebélyesítené. Am a *teremtő* fölfedezésnek az alkotóban szükségképp feltételei vannak, előzményei kell, hogy legyenek; hajlamai, képességei ösztönszerűen terelik az érintkező pontok felé, ahol a legszorosabb kapcsolatba léphet korával és környezetével, s ez a találkozás gyújtja fel benne az inspiráció szikráját. A kapcsolat azonban mély és ösztönös, ritkán jegecül világos, céltudatos felismeréssé, s igen gyakran előtte jár a környező közösség felismeréseinek, szükségérzetének. Ez az oka, hogy a nagy alkotókat nem mindig fogadja be, „érti meg” koruk, sőt sokszor szembefordul velük. Szerencsés eset, ha az alkotó és a kor felismerése sűrűlőds nélkül találkozik: egy ilyen szerencsés találkozás hőse Gutenberg.

Az ő találmányának is megvolt a korszerű szellemi, társadalmi és gazdasági környezete, alapvetése, mint minden igazi teremtő fölfedezésnek, légüres tér helyett sűrített atmoszférában csírázott, s könnyű felsorolni a legfőbb érintkező pontokat: szellemi téren a művelődés, a tudományok, az irodalom elvilágiasodása, társadalmi téren a polgárság felnyomulása, szerveződése s a kettő közös eredményeképp az igények, szükségletek növekedése; gazdasági és technikai oldalon pedig a céhművesség, az ipar szervezettsége, a könyvnyomtatást kiszolgáló mesterségek elegendő fejlettsége: a papírgyártás, a fémművesség, a grafika, a szerszámkészítés gyakorlata.

A nyomtatás gondolata csakugyan a levegőben volt, sőt maga a gondolat, a találmányt rejtő eszme nem is az övé. Az övé a megvalósítás. A gondolat egymagában még nem oldott meg semmit, a könyvnyomtatás sorsa nem rajta dőlt el, hanem az életre keltésén. Hogy tehát Gutenberg művének jelentőségét tisztábban láthassuk, a megszületett gondolat és a hiányzó megvalósítás szűkebb környezetébe kell helyeznünk. Nem könnyű feladat, mert éppen a szűkebb, pontosabb részletek ismeretlenek, s csak feltevésekkel dolgozhatunk. Tegyük fel, hogy a kínai szedésnyomás híre (a gondolat) eljutott Európába, s vele együtt a sokszorosítás nyomkodó, rádörzsölő, „kefélő”, azaz kézi technikájáé. Egész szavaknak kínai módra való kifaragása vagy öntése szóba se kerülhetett, mert hiszen itt a szavak betűkre bontása a kézírásban kezdettől fogva megtörtént; a sokszorosítás rádörzsölő módszerével pedig az európai szükségleteket és igényeket kielégíteni már nem lehetett: esztendőig tartott volna egy-egy valamirevaló könyv kinyomtatása kellő számú példányban, vagy pedig százezernyi betűre, ezer meg ezer munkáskézre lett volna szükség, mint Kínában. S a módszer technikai kezdetlegessége már a fára metszett táblanyomatoknál bebizonyult: csak a papiros egyik oldalára lehetett nyomtatni, pontosabban nyomkodni, simítani, döröglni, s a nyomás átütődött a verzón, vagyis hogy egy könyvlapot kapjanak, két-két nyomatot kellett hátsó oldalával összeragasztani.

Az európai kiindulás, azaz egyes betűk kiöntése vagy kimetszése szintén megtörtént már a könyvkötők betűbélyegzőivel, s most tegyük fel, hogy Gutenberg állítólagos elődje, Coster, a haarlemi fametsző sekrestyés, ezt a kezdeményt vitte tovább egy-egy kicsi könyvre való típus kiöntésével, – vagyis csakugyan feltalálta az

európai szedésnyomást. Azonban történeti tény, hogy sem az ő esetleges találmányából, sem a hollandus kora-nyomdászok gyakorlatából nem lett könyvnyomtatás, holott a gondolat, íme, testet öltött, megvalósult. De vajon csakugyan megvalósult-e? A föltevések szerint Coster a fővenyöntés módszerével dolgozott, fa-, később fém-patricáit finom homokba nyomta, s az így nyert matricákról öntötte betűit, melyekhez még külön nyelet kellett forrasztania. Az eljárás kétségkívül kezdetleges: a főveny hamar szétmállt, egy-egy matricából legfeljebb 10–15 betűt önthetett; a minta gyakori megújítása és az öntés egyenlőtlensége miatt az eredmény voltaképp csak a betűbélyegzés sokszorosítása volt; egységes, sima nyomófelületet nem kaphatott, pedig ez a sajtolás, a valódi, gépi nyomtatás sine-qua-nonja, azaz Coster a gép gondolatáig el sem jutott, megrekedt ott, ahol a kínaiak megálltak. Eképpen a nyomtatás lényegét, döntő célját nem érte el, a nagy mennyiség, a „sok” igényét nem elégíthette ki. Coster és a hollandusok de facto nem voltak képesek sokat nyomtatni, mi több, nem is nyomtattak a szó igazi értelmében, mert a levonatokat rádörgöléssel állították elő. Munkájuk primitív kézművesség volt, nem gépi munka. A kézművesség teljesítő képessége korlátozott, míg a nyomtatás elvben és gyakorlatban végtelen mennyiséget követelt. Ezért jelöltük meg a korlátlanágban, a tetszés szerinti mennyiségben a találmány lényegét. Gutenberg *sajtógépe* megfelelt ennek a követelménynek. Costerek a gondolatot nem tudták megvalósítani, Gutenberg végrehajtotta, ő a feltaláló.

A gép tehát megvolt, a probléma egyik fele megoldatott. Azonban etetni kellett sok, tetszőleges, sőt végtelen mennyiségű betűvel. A hollandi kora-nyomdász pedig erre éppoly képtelen volt, mint a valódi nyomtatásra, mert betűöntő technikája alulmaradt a gép elemi igényein. Gutenberg *öntőműszere* viszont egy csapásra eltüntette minden nehézséget, s négyszáz éven át ellátta feladatát, a sajtó sima és gyors etetését. A hollandi mintának (a *Kölni krónika* „vurbyldung”-jának) eme tökéletesítésén múlt a nyomdászat sorsa, valóban új találmány, a kérdéshalmaz megoldásának második fele.

Hogyan jött rá? Kétségtelen, hogy a gondolaton kívül mindent magából merített, a feltaláló lángelme, a gyakorlati technikus és az alkotó művész képességei olvadtak össze benne szívós, nem bontható ötvözzé. „Csak kivételesen értelmes, következetes és erős akaratú, fegyelmezett ember tudhatott ilyet alkotni, – írja a józanul mérlegelő Fitz József. – Fölényes szaktudású mesternek kellett lennie, aki semmilyen más mesterségbeli szempont, más ipar anyaghasználati elve által nem zavartatta magát világosan látott céljának megközelítésében s az ahhoz vezető eszközök megalkotásában.” (Gutenberg, 1940.) Sikerének titkát valóban mindenek fölött jellemében és képességeinek összjátékában kell látnunk. Született vésnök volt, az ércformálás művésze, ebben képezte ki magát, s lett az ötvös céh tagjává. A céhbeliség, a szaktudás sokat megmagyaráz; jelenti először, hogy *érceben gondolkozott*, e kemény és ellenálló anyagot bele tudta törni az új technika igájába, úgy, hogy mozgósíthatóvá lett, pehelykönnyűvé a kezelése: egy napi munkával több ezer betűt teremthetett és indíthatott rohamra. Ezáltal felszabadult a faformák és fővenymatricák fejlődésre képtelen módszerétől, s ebben választja el szöges ellentét minden való és vélt elődjétől, a koreaiaktól, a hollandusoktól, Costertől, akiket megkötött a gyakorlat „természetes”, „magától értetődő” stádiuma. Gutenberg szakított a múlttal; ura volt az ércnek, a kemény anyagnak, megérezte, mi hozható ki belőle, utolérte, sőt felülmúlta vele a faragható, puha fát, mi több, a hajlékony, ügyes író-kezet, de nemcsak a kivetett forma szépségében, hanem állandó mozgásában is. Betűi nemcsak szebben, hanem fáradhatatlanabban is irtak, mint a legügyesebb másoló kalligrafus.

Ezenkívül művész volt, ösztönösen megérezte anyagának formanyelvét, s innen pattant ki első inspirációja. Olyannyira művész, hogy fel sem ismerte a gépi írás, a nyomtatott betűvetés öntörvényűségét, s túlfutott immanens feladatán: a kézírást akarta vele utánozni. Gyakorlatiatlan, tisztára művészi cél, de általa oly igényt támasztott saját találmányával szemben, oly roppant akadályt állított eléje, aminőt azóta sem próbált leküzdeni senki. Igaz, hogy ebben a zseniális félreismerésben

nemcsak a művész ösztöne irányította, hanem – természetes dialektikával – a korához kötött ember tehetetlensége is. A középkori kézzel írt, díszes könyv volt az ő szemében is „a könyv”, az írás legmagasabbrendű, leghasználhatóbb hordozója. A nyomtatott betű törvénye a szép, tiszta, de rögzített egyöntetűség, – az írott betűé a hajlékonyság, a kötetlen, pillanatnyi megoldások folyamatossága. Mindkettő más sztratégiával dolgozik ugyanazért a célért. *Gutenberg az írott betű törvényét és célját rotta a nyomtatottra.*

Tévedése a művész, ha úgy tetszik, a lángelme tévedése volt, s épp ezért nem haszontalan, sőt termékeny. Ma, utólag könnyű képzelnünk, mennyivel egyszerűbb lett volna 25–30 írásjelet megrajzolni, kiöntenie a szükséges változatokban és megnyitásban ahelyett, hogy híven utánozza a kódex-írás számtalan abbreviációját, ligatúráját, betűcsatolásait, cikornyáit, egyenletes sorvégző „kizárásait”. S bizonyára verejtékes kísérletek, keserves tapasztalatok vezették a megoldáshoz: a betű-variánsok, a szedések olyan kidolgozásához, hogy végül is nyomtatása családásig híven utánozta a kódexet. Eszközei és módszerei oly tökéletesek, hogy négyszáz évén át nem volt mit változtatni rajtuk, sőt utódainak egyszerűsíteniük kellett a technikáját. Ők már felismerték a nyomtatás törvényét, a gépi írás elvét, Gutenberg azonban így is kétségkívül a tipográfia első és legnagyobb művésze.

De rendelkezett a feltaláló, a gyakorlati technikus elemi eszközteremtő leleményével is. Az ő betűöntő műszere és sajtógépe nélkül nincs könyvnyomtatás, és gépek alapulván a műszaki haladás azóta sem változtatott. Benne is a nagy reneszánsz-egyeníségek egyetemes képességei dolgoznak: művész, mérnök és kézműves, – munkája minden ágában szakember. Az a néhány adat, melyet életéből ismerünk, erről nem árul el sokat, annál többet művének kitapintható története és előttünk álló eredménye. Magányos, komor, de szenvedélyes, művébe zárkózott embernek látszik; nem nősül meg, családot nem alapít. Főlenyes tudású, vezető egyéniség, született mester; drágán méri tudományát azoknak, akiket tanít s akikkel dolgoztat, és éles érzékkel fedi fel, hol kínálkozik haszon. Jól akar élni, patricius módjára, de nem a gazdagság, a vagyongyűjtés a célja, s ha fut a pénz után, kényszerből teszi, mert vállalkozása minden keresetet fölemészt. Megszállottja az eszmének, csak az adatokból kideríthetően két évtizeden át kísérletezik, fúr-farag, beolvaszt, újra kezdi. Ha egy lépéssel előbbre jut, a meghaladott eredmények nem érdeklik, zsákmányul engedí öket a kis törtetőeknek. Mikor végül eléri célját, mikor művét befejezi, s a pénz ömleni kezd, nyugalomba vonul.

Csak evvel a feszült, összpontosított, mindent eszközzé rendelő jellemalkattal és egy pontra sűrített képességekkel teremthetett döntően nagyot, emberi mérték szerint örökre szólót. A gondolatot, amellyel az emberiség Kinától Hollandiáig évszázadokon át küszködött, egy csapásra megvalósította, s az ő megvalósítását ma sem, azóta sem váltotta fel más természetű, célszerűbb megoldás. Új formákat adott a szellemi életnek, s emezt ma is uralma alatt tartja; a gondolatot terjesztő újabb találmányok: a hanglemez, a rádió, a film s az összes egyéb auditív-vizuális módszer csak kiegészíti az övét, de nem helyettesítheti; minden új ismeret akkor válik valóban maradandóvá, ha lenyomatják: impressa manent.

Lehet a kivitel kezdeti elsőse Costeré vagy akárké, tény, hogy gyarló volt s a célon alul maradt, a teremtő gondolatot Gutenberg oltotta bele. Ezt már korának kiváló, mélyre tekintő elméi is felismerték, s csak neki tulajdonították, senki másnak. A párizsi Sorbonne tanára, Guillaume Fichet 1471-ben, tehát három évvel Gutenberg halála után ezt írta: „Valóban, a könyvnyomtatás művészetének feltalálója megérdemli, hogy minden Múzsza, minden művészet és minden könyvszerető ember ajka isteni dicsérettel illesse. Mert Gutenberg hasznosabb és istenibb dolgot talált fel, mint Bacchus, a bor teremője és Cérés, a gabona adományozója; mert ő úgy alkotott betűket, hogy mindent, amit az ember csak kigondolhat és kimondhat, a legrövidebb idő alatt megörögzíthetjük és átadhatjuk az utókor emlékezetének.” – Werner Rolewink, kölni történész 1474-ben így írt: „A Mainzban feltalált könyvnyomtatás a művészetek művészete, a tudományok tudománya; gyors elterjedése ál-

tal a világ a tudásnak és a bölcsességnek egy pompás, eddig elrejtett kincsével gazdagított és világosított meg.” – A bolognai egyetem német nációjának szindikusa 1505-ben tartott beszédében ezt mondotta: „A nyomtatás művészete valóságosan nagy és isteni ajándék; egyetlen művészet sem nagyobb, méltóbb, hasznosabb, dicséretesebb és szentebb, mint a nyomtatás művészete. Szóba sem lehet foglalni tehát, hogy mit köszönhet a tudomány a németeknek, akik a nyomtatást feltalálták.” – Luther igen jól tudta, mit köszönhet az új találmánynak, s asztali beszélgetéseiben így emlékezett meg róla: „A nyomtatás a legfelsőbb és legnagyszerűbb kegyelmi ajándék, amely által Isten az Evangélium ügyét előbbre viszi: ez az utolsó láng a világ kialakása előtt.”

Aloys Ruppel, a mainzi Gutenberg Múzeum igazgatója, alapvető monográfiájában (1939) igen érdekes mozzanatokra hívja fel a figyelmet: „A nyomtatás feltalálása után mindenki hamarosan megtudhatta, mi történt hazájában vagy az idegen országokban, és így minden ember felhasználhatta, amit egyesek az élet fáradalmainak megkönnyítésére gondoltak és kipróbáltak. Most már az új találmányok, új tudományos ismeretek hírét ezer meg ezer példányban lehetett elterjeszteni az egész világon. Most Galilei Itáliában megtudhatta, amit Kopernikusz a távoli Kelet-Poroszországban kidolgozott, és így a megkezdett épületet egy emelettel magasabbra rakhatta, s bizonyíthatta a Föld keringését a Nap körül. Most Kolumbusz Kristóf, ki maga is könyvkereskedő volt egy ideig, egy nyomtatott könyv alapján kiszámíthatta a tengeri út lehetséges módját Indiába (ezt sajátkezü széljegyzeteiből állapíthatjuk meg, miket egy, a fia hagyatékában talált könyv lapjaira írt).” Ugyancsak Ruppel írja tovább: „Ez a találmány részt vett minden utána jövő eseménynek, a világtörténet nagy tetteinek, az emberi élet mindennapos, kicsiny dolgainak megszűlésében, táplálásában és életben tartásában. A nyomtatás nélkül nem lehetett volna elérni az emberi művelődés mai szintjét, nem lehetett volna elmélyíteni a belátást a szellemi élet és az anyagi világ eddig elrejtett területeire, ami azután más, új, nagy felfedezésekhez vezetett. Mert csak a nyomtatás által lett képes az ember arra, hogy tapasztalatait és ismereteit minden embertársával, sőt minden későbbi nemzedékkel ... közölje úgy, hogy az utódok, a közlőtekre építve, újat s talán többet jelentőt alkothattak.”

EGY NÉGYSZÁZ ÉVES UTÓPIA

Szabatosabban: nem az utópia, hanem szerzője, Tommaso Campanella született négyszáz évvel ezelőtt (1568–1639). *Napváros* című munkájában fejtette ki az elképzelt tökéletes állam rendjét, amely természetesen – mint az előtte és utána írt összes utópia – megvalósíthatatlan. E tényről tekintve, az utópia a leghiábavalóbb műfajnak nevezhető, mégis a kiváló elmék hosszú sora próbálkozott meg vele Platón *Államától* Wells *Új világáig*. Méltán adták közös gyűjtőnevükül Thomas Morus művének címét, melyet a görög u-topos = sehol-hon szóból képezett. Az elképzelt eszményi országok seholsem lehetségesek, Campanella *Napvárosa* azért nem, mert túlságosan racionalis, márpedig a végletekig ésszerűen elrendezett társadalmi és életforma elviselhetetlen volna. Csak egy-két s nem is a legkirívóbb példa e mintaállam életéből: Nincs saját lakás, nincs külön étkezés, nincs senkinek saját asszonya, gyereke (ennél fogva férje és szülője sem); minden közös. Mint Platónnál, csak következetesebb módon, az embereket a fölöttes hatóságok felügyelete alatt tenyésztik (a generatio = nemzés szót ebben az értelemben használja); a *Napváros* lakói, írja, „kinevetnek bennünket, kik a kutyák és lovak nemzésén szorgos gonddal fáradozunk, az emberek nemzését teljességgel elhanyagoljuk.” A *Napvárosban* tehát a kutyák és lovak tenyésztéséhez hasonlóan, de persze nem gazdasági, hanem eugenetikai alapon szabályozzák az emberek „nemzését” is: a „Szerelem” főtisztviselője szabja meg, kik kivel, mikor és hogyan párosodjanak. S így megy az élet vezényszóra minden téren. Meg kell vallanom, mikor a *Napvárost* elolvastam, a benne

ecsetelt ideális életrend egyetlen mozzanatát sem találtam vonzónak, sőt kibírhatónak sem, noha – vagy éppen mert – boldog lennék, ha az emberek boldogok lehetnének, s avval a meggyőződéssel tettem félre, hogy a született rabszolga-természetük is fellázadnának ellene, annyira emberietlen.

A mű magyar fordítója és magyarázója, persze, tüzetesen és hitelesen kifejti, mily szoros kapcsok fűzik Campanella elgondolásait az egykorú dél-olasz állapotokhoz, hiszen ezek tűrhetetlen volta sodorta összeesküvésbe a spanyol uralom ellen, melynek börtönében sinylődött huszonhét esztendeig. Műve ennyiben fontos történeti dokumentum és forrás, s ez a jelentősége. Mert a börtön magányában, a világtól elzártan kielmélt javaslata irreális, a gyógyymód, amit ajánl, rosszabb, mint a betegség.

Magyarázói általában elfelejtik, hogy a *Napváros* ifjúkori, legelső munkája (harminc egy-néhány éves korában írta), s noha utóbb maga fordította latinra (1612), majd átsimította (1636), életművéhez, nagyarányú enciklopédikus munkásságához viszonyítva csak melléktermék. Ennél sokkalta többet akart és adott is: új, korszerű természetbölcseletet, melynek tapasztalati úton szerzett és a természet igazi törvényeinek ismeretéből kifejlesztett tételei alapul szolgálnak az elavult középkori világtrend megreformálásához. Spanyol „világmonarchiát” akart, mely már nem spanyol, épp mert egyetemes, s amelynek a birodalom (mely fölött „nem megy le a Nap”) csak kereteit adja meg; a panteisztikus bölcselet jegyében megújódott, egységes kereszténységet hirdetett, melynek élén egy „ideális” pápa áll. Eszméi annyira megnyerték VIII. Urbán pápa tetszését, hogy kiszabadította a római inkvizíció fogságából, ahová spanyol raboskodása után került eretnekség gyanúja miatt. Ekkor Franciaországba ment, a király szintén nagy tisztességgel fogadta, s haláláig ott élt.

Igazi jelentősége abban a szerepben van, amit az újkori természetfilozófia kialakításában játszott, s amelynek tudomány-gyakorlati módszereit Galilei teremtettem meg és dolgozta ki. Elődei, Girolamo Fracastoro, Geronimo Cardano és kivált Bernardino Telesio nyomán indul, de jóval túlhalad rajtuk, s a teljes szakítást követeli az arisztotelizmusmal. Szenzualista, szerinte minden ismeret az érzékelésből ered, tehát csak a megfigyelés és tapasztalat lehet a filozófia alapja. Campanellát már az Újkor, pontosabban a Barokk rendszerező szelleme hatja át. Rendszere természetesen még laza, ellentmondásokba bonyolódik, de magva tisztán kihántható: *velle – posse – nosse*, azaz minden *akarás* célja a *bírás* (értsd: tenni bírás, cselekvő képesség), de bírás csak *tudás* (ismeret) által lehetséges. Végső tétele még egyszerűbb: *tantum possumus, quantum scimus*, magyarul: annyi a hatalmunk, amennyit tudunk. Látjuk, nem más ez, mint nagy kortársának, Francis Baconnek híres axiómája: *wisdom is power*, a tudás hatalom.

Korának bölcseleivel és tudósaival együtt Campanellát is a ráció, az ész mindenhatóságába vetett korlátlan, lelkes hit fűti, s a tudományok és a technika szédítő iramú fejlődésére büszkén, így kiált fel: „A keresztények feltalálták a nyomtatást, Kolumbusz egy új világot, Galilei új csillagokat ... Tegyetek hozzá az ágyúk, az iránytű, a malmok, a löfegyverek használatát s az összes többi csodálatos találmányt. A tegnap gondolkodói gyermekek voltak hozzánk képest! Mi szabadok vagyunk!” – A ma átlagembere viszont úrhajójának, komputereinek és magbombáinak birtokában, hajlamos rá, hogy a Barokk emberének lelkesedését tartsa gyermekesnek. Technikánk fölnye valóban óriási, de vajon biztosítja-e a szabadságot?

A PLEIN-AIRTÓL AZ ABSZTRAKCIÓIG

Izgalmas újitást jelentett a festészet történetében, midőn a francia impresszionisták kivonultak a műteremből, s a szabad ég alatt, „en plein air” vetették vászonra közvetlen benyomásaikat. De az is igaz, hogy a természetben végül nem láttak egyebet, csak színfoltokat és ezek valójait, s az ábrázolás minden más eszközét,

módját, célját elvetették. Ez volt a természetes-szemlélet végső foka, a teljes formabontás. Holott mind a természetnek, mind a művésznak mondanivalója is van, színekkel és formákkal kifejezhető, azaz festői mondanivalója. Ebből a zsákutcából vezette ki a festészetet a posztimpresszionizmus gyűjtőneve alá foglalt irányzat, idestova jó száz évvel ezelőtt, ha kezdetét Cézanne fellépésével (1861) keltezzük. Ez a dátum időszerűvé tesz némi eszmefuttatást.

Az úttörők, Cézanne, Gauguin és van Gogh (Seurat túl-elméletese volt és megmaradt neimpresszionistának) gyakorta adtak tételődéseiknek, magyarázták céljaikat, ami gyanút ébreszt, de nekünk hasznos, mert így hitelesen tudjuk, mire törekedtek. A posztimpresszionizmus alapja alatt ugyanis sokféle koponya elfér, amint csupán e három nagy név mutatja, ám a kiindulópont és a cél az irányzat minden művelőjénél közös. Sajnos, rövidsége kényszerülök. – Cézanne szerint az impresszió, a színbenyomás a dolgoknak csupán realiztikus látszatát nyújtja, ő tehát a felület alatti lényegre kutatott. A tér vagyis a távlat kérdéseit színfokozatokkal, különféle színek társításaival igyekezett megoldani, a formákat alapformákra csökkentéssel (gömb, kúp, henger, – innen eredt a kubizmus), azaz a mind teljesebb absztrakció felé haladt: „A természetet nem reprodukálni kell, hanem reprezentálni... formákat adó, színes egyenértékek útján.” Ebből azonban még hiányzik az emberi lényeg, maga a művész, az alkotó, azért a reprezentációba (előadásba) életet teremtő elemet kell oldani, de „csupán a színek erejével, irodalom nélkül”, – kifejezni az érzések egész gazdagságát, amit a természet vált ki az alkotóból. – Gauguin is kijelenti: az impresszió felbontja, agyonelemzi a formákat; ehelyett szintézisre kell törekedni, az árnyalatok egyszínű síkba foglalására, erős kontúrokkal, ami kiemeli jelentésüket, – mert a színek szimbólumok is, „érzések közvetítői”, – s a síkok kompozíciójával meg kell teremteni a ritmust, mely „a gondolatok [képtémák] misztikus középpontja” felé vezet. – A legvilágosabban van Gogh beszél „a színek és kontúrok új művészetéről”, s gyakorlati példákat mutat, ezért részletesebben idézem. Lefesti hálósobáját (ágy, mosdó asztalka, két szalmaszék, a falon képek), s így kommentálja: „Semmi egyéb ezúttal, mint hálósobám, csakhogy ebben mindent a színeknek kell kifejezniük... sugalmazniuk a pihenést vagy általában az alvást. Röviden, ha ránézünk a képre, pihentesse agyunkat vagy még inkább képzeletünket.” Ennyit a tárgyak festéséről és a festmény lelki hatásáról. Lefest egy öreg parasztot: „Arra az emberre gondolok, akit le kell festenem, aki a délvidék aratási idejének rettenetes olvasztó kemencéjében dolgozik. Ezért olyan rikítóan narancs-sárgák az árnyalatok, mint az izzó vas, s ezért csillognak óarany tónusok az árnyékokban.” Színek és tájmotívumok, mint érzések kifejezői: „Egyre reménykedem, hogy fölfedezek valamit [a színek tanulmányozása közben], hogy ki tudom fejezni két szerelmes szerelmét a két kiegészítő szín összeházasításával, ahogy egybeolvadnak, ahogy ellenállnak egymásnak, a rokon árnyalatok misztikus remegését. [...] Hogy kifejezzem a reményt valamilyen csillag képével, vagy egy lélek szomjúságát a lenyugvó Nap ragyogásával. Ez bizonyára híján van minden realizmusnak, de azért nem olyan valami-e, ami valóban létezik?” Olajfákat ábrázoló képéről: „Amit most festettem, meglehetősen könnyörtelen, nyers valóság... de fogalmat ad a vidékről, és érzik rajta a föld szaga.” Az „Éjjeli kávéház” tárgya egy egészen szokványos, mindennapi italmérés, de színek kompozíciójának jelentése: „Megpróbáltam az emberiség szörnyű szenvedélyeit kifejezni a vörössel és sárgával”, s hosszan fejtegeti a színek tragikus játékát, mely a pokol „kénköves atmoszférájába van ágyazva”. Végül egy öreg levélhordó portréjáról a legtömörebb nyilatkozat: „Nem tudom, sikerül-e olyannak lefestenem, *amilyennek érzem.*” Ez már tiszta önkifejezés, expresszió, ide torkol mindhármuk művészete, s végeredményben ide torkol az összes impresszionizmus utáni irányzat a figuratív expresszionistákig és nonfiguratív absztraktokig, nevezzük bárhogyan.

JEGYZETEK NEMES NAGY ÁGNES KÖLTÉSZETÉRŐL

„Van költészet – „nagy költészet” is! – amely egycsapásra hódít, s van költészet – „nagy költészet” is! – amelyért az olvasónak többé-kevésbé meg kell vívnia” – írta Kardos László Nemes Nagy Ágnes előző, – Szárazvillám című kötetéről szóló kritikájában. (Kortárs, 1957/2. 314–316.) Azóta, – akárcsak első és második kötetének megjelenése között – újabb tíz év telt el harmadik versgyűjteményének (Napforduló, Magvető 1967.) kibocsátásáig. Ám Nemes Nagy Ágnes költészete semmivel sem lett „könnyebb”, sőt! A közérthetőségről zajló újabb viták idején azonban érdemes Kardos László idézett írásának még egy gondolatát föleleveníteni, és emlékeztetni arra a pontos megkülönböztetésre, ahogy a világosság és közérthetőség fogalmát elválasztotta a felszíniességre valló magától értetődőségtől. Nagyszámú műfordítása mellett összesen mintegy száz versből áll Nemes Nagy Ágnes önálló költői életműve, de három vékonyka kötetébe több élet- és valóságismeretet, finom tapasztalatot, észrevételt, gondolatot zsúfolt össze, mint néhányan vaskos versgyűjteményeikbe. És ez, a rendkívüli intellektuális gazdagság teszi „nehéz” olvasmánnyá Nemes Nagy Ágnes verseit. Olvasója csak ritkán rezonál első találkozásra e költészet bonyolult asszociációs összefüggéseire, de a műélvezéshez szükséges fokozott figyelemért bőségesen kárpótolja az érzelmi és értelmi feszültség állapotában magáévá tett élmény intenzitása.

Még aki folyóiratokból emlékszik is Nemes Nagy Ágnes ritka időközökben megjelenő verseire, azt is meglepi Napforduló című kötetének sajátos, szuverén költői világa. A könnyebbség kedvéért kezdjük talán egy „hiánylistával”, hogy mi mindent keresnénk hiába Nemes Nagy Ágnes verseiben. Hiányzik belőlük a tanító, magyarázó, megmutató szándék; az állásfoglalás konkrét kérdésekben, a költő véleménye a nemzet és társadalom különböző problémáiról. Nem közvetítenek filozófia tételeket vagy tudományos eredményeket, a költő lemond arról, hogy közvetlen lírai formában tükrözzön emberi viszonylatokat, valamint dolgok és jelenségek közötti összefüggéseket. Vagyis tematikailag és szemléletileg hiányoznak Nemes Nagy Ágnes költészetéből a magyar és szocialista költői hagyomány legfontosabb elemei. Mégpedig úgy hiányoznak, hogy egy pillanatnyi kétségünk sincs a költő tudatosságára vonatkozólag. E kötet versein kívül egyértelműen kiderül Nemes Nagy Ágnes nyilatkozataiból, elméleti írásaiból, mások verseivel foglalkozó kritikáiból is, hogy igen megfontoltan és meggyőződéses eltökéltséggel lépett erre az útra.

Kabdebő Lóránt az Új Írásban megjelent kritikájában (1968/VII. 120–122.) úgy ítéli meg, hogy Nemes Nagy Ágnes lírája idők folyamán a polgári humanista közéletiségből „az önmagára maradt öntudat analízisévé” alakult át. A költő „konok zárkózottságáról” beszél, amit az „élet teljességéhez” mérten kevésnek talál és félti, hogy önmagára találása törékenynek fog bizonyulni. Valóban, a fiatal Nemes Nagy Ágnes verseiben a polgári humanizmus szellemében kapnak fontos szerepet a háború szörnyű kataklizmájában fölmerült legfontosabb közéleti kérdések. Gyakran szólal meg a költő iszonyodása a borzalmaktól, az anyagi és erkölcsi értékek megsemmisülése miatti aggodalma – attól a szellemi és fizikai megrendüléstől kezdve, amit a tömegsírok s véresen megcsonkított holttestek látványa okozott, – egészen a köznyomorúságot kihasználó üzérkedők elleni fölháborodásáig. Közvetett formában azonban a humanista szellemi hagyomány súlyos válságáról is vallanak már az első kötet versei (Kettős világban, 1947.). Nemes Nagy Ágnes ahhoz a nemzedékhez tar-

tozik, amely személyiségfejlődésének legérzékenyebb időszakában, fiatalon élte át a hagyomány értékrendjének megcsúfolását a szervezett emberirtásban és a hagyományos „humanista” érdeklődés elégtelenné válását az atombomba fölrobbantásának vakító fényében. Pomogáts Béla kézíratos tanulmányában – Somlyó György 1947-es kritikája nyomán (Új Hold, 1947/1–2. június) – rámutat háború utáni értelmiségi körökben divatbajlott egzisztencializmus kifejlődésének okaira és tükröződésére Nemes Nagy Ágnes nézeteiben, valamint szól Freud tanításainak hatásáról is. A kissé későbbi, – már a Szárazvillám című második kötetében található versek azonban – egy másik, Hiroshima után kialakuló általános szellemi jelenségről is vallanak: a természettudományok fontossági szerepének megnövekedéséről az emberi lét kérdéseivel szembenező költők (és más értelmiségiek) érdeklődésében. Aki belenézett a nyitott tudományos kérdéseknek az elektronok világától a kozmoszig terjedő végtelenül bonyolult hálózatába, joggal érezhette az örökölt, egyoldalúan human beállítottságú világkép második, végzetes megrendülését. Ez a kettős megrendülés vetette ki Nemes Nagy Ágnest abból a többé-kevésbé „hagyományos” mederből, amelyben elindult.

A szabadság, szerelem, igazság és fölháborodás, ítélkezés hagyományos témáit megszólaltató költő ugyan már első, Kettős világban című kötetében erős, határozott egyéniségnek mutatkozik: érzelmei, szenvedélyei, gondolatai, látásmódja, sőt versépítkezése és képalkotása is rendszerint eredeti szellemre vall, de itt még nem nehéz kimutatni őseit. Idézzük csak az 1945-ös Hadijelvény néhány sorát:

Dúlt katlan! Tört anyag! Micsoda mérték
képes kiszűrni pontos csapadékokat?
Mily tükröz lát folyékony, sima ércként?
Hülő szerelmek? isten? ész-ok?

Aligha kétséges, hogy Vörösmarty volt egyik mestere annak, aki ezt írta. Ezenkívül világosan észlelhetők Nemes Nagy Ágnes korai verseiben a többi mesterek, Babits, Kassák és kicsit később József Attila szelleműjzei is. Ám a hagyományokból eredő hang és a hagyományos témák mellett –, ahogy Vas István észrevette (Magyarok, 1947, február, III./1.) – „mindig másról van szó, magáról a látásról, az eszmélésről, az élet és a költészet lényegéről.” S ugyancsak Vas István mutat rá azokra a roppant ellentétekre is, amelyek már ekkor döntően meghatározzák Nemes Nagy Ágnes költészetének jellegét: „Szigorúság és lobogás, szenvedély és értelem, valóság és elvontság, élet és filozófia tartják fenn e líra feszültségét.” Végül pedig még egy alapvetően fontos fogalmat kell kiemelni, és ez az *ismeret* fogalma. Klasszikus műveltségéből az ész, a ráció föltétlen tiszteletét őrzi meg a költő mindmáig; ekkoriban azonban abban is reménykedik, hogy az ismeret segítségével végülis rendet lehet teremteni a világ, a létezés zürzavarában.

Amikor a Kettős világban kritikussai drámáról beszéltek, még csak egyes versek drámai hangvételére gondolhattak; Nemes Nagy Ágnes következő kötete, a Szárazvillám azonban egészében is drámai vallomás. Egy költői pálya megroppanásának drámája. A fordulat éve előtt Nemes Nagy Ágnes az Új Hold című folyóirat köré csoportosult fiatal írók közé tartozott. Az Új Hold gárdája hangsúlyozottan nemzedéki alapon szerveződött, leginkább talán ezért, mert ezek a fiatalok nem akartak közösséget vállalni azokkal, akik a régi világban is szerepet vállaltak, akik a múltból hozták és előreláthatólag meg akarták őrizni szellemi podgyászuikat. Valamennyien egyetértettek abban, hogy nemcsak Szálasi, de Horthy Magyarországot is elutasították és új társadalmi berendezkedés hívei voltak. Szerepeltek az Új Hold hasábjain ifjú kommunisták is; mások, a többség azonban minden keserősége, kiábrándultsága ellenére valamiféle idealizált megtisztulást várt a háború utáni évektől, a nyugati típusú „tisztá” demokrácia eszményi megvalósulásában reménykedett. Erről a polgári demokratikus állásponttól az Új Hold megszűnése után többen –, így Somlyó György, Devecseri Gábor, Rákos Sándor – eljutottak a szocializmus ügyének kö-

vetkezetes hirdetéséig; Nemes Nagy Ágnes azonban – Pilinszky Jánossal, Rába Györggyel, Szabó Magdával, Ottlik Gézával és másokkal – a fordulat után nem sokkal kiszorult az irodalmi életből. Működésük a műfordításra, (Rába esetében az irodalomtörténeti kutatásokra, Pilinszkyében a katolikus sajtó hasábjaira) szorult vissza. De talán elsősorban nem is Nemes Nagy Ágnes világnézete került szembe az ötvenes évek politikai türelmetlenségével, – bár egyet-nem-értésének nyilván fontos szerepe volt félrehúzódsában, – hanem költői eszményei kerültek éles ellentétbe ezeknek az éveknek irodalompolitikai gyakorlatával. A szematizmus éveiben nemcsak a költő indokolt és néha túlzott kétségei, de „túlbonnyolult” költői szemlélete sem kellett.

Személyes összeütközése a külvilággal a kétségbeesésig fokozta szorongásait, állandó rettegésig félelmeit. Ő, aki eddig a belső értékeket kereste, és ezek védelmében próbált rendet teremteni, most arra döbben rá, hogy az élet külső burka olyan vékony, mint a tojáshéj:

Tojáshéj-élet! Merre, honnan
mozdul a roppant-ujjú kéz,
melynek nyomán végleg beroppan?

(Trisztán és Izolda)

Eszmélet című versében elkeseredve panaszolja, hogy

Nincs mód a tetterre. Vágyam: gondolat,
s a gondolattól visszaránt a kín,
hisz romlást csíráz minden pillanat,
s mint virágról, szirmokként hullanak
rólam eszméim, hajam, ujjaim.

Leprás virág. Nem születtem betegnek,
de izenként kikezd a rothadás

A tehetetlenség, tanácstalanság és a fenyegetettség érzése a téboly határáig fokozza önkínzó kétségeit. Elhatalmasodik rajta a félelem (*Félelem, Jegyzetek a félelemről*); még a legbensőbb emberi kapcsolatot, a szerelmet is reménytelennek ítéli (Patak), sőt az elmegyógyintézeti kórterem réme is megkísérti. A fölzaklatott érzelmek izzó poklából a lemondás útján próbál menekülni. Nyugtalan szelleme ugyan nem adja föl a rend-teremtés szándékait, de a lét-kérdések átfogó – totális – megközelítése helyett, hosszsmetszetben igyekszik a *létezés egészének* titkaihoz hozzáférni, s azokat a megnevezés ősi mágiájával a rendező ész fénysugarába állítani. Az eszményeit vesztetett ember hitetlenségével panaszolja, hogy beléfagy lassan a világ (Jég). Sem istenhit, sem valamiféle eszmény-rendszer nem ad fogódzókát a fontosságuk miatt óriásivá növekedett dolgok, jelenségek és viszonylatok között tétován bukdácsoló költőnek. A menekülés-jellegű befeléfordulás azonban megtanítja rá, hogy eredeti hajlamát egyirányba fejlesztve, a nehezen észrevehetőre figyeljen; sőt figyelmét éppen az élet legfinomabb, – halvány, rezdülésszerű – belső és külső mozzanataira, élményeire, látványaira, eseményeire összpontosítsa. Így jut el az elmélyült szemlélődéshez, amelybe időnkint már a Szárazvillám lapjain a derű, a megtalált harmónia is föl-fölvillan.

Marxista fölfogás szerint a közösségben élő ember a világ alakító tényezője. Ahhoz azonban, hogy az egyén ezzel a lehetőséggel élhessen, belső világát különféle kölcsönhatásoknak kell alávetnie a természeti és társadalmi – külső – világgal szemben. (Enélkül persze maga a puszta élet is nehezen képzelhető el!) Ez a viszony a dolog természetéből adódóan roppant bonnyolult és távolról sem erőszak mentes. Nemes Nagy Ágnest ebben a kölcsönhatásban a kevésbé látványos rétegek izgatják elsősorban; azok, amelyekben a külvilág névtelen benyomásai fontos érzelmi és gon-

dolati mozgásokat idéznek elő a pszichikum bonyolult működésében. Egy szilváról elmondhatjuk, hogy édes (vagy nem édes), ezt mindenki megérti, aki ugyanazt a nyelvi jelrendszert használja. Néha azonban egy szem szilvát elharapva – vagy, mint Proustnál, a teába mártott sütemény ízére, – érzékszerveink normális működése a közvetített íz, illaton, hangon, színen vagy formán keresztül az emlékképek sorozatát hozza felszínre; a szilva édes íze tehát ebben az esetben mérhetetlenül többet és sajátosabbat jelent, mint amennyit a vele kapcsolatos nyelvi jel fogalmi tartalma eredetileg magában foglal. Indulatok, sóvárgások, vágyak születésének fontos útja ez, amivel a modern lélektan tudománya részletesen foglalkozik. Természetesen a költőt is izgatja, – nem a tudományos probléma, hanem a sejtelmes érzelmi kapcsolatoknak a személyiség mélyén rejtőző titka. A Napforduló fülszövegén így vall erről: „Ha este hatkor megállok a Kékgolyó utca sarkán, s látom, amint a Várra egy bizonyos szögben esik a napfény széle, és a Vérmező olajfái egy bizonyos módon vetik az árnyékot: mindig újra és újra megrendülök. Ennek az indulatnak nincs neve. Pedig mindenki állt egy-egy Kékgolyó utca sarkán...” – „Tanulni kell” hirdeti, de nem csak a nagy összefüggéseket kell megismerni, hanem

Meg kell tanulni azt a sávot,
hol a kristály már füstölög,
és ködben úszik át a fa,
akár a test emlékezetbe . . .

(Fák)

„Vers az, amit nem lehet prózában elmondani” – írja Nemes Nagy Ágnes József Attila Eszmélet című verséről szólva. (Miért szép? Gondolat, 1967. 321. o.) Nem lehet prózában elmondani egy gejzír kitörésének belső „történetét” (A gejzír), vagy a vihar látomásában egyszerre idézni konkrét jelenségeket és indulatokat; – falusi látványt, háborús emléket és az üzőttség érzelmi állapotát (Vihar). Még a Napforduló előtt jelent meg Nemes Nagy Ágnes egyik legmegragadóbb verse, az Eszmélet, amely azon kívül, hogy a költő egyik kedves versén, József Attila azonos című költeményén keresztül ismét egy szellemi ősről vall, – rámutat az eszmélés belső folyamatának fontosságára is Nemes Nagy Ágnes alkotó munkájában. A Napforduló legtöbb verse az eszmélés, a tudatosulás lelki útjának tükrében bontja ki belső és külső jelenségek sokrétű, gazdagon motivált kapcsolatait. Többretegű költészet ez, amelyet legközvetlenebbül a költő emléktárából merített, a rendkívül tömören megfogalmazott képekben fölillantott számos régi élmény köt a valósághoz. Nyelvi anyagára a roppant szigorú fegyelem jellemző. Nincs ezeken a kemény, sötétre égetett verseken semmi sallang, fölösleges költői cicoma. A vers zenéje, ritmikája, belső hullámlázása első olvasásra rendszerint elsodorja figyelmünket, s a megjelenített látványok, látomások vagy egyszerű közlések közti szoros logikai összefüggés hiányára is csak másodsorra döbbenünk rá. Mert Nemes Nagy Ágnes, a sokfelé ágazó utalások közti összefüggések megtalálását; a versek hallatlanul gazdag mögöttes tartományának, mélységi hátterének földerítését a műértő olvasóra bizza. Így az olvasó tudatában, személyes közreműködésével alakul ki a vers „mondanivalója”, két legfontosabb, szorosan összedolgozott rétege, amelyben külső folyamatok, események vagy látványok a belső világ mozgásairól, – föllobbanó indulatokról, folyamatban lévő érzelmekről, gondolatokról – közvetítenek áttételes lírai vallomást.

Ház a hegyoldalon című egyszerű verse egyszerre beszél az emberi tehetetlenség reménytelen szféráiról, – az idő visszafordíthatatlanságáról, az elrontott pillanat meg-nem-törtétté változtatásának lehetetlenségéről, – természeti jelenségekről, homályos mítoszokról, sóvárgásokról, céltalan indulatok fölöslegességéről, az ember magányosságáról, a külvilág kényszerítő erőiről, keserű hangulatokról, tragédiákról, a létezéssel tudatosan szembenéző lény sokasodó nyitott kérdéseiről. A verset mégsem a kérdések gyötrelmes megoldatlansága, a kétségek, szorongások görcsbe csomósodó hangoztatása zárja, hanem a sötét és világos ellentétpárjának fölillantása után az egész így oldódik laza szálú reménybe:

S rozsdás, barlangi-nap – elég.
Kint most madár. Ilyen korán?
Egy téli raj. Tengelicék.)

Napfordulóról vall ez a kötet. A költő, – amint Hasonlat című versében megfogalmazza, – úgy érzi, kudarcai megtanították fontos titkokra. Csalódásai és fölismerései közösen készítetik arra, hogy rendezze a világhoz fűződő viszonyát. Jelképes erejű vallomás, hogy a kötet gerincét alkotó versciklus élére Eknáton fáraó nevét írta. Ez a fáraó ugyanis arról nevezetes, hogy alapvetően megváltoztatta országa valóságos rendjét, bevezette az egyistenhitet, kizárólagossá tette a *teremtés* és *rend* istenének tiszteletét. Reformjainak társadalmi következményei alapján egyes marxista történészek forradalmárnak tartják Eknátont, azaz IV. Ámenhotep fáraót. Az ő köntösét magára öltve Nemes Nagy Ágnes így vall:

Valamit mégis kéne tennem,
valamit a gyötrellem ellen.
Egy istent kellene csinálnom,
ki üljön fent és látva lásson.

A vágy már nem elég,
nekem betonból kell az ég.

(Eknáton jegyzeteiből)

Az emberi szenvedés, a szeretet és igazság istenét akarja megteremteni, hogy végül leszögezhesse:

Ennyi elég is. Mondd ki: jó itt,
és tedd hatalmas funkcióid,
csak ülj és nézz örökkön át.
Már nem halaszthatlak tovább.

Van bizonyos keresztény jellege ennek istenképnek; de azzal, hogy maga alkotja, egyúttal elutasítja a régi, hitelét vesztett tételes vallásokat éppenúgy, ahogy a polgári humanizmusban sem talál választ azoknak a kételyeknek és kérdéseknek a megválaszolására, amelyeknek önkínzó bátorsággal igyekszik a mélyére hatolni. Az új választ, új eszményeket, új hitet kereső ember hangját halljuk ebben a kötetben. S e keresés rendkívüli igényességére vonatkozóan ilyen biztosítékot kapunk:

Amikor én istent faragtam,
kemény köveket válogattam.
Keményebbeket, mint a testem,
hogy ha vigasztal, elhihessem.

(Amikor)

Minden jel szerint egy keservesen megkínlódott új világnézet alakul-formálódik személyiségének tengelyében. És ez a világnézet már elszakadt polgári gyökereitől; – noha a marxista kritika azt sem hallgathatja el, hogy ezen a talajon még mindig nem jöhet létre egy kimondottan szocialista jellegű költészet. Úgy vélem, többek között ezért is hiányzik Nemes Nagy Ágnes lírájának spektrumából a közéleti téma. A kötet megtalált harmóniái azonban további kibontakozás lehetőségeit hordozzák magukban. Nem tudok tehát egyetérteni Kabdebó Lórántnak az Új Írás említett cikkében megfogalmazott aggodalmaival. E versek alapján nincs miért féltetni Nemes Nagy Ágnes személyiségének fejlődését a magányosság következményeitől, mivel semmi sem bizonyítja bennük a költő magányosságát, – és persze azt sem, hogy kizárta magát a mai társadalom közösségéből; – emberi kapcsolatait, magánéletének

önéletrajzi részletei egyszerűen nem kerülnek reflektorfénybe. Nagyon alaposan átgondolt ars poetica alapján történik ez így. A költő csak egy „vödörnyit” akar elrekeszteni a valóság végtelen óceánjából (A formátlan), mert úgy érzi, hogy a tudományok hallatlan méretű differenciálódása idején ő sem vállalkozhat egyszerre a teljesség szélességi és mélységi vizsgálatára. Nem mond le a ráció, az ész tiszteletéről; arról, hogy az ismeret segítségével teremtsen rendet a tapasztalatok zűrzavarában; csak éppen az egész vallatása helyett *részek* rendezését érzi – megoldható – feladatának.

Nem hiszem, hogy akadna marxista kritikus, aki induló költőnek Nemes Nagy Ágnes ars poeticáját ajánlaná. De a Napforduló költészetének megvalósulási színvonaláról mégiscsak a jelentős művészi teljesítménynek kijáró elismeréssel kell beszélni.

Vihar Béla:

PÁRBESZÉD AZ IDŐVEL

Úgy hiszem, nem indokolatlan egy ilyen, egész életműből a költő által összeállított kötetnél azt kutatni, hogy hogyan, mivel köszöntött be a költészet világába; mit tűzött zászlójára mint ifjú ember, s megmérni, mivé lett, hogyan és mennyi valósult meg álmaiból. Vihar Bélánál annál inkább indokolt ez, mert úgy tűnik, hogy maga is ilyen szempontból választotta ki azt a két versét, amelyet a zsenyékből közlésre méltónak talált. Két expresszionista vers ez („Kiáltás trombitahangon”, 1926-ból és „Vers a vonathoz”, 1924-ből), tele lendülettel, világot átfogó akarattal.

LÁNG! VONAT!

Te robogsz végig ziháló sikitással a
[Földön,
és végtelen vonalak szórják gazdag
[záporodat,
amint a mámor végiglendül tajtékos
pályádon: TÉR!

Mozgás, kibomlott tavaszi kacagás, fáklás fiatalság, habzó öröm újjong körüle, s kitáruló „körben táncoló kontinensek.” Érthető is ez, hiszen tizenhat éves ifjú írta, aki megérezte már az alkotás mámorát, tud bánni a nyelvvél, a gondolatokkal, sőt – s ez már az idézett első sorokból kitűnik – a sorok tördelésével, a hangutánzó, sikoltó, mozgalmas szavak özőnével is képes erősíteni a torlóldó merész szárnyalást.

Lényegében ugyanezt mondja, kiáltja két év múlva a „Kiáltás trombitahangon” című

versében is. A jelző, amit világgá kürtöl: „Világosság és Ember!” És kijelenti: „Erről vallok majd holnap vagy holnapután / a szegények gyűrűjében”

A költő most hatvan éves és elmondhatjuk: valóban erről vallott azóta mindig. *De nemcsak vallott, hanem ami ezzel rokon, prófétált.* Mert Vihar Béla költészetének egyik jellemző vonása a prófétikus hangvétel. Ha jobban odafigyelünk, ez is érezhető már ezekben a fiatalkori versekben is, később azonban egyre erősebbé, uralkodóbbá vált. Az 1965-ben megjelent „A négy felelet” című kötete pedig már teljesen ennek a jegyében született.

Hogy hogyan jutott eddig, művészi fejlődésében, kik voltak a példaképei, arról gyakran árulkodnak versei. Egy „útott, kopott Károli-bibliát / s egy kötetnyi József Attila-verset” vitt magával a frontra (Önarckép, 1942), de már 1927-ről is úgy emlékezik később, hogy „Raszkolnyikov öccseként” „Könyvekkel és láthatatlan / kézigránátokkal” ment az iskolába. Hogy mennyire zsúfolt volt eszméikkel, hittel, álmokkal és látomásokkal, arról valljon ő maga:

„Eszméimnél csak hajam volt ziláltabb
Jobbomon tömpe angyal suhogott
gyertyával kezükben
imádkozó atyák gomolyogtak
miként Chagall tőpörödött aggastyánjai
Balról puskatűzben
Iljics csontos ökle intett: gyere!”

(Önarckép, 1927)

Tömörebben, jellemzőbben alig lehetne összefoglalni nagy verseinek lényegét. „Tömpe angyalok”, „imádkozó atyák”. „Chagall tőpörödött aggastyánjai egyfelől.

és „Iljics csontos ökle” másfelől. Avagy: a Károli-biblia és József Attila kötete.

Érezzük: a költő lelkében megnőnek a világ, a dolgok méretei, s átláthatatlannak, szorongatókká válnak. A múlt tragikus romantikája tükrözi gyakran verseiben a fenyegető, vészterhes jelent, álmódva a béke, humánus jövőjéről. Ilyen kavargó, mitikus-ra nőtt érzelmek hozzák létre a költői fesszes méreteikbe zárva az olyan meghökkentően szenvedélyes és izzó alkotásokat, mint a „Kainfüst”, „Az isten halála”, „Jób tánca”. Különösen az utóbbi megrendítő. Apokaliptikus látomás, a bibliai Jób porbaszóttságának döbbenetes erejű képével kezdődik, – vádoló, halott hallgatásával, de a sorok lüktető, gyorsuló üteme, a keményen pattogó rímek már bevezetik az élet nagy táncát, a haláltáncot, amelyben félelmetes erővel és szomorú kilátástalansággal sodródik, él, jajong a múlt, jelen és jövő. Hiszen mit is várhat az ember, a szenvedő Jób, mikor istene sem tehet mást, mint hogy együtt táncol, forog és sir vele, „mint tűzvészben a vak”?

Pesszimista ez a látomás. Félelmetes, és mégsem lehangelő, mert mögötte mindig mély emberi humánus, valami ki nem mondott reménykedést is érzünk. A pusztulás, a végső reménytelenség nem megadásra szólít fel, hanem éppen fölébresztetni akar, hogy szembe szálljunk vele. Mégis a fergegéses tánc, amelynek ritmusában örvénylik, belehull már minden, egyúttal fel is oldja tudatunkban, sejtjeinkben a bénító feszültséget. A katharzis érzését nyújtja tehát.

Az, hogy Vihar Béla költészetében ennyire előtérbe kerül a ritmus kérdése, nem ösztönös, hanem nagyon is tudatos jelenség. Ennek igazolására elég lenne utalni „A ritmus dicsérete” című versére (Lásd az 1960-ban megjelent „Baráti asztal” c. kötet 97. l.) „Minden ritmus” – jelenti ebben ki –, s „minden mozgásért esd”, „Kozmikus tánc kering-forog”, s a szerelem „ringó sodrás”. Ha ezt talán egyszeri ihletettség szavának ítélnénk is, meggyőzne ellenkezőjéről ez a gyűjteményes kötet, ennek címadó alkotása, a „Párbeszéd az idővel.” Olyan próza-vers ez, amilyenekkel Vihar Béla kötetiben – éppen a fesszes versstruktúrák ellenpárjaiként, amikor a vallomások áradata közvetlenebb kapcsolatot keres, szükségszerűen találkozzunk. Azt hirdeti ebben a költő, hogy a ritmus legmélyebb élményünk. Ez által jutunk túl a grammatika korlátolt lehetőségein. A

ritmus az a varázslat, amit a költészet ad. De nemcsak varázslat: valóság is. Benne van a ritmus mindenben, ami nagy, erős és szép: „kéjjel egyenértékű gyönyörérzés, ami a Szépség kielégülésével ajándékoz meg bennünket.”

A prófétikus hangvétel, párosulva az expresszionista dinamikus kifejező móddal, az úgynevezett nagy témák felé tereli a költőt, amilyenek az élet és halál, a nagy emberi megpróbáltatások, szenvedélyek, vágyak és bűnök, főképpen pedig a humánus s az emberi lélek küzdelme önmagával. S ezen a téren valóban nagy költői magaslatokra emelkedik „A tusakodóval”, „A négy felelet”, „Jób tánca” és az „Egy katona megy a hóban” című versekben.

A „Négy felelet” négy különböző indulatot, érzelmet, kétséget tükröző vízió: a sebzett ember megoldás utáni vágyakozásának rajza, négyféle felelete.

Az elsőben (Profán alázat tömjénfüstben) a hitetlenül is hinni akaró, az isten szétfeszülő alakja után kiáltó alázat testesül meg. Ime, a befejező sorok:

„Imádkozzunk... Oremus... Kegyelmet
[hogy megadjja
Sebünk megszépítője, minden keresztek
[atyja,
S reánk bűnösökre terüljön védőszárnya,
Saecula saeculórom, az Isten nagy
[magánya.”

A modern kor, a XX. század sok-sok emberének érzésvilágát érezzük ebben a versben. Olyan emberekét, akik, bár érzik, tudják, hogy „szenvedés van, halál van, nincs Isten”, mégsem találnak más megoldást, mint alázatban elomolni előtte.

De lehet-e ez a felelet, a megoldás, amit a költő keres? Éppen úgy nem, mint a teljes kiábrándultság, az öngyilkosságba menekülés, vagy az emberséget, humánus megtagadó fasiszta elembertelenedés, az érzéketlen fenevaddá züllés, amelyek olyan riasztó és kegyetlen élességgel tárulnak eléánk a második és harmadik feleletben. (Monológ a Pipiske utcában, A nihil cinkáló matróza) – Hiába érezzük át „dr Bohumil Nikodémus, – a telekkönyvi másodírnok” reménytelenített, ironikus, kajánkodó, cinikus tépelődését, s hogy „már-már örömmel nevezhető könnyedséggel” miért mászik fel a Pipiske utcai negyedik emeleti lakásában a jéghideg pár-

kányra. Őszinte, megható szavainak mégis csak ezt fogadjuk el:

„Ha valaki most szívemre hajolna –
egy asszony, gyermek, vagy akár eszme
[is –
még megtorpannék, még visszatartana.
De számomra nincs ilyen. Későre jár.”

(*Monológ a Pipiske utcában*)

Ugyanezt a kicsengést, a költői tiltakozásnak félreérthetetlen hangját találjuk a harmadik feleletben is. A fasiszta elembertelepedés rajzát méltán érzi a költő a nihil felső fokának, de az ember mégsem válhat igazán fenevaddá. Talán megtanul ölni, gyilkolni „élvezettel”, de a győtrelem elől, a kínzó vád elől nem menekülhet. Nem menekülhet a kínzó érzés elől, hogy ezen az úton minden lehet, „csak ember nem lehet többé”.

Pedig éppen ez az, amit végleg nem tagadhatunk meg. Az élet legválságosabb, leggyőtrelemesebb óráiban is csak az emberség, a humánus útján kereshetjük a megoldást, feleletet. Ezt fogalmazza meg a költő negyedik felelete, a „Jelenés a Néma partján”, amelyben Majakovszkijhoz szól, s Lenint keresi, hogy sebeire gyógyírt kutatva megkérdezze: „a század hetedik évtizedében – a lét és tudat – ellentétében milyen kiutat – lelhetnénk –”? S a felelet, amelyben végül összpontosul minden, amiért ez a vers és a többiek is íródtak, már egyértelmű, gondolatilag, érzelmileg szép és igaz. Nem azért, mert magával Leninnel mondatja ki, hogy „a kommunizmus fényből szótt olajágát” viszzük városokba, falvakba egyaránt, hanem mert költői tűz melege erősíti. Ennek ellenére, ami mégis elgondolkodtató, s további izgalmat és várakozást, kielégítetlenséget kelt bennünk ebben a negyedik feleletben, az a sorok közt vibráló félelem, a szordinós hang, hogy még mindent elronthattunk.

De Vihar Béla újból és újból elindul, hogy felfedezze a vágyott biztosabb utat. Ennek tanúja a költő legszebb, legmegrázóbb – és talán azt is méltán mondhatjuk már, legnagyobb verse, az „Egy katona megy a hóban.” Bármilyen közhelyként hat is már, azt kell mondanunk, hogy az élet himnusa és diádala ez a vers. Az életé, amely legyőzi a halált. Legyőzi a megalázott és már halálba vágyó erőtlenséget is. És ha Vihar Béla más verseivel kapcsolatban megállapít-

hatjuk, hogy a költő milliók nevében szól, erről a verséről bizvást elmondhatjuk, hiszen a katonát nemcsak önmagáról, – rólunk, mindannyiunkról mintázta. Mi magunk is a katona vagyunk, a „Kicsiny bukdácsoló pont” „a hótenger hullámain”, s mi bandukolunk, futunk, bolygunk, menekülünk „Tizenhét nap és tizenhét éjjel”. Bennünk csendül fel a már mindent elnyelő kín és szenvedés közt a csodálatos élethimnusz, s indulunk el újra és újra, s hódítjuk meg tíz lépésenkint mindazt, ami az életben szép, amiért érdemes mindent elszenvedni; legyőzni, ami gátol a továbbjutásban.

De „Vajon hazatalálok-e? csakugyan?” – ébred föl benne ismét a kétség, a félelem... De már magasra léptünk, a költői szárnyalás csodálatos világába, amelyben feloldódik a szordinós hang, ahol az élet-himnusz zeng legerősebben.

Nincs itt helyünk arra, hogy ezeket a mély humanizmusból fakadó látomásokat kisebb lírai verseiben is részletezzük. Új verseiben (négy ciklusban negyven vers) talán halkul a prófécia, az egyes versek kevésbé átfogó koncepciójuk, mint bemutatott nagy versei, ciklusokba fűzve azonban ezek is gazdagon, árnyaltan szólnak a Vihar Bélára jellemző nagy emberi érzelmekről, témákról. A „Napnyugtakor” például egy hangulati kép csupán arról a magasba vágyó érzésről, amely elfogja a költőt, mikor este kitarja az ablakot. Terjedelme is csak négy rövidke sor, „A világ kapujában” című ciklus élén azonban megkapó indítása az egyén és a végtelen világ hangulat- és érzéskapcsolatainak gazdag feltárásához. És ez a ciklusképzés sem véletlen. Vihar Béla maga is vallja: „mindinkább rájöttem arra, hogy valójában minden költő egész élete során – alkata törvényét követve – négy-öt, vagy alig több vers megírására törekszik, ezeket kergeti számos változatban, hogy vergődések, küzdelmek közepette létrehozza, szavakba szülje az *igazit*.” Valahogy úgy hisszük, hogy ezt tükrözik a ciklusok is. Az igazi keresése közben azonban sok-sok gyöngyszem, a keresett „igazi”-hoz csatlakozó rész is születik. Új verseinek nagy részét (János kiáltásával, – Táj, misztériummal, – Európa vallatása, – Péter feje, – Gyermekarc az éjszaka sűrűjében, – Pánsípra stb.) ezek közé sorolhatjuk. Ciklusokba rendeződnek, de amellet mintha még az akusztikát szolgálnák a már megszületett, s reméljük, születendő *igazi* versekhez. Azokhoz a versekhez, amelyek már önmagukban is kijelö-

lik Vihar Béla helyét a magyar költészetben. S úgy érezzük, lényegesen magasabban jelöl ki, mint ahogy eddig a köztudatban élt. A költő maga így vallott erről előző kötete záró szavában:

„Egy középstermetű ember áll e sorok mögött, túl élete ötödik évtizedén, s csupán annyi a rangja, hogy néhány mély sebet hordoz.”

Éveinek száma azóta hárommal gyarapodott. Sebei, úgylehet elmélyültek, de bizonyos, hogy nem vallott róluk hiába: *szavai már sokkal messzehangzóbbak. (Szépirodalmi)*

SERES JÓZSEF

Kamondy László:

ÁDÁM APJA

Kevés olyan írónk van ma, akiről teljes joggal el ne mondhatná a kritikus, hogy első sorban a tudat, az erkölcs, az emberi kapcsolatok kérdései foglalkoztatják, de látásmódja bizonyos mértékig egyoldalú: vagy túlságosan borúlátó, mindenütt tragédiát sejt és keres, vagy éppen ellenkezőleg túlzottan is könnyed és kedélyes, játszva oldja meg a maga teremtette konfliktusokat. Az életből vett példákkal mindkét álláspontot igazolni lehet, s az írók jó része erre is törekszik. Műveiben nem a valóság bonyolultságát tükrözteti, hanem megelégszik a közvetlen közérlelről figyelt, vagy a szemléletét alátámasztó élettények feltérképezésével, az általánosításra alig alkalmas egyedi eseteket emeli törvényerőre.

Kamondyt, új kötetének tanúsága szerint éppen az élet összetettsége, ellentmondásossága érdekli, azt kutatja, hogy a látszólag eseménytelen hétköznapiak hogy formálják át fokozatosan az ember erkölcsi arculatát. Vizsgálódási köre kissé szűk, a szerelem és a házasság problémáira korlátozódik, minden egyéb csak ennek vetületében jelenik meg, de a felvetett kérdések izgalmasak, elevenbe vágók. Gazdag életeményt hoz fel novelláiban – különösen a gyerekeket, a szülők és gyerekek kapcsolatát ábrázolja életszerűen –, a hiteles részletek azonban nem mindig hordoznak mélyebb értelmet, a mű egészéhez viszonyítva nem látjuk a funkciójukat. Az

író láthatólag szereti figuráit, sok-sok apró mozdulattal, gesztussal, beszédfordulattal, egyre újabb szituációkkal jellemzi, egyéníti őket, de közben mintha elfeledkezne fontosabb összefüggésekről. A novellákban keveredik a művészi kép szempontjából lényeges és lényegtelen, az ötletszerűen egymás mellé sorakoztatott tünetek nem teszik lehetővé magának az írónak sem, hogy pontos diagnózist készítsen a valóságról. Amit leír, az mindig „valódi”, de nem mindig az „igaz”.

A kötet legjobb darabjai a terjedelmes című elbeszélés, az *Ádám apja* és a *Szemérmes ateisták*. Különösen az utóbbi problematikája összetett és mai: azt vizsgálja, hogyan alakítják a világnézeti különbségek a családon belül öregek és fiatalok kapcsolatát. Leleplezi az idősebb generáció ilyesfajta tradícióörzésének korszerűtlenségét, de a fiatalok megalkuvásra kész praktícizmusát, határozottság mögé rejtett bizonytalanságát is. A kérdést elsősorban a humoros oldalánál ragadja meg, az esküvő és a keresztelő körüli bonyodalmak – kissé talán túlzott – elnyújtásával hangsúlyozza az egész ügy komikus voltát. A belső összetevőknek, a szereplőkben lejátszódó folyamatoknak kevés figyelmet szentel. A tudatos tényezők mellett ösztönök, beidegzések, érzelmi kötöttségek hatására kialakuló egyéniségek helyett sikerült karikatúrákkal, majdnem képletekkel dolgozik, úgyhogy a cselekmény fordulatai, az érdekeltek reakciói – mint valamely elsőfokú egyenlet ismeretlenje – jó előre kiszámíthatók.

Hasonló kettősséget tapasztalunk az *Ádám apja* c. novellánál is. A mulatságos helyzetekből nagyszabású társadalom- és erkölcsrajz körvonalai bontakoznak ki. Szenté Annamária gyermeket vár, a rokonság és a „barátok” körében pedig megindul a találgatás, sőt a nyomozás: ki a gyermek apja, kit lehet és kell a tartásdíjért perelni. Az önkéntes nyomozók el sem tudják képzelni, hogy „Ádám apja” netán becsületes ember is lehet, és hogy a lány hallgatása nem megfélemlítés eredménye, hanem „öntudatos” hallgatás, szerelem, tapintat, emberség készíti rá. Még azok is csak félve, vonakodva állnak a fiatal anya mellé, akik saját életükben mit sem törődnek a közösség ítéletével. Halványan, kidolgozatlanul az a gondolat is feldereng, hogy nincs kétféle erkölcs, a magánéletben és a közéletben tanúsított magatartás erkölcsi talaja közös, a kritika célpontjában azonban végső soron örök

emberi tulajdonságok – önzés, ostobaság, rosszhiszeműség – állnak. Itt is elsősorban a külső történetre koncentrálnak az írók – ennek a fiktitív megoldás sem mond ellent –, a viselkedés fonákosságainak felnagyításával a karikatúrisztikus vonásokat hangsúlyozza alakjaiban. Jellegzetességeket ragad meg, de csak felületeket. Humorának, őszinte játékosságának, bővérű elbeszélő tehetségének hatása alól mégsem vonhatjuk ki magunkat. Ez kap meg a *Körözés egy csütörtök körül* c. elbeszélésben is, bár ennek lényegesen kevesebb a mondanivalója és néhol olcsó a humora.

A *Megdézsmált örömök* és *A két kiskakas* a hétköznapiak finom megfigyelőkészségéről tanúskodó rajza, az író lélektani érzékének bizonyítéka, mégis időtlennek és súlytalanoknak, a mondanivalóhoz képest túlírtnak érezzük mindkettőt. A *mama udvarlója* és a *Jó reggelt* konfliktusa, ha szokványos is, megfoghatóbb. Mivel azonban az érzések rajza felületes, pontosabban egyik elbeszélés sem győz meg a hősök tetteinek érzelmi fedezetéről, elsikkad a szituációban rejlő tragikus mag. A *Szűrt fények és benzingőz* ugyancsak lehetőség marad csupán, a felületét villantja fel egy furcsa emberpár groteszk kapcsolatának.

Általában jellemző, hogy az írók néha túlzottan hatalmába keríti a mesélés öröme, s ilyenkor elvétí a tempót: fontos mozzanatok felett nagyvonalú könnyedséggel siklik át, viszont hosszasan időz az egész szempontjából lényegtelen vagy másodlagos részleteknél. Sehol sem annyira szembeszökő ez, mint *A tilalom sorompói* c. novellában. Az első személyes elbeszélés fellengzős hasonlatai – Kamondy egyébként kerüli őket – azt sejtetjük, hogy némileg felülről nézi, bírálja hőseit, mégis vitathatatlanul áldozatnak tekint, holott erre semmi erkölcsi alapja nincs. „Ha meghalna, feleségül vehetném Irént” – gondolja a hős feleségétől jövet a kórház kapujában. Ez a tudata alól feltörő kívánság megalázza, számvetésre készíti önmagával. Elhatározza, hogy „ellöki” magát a szerelmét, és visszatér feleségéhez, aki „szép, tiszta, házas, szavatartó, okos”, és mellékesen gyermekeinek anyja, bár semmi remény, hogy az érzelmi kontaktust újra meg lehet találni. Az író is érzi, hogy egyéb indok híján ehhez a döntéshez nem elég a feleség betegsége és a vezeklő szándék. A hősnek ezért rá kell döbennie, hogy a feleség tud viszonyáról, és helyette is szégyelli magát

miatta. Lelki nemesség tekintetében ő sem akar elmaradni, és kész a tragédia. Mire ugyanis nagy kínok árán elzárja maga mögött a boldogsághoz vezető utat, feleségénél is betelik a pohár, s látni sem akarja többé. A századeleji cím keresettségét, a családi háromszög szokványosságát ellensúlyozhatta volna az alapos lélektani kidolgozás, az időszerű, társadalmi-etikai szempontból elgondolkodtató mondanivaló, így azonban, úgy érezzük, mindez csak ürügy, körítés a teátrális nagyjelenethez, a funkciójához képest túlrészletezett, naturális hűséggel megfestett szakításhoz.

Míg másfél évtizede íróink a nagy számok bűvöletében éltek, s a közgazdasági törvények mögött nem vették észre az egyént a maga nehezen kategorizálható problémáival, ma fordítva, túlzottan is az esetlegességek kerülnek előtérbe. A kötettel kapcsolatos aggályaink is ebből fakadnak: a sok ragyogóan megírt, realisztikus miniatűrűből nem kerekedik ki olyan egységes összkép, amely már ítéletre, állásfoglalásra ösztönözné az olvasót. Kamondynak minden adottsága megvan ahhoz, hogy általános érvénnyel, sokak számára megközelíthetően adjon választ mai életünk felmerülő kérdéseire, de ehhez találoan, célratörőbben kell a kérdéseket saját maga számára megfogalmaznia.

VÁRÓCZI ZSUZSA

Sipkay Barna:

RÁGALOM

1968. január 31-én temették el Sipkay Barnát. *Rágalom* című regénye, ami az életműben csak egy mozzanat lett volna, zárókövé vált.

A Nyírségben élt, a megyei lap szerkesztőségében dolgozott. A körülötte kavargó problémákról írt. Falvak és poros kisvárosok lakóival találkozunk műveiben, azt kutatta, a változó világban hogyan változnak meg maguk az emberek is, a küzdelemben kibontakozó új erkölcsre, új emberségre figyelt. Morális biztonság és humanizmus irányította. Írói hitvallását *Szeptember a kisvárosban* című novellájában így fogalmazta meg: „... én is ember vagyok, te is ember vagy, ő is ember,

de hogy én és te, micsoda különbség.

össze kéne kapcsolni az ember fájdalom-központjait minden koponyában."

Munkásságának központi kérdése ez. A közösség és az egyén viszonya tér vissza minden művében az első novelláskötettől, az 1964-ben megjelent Hajnali hintától kezdve a Rágalomig, egyre tisztultabb formában.

Móricz Zsigmond hagyományát folytatta, de azok a kérdések, amelyeket felvet, és ahogyan ezeket megoldja, maivá teszik a regényt. Megjelenítő módszerére jellemző, hogy mindig a konkrétból indul ki, ezért kerül néha a naturalizmus közelébe. Az ember és a társadalom viszonyát boncolja a Rágalomban is, ezért kap a jellemábrázolás különösen nagy jelentőséget. Az író nem szólal meg, a regény mondanivalója a szereplők cselekedeteiből rajzolódik ki. A falu csak háttér, az itt élő emberekben játszódik le a morális dráma, ennek az ábrázolása viszi a műbe azt a fekete izzást, tragikum szélére ívelő drámaiságot, lüktető feszültséget, ami jellemző rá és értékesé teszi.

A regény minden alakja más lehetőséget jelez, kivezető utakat a falu régi törvényei közül. Az író párhuzamba állítja Birkás Marit, a könyvelőnőt, és Osztovics Bertit, a tsz elnökét. Magányos mind a kettő, pillanatnyi és véletlenszerű egymásratalálásuk csak hangsúlyozza ezt. Ösztönösségükben valahol Turi Daní alakja dereng elő. Birkás Mari vezérmotívuma a bosszú, eszköz számára a szerelem is, az önzés átitatja minden emberi megnyilvánulását. A társadalmon akar bosszút állni a rajta esett sérelemért: „Elegget dobáltak az emberek, most én dobálom őket. Fizetek.” Nem riad vissza a csalástól, lopástól, rágalmazástól sem. Sipkai Barna Mari bukásával bizonyítja, hogy a társadalom ellen forduló önzés halálraitélt. Jellemzően egy képbe sűríti Mari sorsát, részeges öregasszony álma ez, többször visszatér: „Egyedül mentél egy nagy-nagy pusztaságon. Veres, kiégett pusztaság volt, te meg csak mentél, batyúval a hátadon, és sirtál.”

Mari nem elég nagy ahhoz, hogy tragikus hős legyen, emberségében kevés. Nem ember akar lenni, férjes asszony, elnökne. „királyné”.

Oszonics alakját is egyetlen indulatra építi az író, de ő a falu érdekeinek a megszállottja. „Cseléd volt, éhezett. Most enni akar. És nem egyedül, hanem adni mindenkinek” – néhány tömör szóval messzire világítja

így jellemzi Sipkay Barna egy másik szereplőn keresztül. Számára van kiút.

Birkás Mari ellentéte Bódís Antal, az öreg tanító. Az író kiemeli fényt sugárzó, tiszta alakját. Az értelmet képviseli, ezért zúdulnak rá a babona, a belső sötétség képviselői, a felelősségtudatot, az egyenességet, ezért szálka a tévelygők szemében, áldozatvállaló nagysága megérthetetlen a „szolid Sipkay” szálal meg rajta keresztül: „Adni: aljassággal” élők, a megalkuvók számára. lemondás. De aki köszönetet vár azért, hogy ad, az nem is ad igazán.” Nem a megsértett ember keserősége ez, hanem egy tudatos és értelmes élet fanyar hitvallása.

A regény sok alakja mind egyénített, alig van olyan mellékszereplő, aki belefűllad a naturalista-romantikus sablonba, mint Gebe Feri, a púpos Juliska, a részeges Dundácsné. A regény sodrában ezek a kisebb bizonytalanságok, lélektanilag nem egészen átgondolt mozzanatok elmosódnak.

Csak egyes részletkérdésekben kerül közel a naturalizmushoz, a regény egészére ez nem jellemző. Eszköz számára ez is. Nagyon sokszínű körképet ad, rengeteg megfigyelésből szövi össze. Ábrázolja a környezetet, az alakokat, de ez mind tovább mutat. A helyzetek és jellemek mind valóságosak, de nem terheli le őket annyi apró részlettel, hogy általánosak ne lehessenek.

Az írói pályakezddés bőbeszédűségét és szürkeségét kinötte, időben, térben szűkíti, hogy pergővé tegye az eseményeket. Csak annyi kerül a falu életéből a regénybe, amennyi Sipkay Barna nézőpontjából érdekes, csak a sűrűsödési pontok. A szereplőkből is annyit mutat meg, amennyinek a regény egésze felől funkciója van, mindig kapcsolataikon keresztül jellemzi őket. Birkás Mari útját sem követi végig, tervei megvalósulása küszöbén van, amikor bemutatja – szinte a tetőpontján kezdődik a mű –, bukása még nem a befejezés, nem egy ember sorsára korlátozódik írói mondani- valója.

Nagy érzelmi-indulati telítettségű anyagot mozgat, csak ezzel az objektív megjelenítéssel, szigorúan átgondolt szerkezettel őriztetheti meg feszültségét. A regény sűrítettége, drámaisága, az árnyaltságok ellenére is többszerű alakok, a párhuzamosan elrendezett, ismétlődő szimbolikus motívumok, az uralkodó párbeszédes forma a népballada stilizáló módszerére emlékeztetnek. Érzelmileg hat az olvasóra elsősorban.

A kevés leíró részben az író elfojtott líraisága szólal meg. Örök jelképekbe sűríti az érzelmeket. A kezdet és a befejezés, maga a révész alakja is az élet és a halál problémáját sugallja. Erőteltjes, színes nyelvezte idézi fel ezt a hatást. A Tisza, amely először békésen hömpölyög a párázó tavaszi fényben, majd iszonyúvá vadul a zöldár sodrásában; a tikkasztó aszály, „amikor a csillagok úgy ragyogtak az éjszaka fuldokló egén, ahogy a lázas szemek”; mindentermészeti kép a regény hangulati egységét építi, az indulatok fojtó, vészajtócsilló csendjét vagy robbanását fejezi ki.

Sipkay Barna az egyedít, egyszerű általánossá tudja tenni, a valóság szintjéről fel-emeli egy magasabb, absztraktabb szférába. A regény nyitottsága jellemzője mai epikáknak. Az ellentmondások küzdelmét ábrázolja, társadalmunk tisztuló képzetét tárja fel. Amit kifejez, az nem a zűrzavar, a bizonytalanság. Kérdéseket vet fel, amelyekre nyílt választ nem ad, de határozott szempontja van a kérdésben, célja, ami eligazít.

Sipkay Barna újabb novellái bizonyítják, hogy kereste az érzékenyebb, filozófiai-moralista alkatához még jobban simuló, egyéni formavilágát. A Rágalom összefoglaló mű, a legteljesebb alkotói oevre-jében, talán ezért tartotta távol még tőle a műhelyproblémákat. Kár, hogy azokat nem vihette tovább.

Rágalom című regényében a törhetetlen hitet, az emberekbe vetett bizalmat hagyta ránk Sipkay Barna. Megmutatta, milyen energiákat szabadít fel a harc, utakat jelzett. Szimbolikus erejű a mű befejező képe. Az egész falu harcol a megáradt Tiszával. Életet menteni indul a csónak.

„A fáklya táncolt a vízen.

A lélek lángja. — —

Zúgott a víz. A fáklya táncolt.

— Átérnek!

— Át kell hogy érjenek!”

ZENTAI MÁRIA

Abody Béla:

SAULUS VAGY PAULUS?

Minden író egy ideális olvasónak ír. Az ideális olvasó milyensége az író világnézetétől, műveltségi szintjétől függ.

Minden kritikusban él egy ideális író kép-

zete: aki bármit is írjon, érezze magán, hogy „40 évszázad tekint le rá a piramisok magasságából”, és az egész világ elpusztul, ha ő megáll. Érezze, hogy felfedez, hogy az élet legsúlyosabb csomóját bogyozza, hogy valami tökéletesen újat és nélkülözhetlent világít meg az embereknek.

Abody Bélát nem tévedhetetlenségének munkahipotézise élteti, ő csupán használni akar. Egyesek írói pályafutása egyenesen ível felfelé, míg mások kacsáznak. De egyvalamiben nincs alku, s ebben nem alkuszik ő sem: az igényesség színvonalát a művekben és a kritikákban is a horizont végtelenje felé kell kitolnunk.

Mert írni nehéz, de nem kötelező!

Aki így érvel: „én ezt a komplikált beszédet nem értem, pedig egyetemet végeztem, és nehéz szövegeken gyakoroltam befogadóképességemet.” Annak ez a válasza: „Lehet még olvasni: értelmező szótárakat, nyelvtankönyvet, akinek eddig nem volt rá ideje. Lehet kapni még hanglemmeket... Tessék sokat olvasni, ne csak írni és dedikálni.”

Abody aztán szép számmal él is idegen kifejezésekkel, bosszantva az unintelligenciát: expressis verbis, a szerelem tabernakulumai, lege artis stb., stb.

Mi minden érdeklő Abodyt?

Kutatta Füst Milán viharos „kamaszesztétikájának” nyitját a szavak bűvópatakrendszerében. Zárójelben megjegyzése: „néha a nagy író nem elég, nagy olvasó is kíváncsi.” Gyakori formai elemként használja a zárójelbe tett csipős-szellemes aporókat. Az oknyomozó igény néha a gyermek naiv kíváncsiságával párosul.

Aldous Huxleyről elterjedt a legenda: szellemi életünk tetteit biokémiai jelenségekre vezet vissza. Abody is beleveti magát a biokémiai jelenségek bozótjába, szorosan a „mester” nyomában haladva, mert ha a közelében akarunk maradni, természetesen nem tághatunk a nyomából. Sőt önmagán is kipróbálja a mescaline nevű kábítószer, hogy meggyőződjön az igazságról: Huxley kísérleteinek mérészsége nem más, mint az okozati összefüggések sorrendjének tótágast állítása.

Bonyolult zenei dolgokról bonyolultan ír a Simone Boccanegra negyven egy-néhányadik budapesti bemutatójáról.

Németh László a gályapadot is laboratóriumnak tekinti. Ami annyit tesz, hogy az író figyeljen oda az életre. Abody laboratóriuma: a lóversenyek, egy általános iskolai irodalmi szakkör, zálogházak, egy kiskocsmá látogatói,

zsbívásári figurák. Mert az élet ott is érdekes és az „emberi lélek negyvenezer-féle”. A kuriózumjelleg esetlegessége mögött nála mindig általános törvények húzódnak meg.

Publicisztikájában nem törekszik totalitásra; a tenger vizének csak egy cseppjét vizsgálja, de a vizsgálat konklúzióját általános törvénynek tekinti, az egész tengerre vonatkoztatja. Mini-témái csak ürügyek: valami komolyat, valami mélyet akar elmondani az életéről. Különösen a szocialista erkölcs kritériumai érdeklik.

Jellegzetes műfaja: az aktualitásokra visszhangzó reflexió: egy-egy tollára kínálkozó jelenség – apró hír, egy könyv vagy film, mindennapos utcai jelenetek egyszerre komoly és ironikus elemzése.

Cikkeit, tanulmányait szellemes, egyéni esszéstílus jellemzi. Hol zárójelben tesz megjegyzést, hol szójátékkal élénkíti stílusát, vagy éppen másoktól kölcsönöz szójátékokat ellenük fordítva a kecskerímeket: „kézcsókom-gézsókom; levert volt, kapott egy kevert port”. „Zálogházi sorbanállások során szövődnek néha regényes szerelmek. (És milyen praktikus is e dolog: szinte előbb ismerik meg a felek a stafíringot, mint egymást.)

Ítélező szigorral és ítélező humorral követel irodalmi nagykorúságot, színvonalat, igényességet.

Nem hisz Saulusnak Paulussá válásában, a mínusz plusszá változásában, a reakciós házmesterék kommunista lakóbizottsági elnökké való átváltozásában. Mert nem jó az a dráma, amelyben az Igazság és a Hamisság vívja egyenlőtlen harcát. Kötetzáró írásában a Saulus vagy Paulusban kételkedik az ember metamorfózisában, de a fejlődésében bízik.

Az író útját képzeletünkben nemcsak halála után nem hosszabbíthatjuk meg, de az élőét sem jósolhatjuk meg.

(Magvető)

HAJNÁDY ZOLTÁN

PÁRBESZÉD A BALATONRÓL

Szokatlan műfajú írásokat foglal magába Veres Péter és Tüskés Tibor: *Párbeszéd a Balatonról* című kötete, melyet az „önvizsgálatra indítás” igényével a Fonyódi járási Tanács Végrehajtó Bizottsága adott ki. Az öt

cikkből négy a Jelenkor 1966–1967-es évfolyamaiban, egy pedig (Tüskés Tibor: Mindegy nap Balaton) a Valóságban jelent meg. Nem szociográfia és nem útirajz, mégis a két műfaj újszerű, sajátos keveréke ez a könyv. Szociográfiai vonatkozásban hiányoznak a pontos adatok, de tényfeltáró, cselekvésre ösztönző írás, az útirajz pedig (bár a szerzők autón végigjárták a Balatont) mégsem szabályszerű útirajz, mint Eötvös Károly, Váth János, vagy mások írásai.

A kötethez a gyűjtő szikra Veres Péter „Balatoni jegyzetek” című érdekes, programos írása volt, melyet akarattjai tündöklése alapján írt. Nézőpontja a praktikusság, ami abban is érvényre jut, hogy Akarattján vett nyaralót, mert az esik legközelebb Budapesthez és már „ez is víz”. A cikk elején szokatlan líraisággal szól a Balatonról, dicsérve szépségét, színét, változatosságát. Majd a költői indítás hirtelen megszakad. „Pár perc múlva – írja – felállok: elég! A Balaton olyan, amilyen”.

Veres Péter nem volna Veres Péter, ha nem így gondolkodna. A szép helyett (vagy mellett) a *hasznosságot* helyezi előtérbe. A „jó gazda” szemével a víz mögé tekint és számbaveszi a hibákat: a dzsungelszerű kerteteket, ezer holdakban avarként rothadó szénát, pusztuló gyümölcsöt, a maradi gazdálkodást. Nem holland földművelőket, kertészeket reklamál a jóvátételhez, hanem pár ezer nagykőrösi, csongrádi, szentesi kertészt, kertimunkás családot, akik csodát tudnának tenni ebben a Kánaánban. Történelmi, társadalmi, politikai tényeket hoz föl az elmaradás okairól. S azt is fölveti: Dunántúl ez a része a feudalizmus szorítójában átaludta a XIX. századot, szemben az Alföld világával. Ebben a népben – írja – nincs „élelmesség”, a cselédsors lehúzta a lábba, legföljebb „pógár” volt, most pedig „munkaerő” osztályöntudat nélkül. Ezekben a sorokban lappang valami Veres Péter Alföld-szemléletéből, bár cikkének sodrában a „türelmetlenség munkál” a balatonvidéki problémák iránt, hogy – a fontos idegenforgalmi érdek mellett – „virágzó Pannónia” legyen ez a vidék.

A szokatlan hangú és tartalmú cikk Tüskés Tibort a Balaton „védelmére” lobbantotta és – sokféle egyetértése mellett is – a dunántúli ember, sőt a balatonvidéki „fölnevelő bölcsőhely” érzületével lírai, de hiteles történelmi, társadalmi érvekkel mutat rá a „műveltarcú” táj elmoshatatlan értékeire. A megkérdőjelezett XIX. századból Festetics György

Georgikonja, Széchenyi tette: a balatoni hajózás, a déli vasút forradalmasító hatása nem hamis illúzióra, „látványra” utal, hanem föld és nép kapcsolatára. Tüskés hangsúlyozza a hagyományokat jobban őrző jelleget, a humanumot, az „esztétikai minőséget”, melyet ez a táj involvál az ország számára. Írása szubjektív, de átgondolt és sok vonatkozásban kiegészítő. Zrinyi, Berzsenyi, Széchenyi, Vörösmarty, Babits, Rippl-Rónai, Egry nem „összemérő”, hanem „jellemző” nevek az alföldi és dunántúli párhuzamban. Csak egy helyen csip Tüskés tolla. (S ez volt válaszának kitörése is.) „Aki a kövek és vizek – a balatoni hegyek és hullámok – szavát meg akarja érteni” egy perc múlva „ne fordítson nekik hátat”.

Ez a kötet „vita” része. Veres Péter nem Alföld–Dunántúl rivalizálást kívánt fölvetni, ezért közös utat ajánlott, hogy megmutassa: miről beszélt. Így számolhatott be Tüskés Tibor: „Veres Péterrel a Balaton körül” című szép, szintetizáló írásában a megtalált közös igazságról, amely már „párbeszéd”, kölcsönhatások átvétele: a szép és hasznos helyett a „hasznos szép” számbavétele a Balaton valódi, mai problémájában. Érdemes a tanul-

mányból kiemelni a tennivalók címszavait: *Fásítás, Szarvasmarhatenyésztés, Kertgazdálkodás, A falvak előregedése*. S ezek a gondok, bajok már országos méretűek, megoldásuk is az lehet.

A balatoni körút tanulságait így összegzi Tüskés Tibor: „Nemcsak kihasználatlan földjeink vannak. Nemcsak emberkéz hiányzik a munkára. Itt van egy olyan elme, mint Veres Péteré, egy erőmű energiatartalékaival fölértő haszna, értéke, s vajon jól gazdálkodunk-e vele? Odafigyelünk-e eléggé mondanóira?”

A kötet záró írásában (*Mindennap Balaton*), Tüskés Tibor nyaralóhelyéről, Balatonfenyvesről ad remek krónikát, föltárva az új „honfoglalás” gondjait is.

Azt hiszem a Balatonról tényeket, tennivalókat irodalmi megközelítéssel még nem irtak így (vagy keveset irtak), amely nemcsak a balatonvidéki és országos államigazgatási szervek munkáját segíti, de nagy értéke az is, hogy a közgondolkodást a Balaton ügyének az eddiginél sokkal realitásosabb és hasznosabb megismerésére irányítja.

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

TV-SZEMLE

PÉNTEK ESTE

A Magyar Televízió vezetői az év első sajtótájékoztatóján többször is hangsúlyozták a műsor szerkezet strukturális változásait, illetve azokat a kényszerítő körülményeket, amelyek ezeket a változásokat előidézik. A televízió – családi szórakozóhely. Egyszerre mozi, színház, zenés szórakozóhely, sportstadion. Az embernek a szórakozásra mind kevesebb az ideje. Ebből következően intenzíven akar szórakozni, vagyis a kiválasztott legalkalmasabb időben és csaknem dömpingszerűen akarja magába fogadni mindazt, amit szórakozásnak nevez. A televízió elterjedésének elsőszámú magyarázatai közt szerepel ez a körülmény, miután a televízió a legalkalmasabbnak látszik a változatos, majdnem komplex szórakozási igények kielégítésére.

A szórakozás ideje a szabad idő. A televízió műsorának is alkalmazkodnia kell ehhez a körülményhez. A szabad idő mindinkább a kétnapos hétvégét jelenti, a televízió szempontjából elsősorban a péntek és a szombat estét. A szabad szombatok mind szélesebb kiterjesztésével a heti program struktúrája – legalábbis a szórakozás, a művelődés szempontjából – fokozatosan megváltozik. A szórakozási grafikon vonala csütörtökön kezd mozgásba jönni, a csúcsvonalat pénteken és szombaton este éri el, majd vasárnap már az átmenet ideje következik el, átmenet a szórakozás élményeiből a küszöbön álló munkahéthez.

Az idén bevezetett pénteki tv-műsornap nyilván a szórakozás struktúrájának változását követte.

A péntek esti műsorok – a törekvés legalábbis világosan kivethető – igyekeznek különbözni más esték műsoraiktól. Igyekeznek sajátos jelleget kialakítani, mint ahogy a kedd hosszú idő óta a színházi közvetítések időpontja, a szerda esetleg a hétközi labdarúgó mérkőzéseké stb. Nos, ez a „pénteki jellegzetesség” még nem alakult ki az elmúlt tíz hónap folyamán. Leg-

feljebb arról lehet beszélni, hogy sok minden történt e sajátosság kialakítására – de még több van hátra.

Az év elején a pénteki program struktúráját így tervezték: egy-egy hónap négy péntekjén egyszer a TV-Színház bemutatója, egyszer show-műsor, kétszer pedig szórakoztató vetélkedő, beleértve ide a Zenélő órákat is. A program időközben módosult. A nagy lendülettel induló TV-Színház a tavasz közepe táján már légszomjjal küszködött. A januárban bejelentett, egy negyedévi tizenhárom új magyar tv-játék kezdetnek túlságosan is biztató volt. Ha jól emlékszünk még, voltak olyan egymásután következő hetek, amikor minden péntek este új magyar tv-játék bemutatója szerepelt a képernyő műsorán. S azután egyszer csak kezdtek elmaradozni a programból az új magyar tv-drámák. Nyilván kifogytak. Pedig nemcsak megjegyeztük a televízió nagyszerű ígéretét, hogy szívügyének tekinti az új magyar drámairodalom gondozását, az új magyar irodalmat, de ki is jelenthetjük, hogy a televízió nagyon sokat is tehet érte. A türelmetlenségnek nyilván nincs sok értelme, de – ha már elhangzott egy ilyen ígéret – a következetességet számon lehet kérni. A péntek esti műsorrend rangját emelné, ha azok az új magyar tv-játékok – nem több, mint három-négyszerként – ott szerepelnének a képernyő műsorán. Ha jól végiggondoljuk, már az elosztás pusztá következetessége is sokat javíthatna a néző előtt lassan kirajzolódó összképen.

A show-műsorokkal már sokkal kevesebb szerencsénk volt. Alig több mint egy éve e helyen tettük szavá, hogy a könnyűzene rugalmas műfaj, nemcsak nagy gálaesteken képzelhető el, de kis mini-bemutatókban, zenés tizenöt-húsz percekben, sőt, a hosszabb műsorközi szünetekben is. Azóta örömmel tapasztaltuk, hogy a könnyűzene változatosabb formákban, és főként nagyobb műsoridőben jelentkezik. Különösen a kisműsorok, az 1+2, a rövid szanzonősszeállítások, és más rövid zenei műsorok keltenek jó benyomást. A péntek esti show-műsorok azonban észrevétlenül elmaradoztak. Az év elejéről még emlékezünk egy-két péntek estére, amelynek főműsora egy-egy musical-film, vagy zenés összeállítás volt – márciusban még egy-két ismétlés próbált illúziót kelteni, mint a Szilveszteri randevú stb. –, de ezek egy idő után valami oknál fogva elmaradtak, megszűntek. Legalábbis péntek esti viszonylatban. Az eredeti tervezet szerint havonta két péntek este vetélkedő szerepelt a programban. Ezt sikerült a legkövetkeztesebben megoldani. A Zenélő órák – mint a kvízműsorok egyike – példátlan pontossággal és lelkesült hangulatban minden hónapban jelentkezett. A másik vetélkedő sorozat a hosszú című és kissé túl bonyolult A játszótársunk, mondd, akarsz-e lenni? ... volt, majd a mindig nagyszabású és mindig népszerű Ki mit tud? következett.

Az eredeti pénteki program, az eredeti struktúra következetes megvalósításáról nem nagyon beszélhetünk. S ez egy kissé érthető is. Egy új műsornap lépett be a képernyő életébe január elsején, szokatlan, ismeretlen igényekkel, s nyugodtan hozzátehetjük, hogy ezek az igények – a szabadszombatok gyors, intenzív elterjedésével – tovább mélyültek.

A tv-műsört egyetlen napra súlypontoszni, szerkeszteni természetesen nem lehet. A pénteki műsor miatt nem szenvedhet csorbát, hiányt a többi nap, bár érdemes megjegyezni, hogy a tv-műsor nézői részvétele szempontjából nap és nap között lényeges különbségek vannak, és a péntek a megkülönböztetett napok közé számít.

Milyen legyen hát, a péntek esti tv-műsor?

Először is egy általánosabb kérdést kellene érinteni, a tv-műsorok színvonalát. A nagy nyári hullámvölgy után – amely sok nyári átlagnál mélyebb volt – várhatóan javulni fog a műsorok átlagszínvonala. Közönségi szempontból fontosabb tv-napokról tettem említést. Az igazság az, hogy a hat tv-nap közül a hét folyamán két-három este nem is nagyon érdemes bekapcsolni a készüléket. A televíziótól mindent elvárni nem lehet. A televízió műsora nem kárpótolhat bennünket a világpolitikai események esetleges rossz alakulása miatt, nem kárpótolhat egy-egy elúszott mexikói aranyérem miatt, vagy nem kárpótolhat a napközben ért bosszúságokért – de a televízió végül is szórakoztató intézmény. Beleértve ebbe a szórakoztatásba a különböző jellegű információkat is. Ha pedig szórakoztató intézmény, egy bizonyos átlagszínvonal telen-nyáron kötelező. Azért érdemes ezt a pénteki műsoroknál külön is megemlíteni, mert a péntek esti műsorok az utóbbi hónapok során szerkezetileg különösen szétestek, esetlegessé váltak. Bizonyos értelemben ellentmond ennek az utóbbi hetek új műsorsorozata, a Vidám Péntek Este. De ezt a műsört leszámítva ezen a napon minden esetleges, színvonala elhalványulóban.

Szó volt itt a „fontosabb” tv-napokról, amelyek közé mostanában a péntek is tartozik. Mit értek „fontosság” alatt? Ezen a napokon következetes műsorrendszerre volna szükség, válalva még a szerkezettség veszélyét is. A három-négy „fontosabb” napon a televízió zárta programot ad a nézőnek. Miről van szó? Mondjuk: jó programot ad. Mondjuk: a néző szívesen fogadja ezeket a programokat ezeken a napokon. Készülni akar erre a műsorra. Számításba veszi. Arra az estére nem tervez más programot. Gondoljunk csak a tv-sorozatokra, milyen népszerűek voltak! A nézőknek nem oszupán tetszett, de előre tudták, hogy mikor kö-

vetkeznek a sorozat részei, hogyan osszák be a szabadidejüket? Jóval több, mint egymillió készülék működik az országban. A szakemberek azt mondják, a készülékek számát hárommal meg kell szorozni, úgy kapjuk meg a maximális nézőszámot. Ez csaknem négymillió! Ha ennek csupán a felét vesszük is alapul, már súlyos alapja van annak az igénynek, hogy a fontosabb tv-napokon, köztük pénteken is – bizonyos műsorrendszereket kell kialakítani. Az ember szórakozásra számítható szabad ideje mind kevesebb. Ezt a lehető leggazdaságosabban kell beosztani.

Végezetül még néhány szót a péntek esti műsorok általános jellegéről. Ezek inkább meditativ, mint kritikai megjegyzések. A péntek délután gyakorlatilag a munkahét vége. A rövidebb munkahét logikus következménye, hogy a kevesebb napon intenzívebben kell dolgozni. A dolgok egyébként is jobban sűrűsödnek, az ember idegrendszere nagyobb megpróbáltatások elé néz. A munkahét végeztével pihenni akar. Az időjárástól azt várja, hogy az évszaknak megfelelően a legszimpatikusabb legyen. A természettől azt várja, hogy szép legyen és egészséget árásson. A vendéglátóipartól, hogy jó, olcsó és udvarias legyen. A tv-műsörtől pedig, hogy szórakoztasson. Talán minden nap közül a péntek az, amelynek leginkább szórakoztatnia kell. Kitűnő drámákkal, tv-játékokkal, irodalommal, zenével, a régi „Szombaton estékhez” hasonló szórakoztató összeállításokkal, humorral. Főként humorral. Jó sorozat a Vidám Péntek Este. A színvonal kezdeti egyenetlenségeitől eltekintve is jó sorozat. Úgyesen próbálja összeilleszteni a humort a krimivel, a zenét a prózával, a közéletit a magánéletivel. De a humor változatlanul hiányzik a képernyőn.

Tíz hónapja lépett be a péntek esti műsor. Végleges dolgokról nem beszélhetünk. Egyelőre inkább még csak az látszik, hogy mit kell a jövőben, a nem is oly távoli jövőben megoldani.

THIERY ÁRPÁD

DECEMBERI SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Csorba Győző, Galambosi László, Gyurkovics Tibor, Toldalagi Pál versei

Bertha Bulcsu, Módos Péter és Sobor Antal elbeszélése

Bajomi Lázár Endre: Francia krónika

Bodri Ferenc: Képzőművészeti krónika

Lóránd Imre: Passuth Lászlóról

Pomogáts Béla: Sarkadi Imre

Rákos Sándor: Francia útjegyzetek

Színházi levél Budapestről